

Михайло Гнатюк

**ОБРАЗОТВОРЧЕ
І ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ
МИСТЕЦТВО**
(основи образотворчої грамоти)

Частина 1

Івано-Франківськ
ЯРИНА
2016

ББК 85.12(4УКР)л
Г 56

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту мистецтв (протокол № 6 від 13.03.2013 р.) та Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 8 від 18.05.2016 р.).

Рецензенти: **Шмагало Р. Т.** доктор мистецтвознавства, професор, декан факультету історії та теорії мистецтва Львівської національної академії мистецтв;

Антонович Є. А. кандидат педагогічних наук, професор, ректор Інституту реклами м. Київ;

Дячок О. М. кандидат архітектури, доцент, завідувач кафедри образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва і дизайну Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка.

Гнатюк М. В. Образотворче і декоративно-прикладне мистецтво (основи образотворчої грамоти) : навч.-метод. посіб. Ч. 1 / М. В. Гнатюк. – Івано-Франківськ : ЯРИНА, 2016. – 196 с. : іл.

Посібник підготовлено відповідно до програми курсу “Методика навчання образотворчого мистецтва” для студентів спеціальності “Початкова освіта”. В ньому висвітлюються психолого-педагогічні, композиційні особливості образотворчої діяльності в молодшому віці, основи образотворчої грамоти з методикою навчання, розкрито види і жанри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва, архітектури та дизайну.

Посібник призначений для студентів спеціальності “Початкове навчання” та вчителів образотворчого мистецтва в школах, гімназіях, керівників гуртків, студій, закладів культури, центрів естетичного виховання.

ПЕРЕДМОВА

“Образотворче мистецтво” – важливий навчальний предмет у середній загальноосвітній школі. Для його фахового забезпечення у педагогічних коледжах та інститутах передбачений спеціальний курс “Методика викладання образотворчого мистецтва”, покликаний допомогти майбутнім вчителям опанувати основи образотворчої грамоти і методика роботи з дітьми.

Останніми роками в Україні вийшло чимало монографій, нових підручників і посібників з образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, культурології для різних типів навчальних закладів. І це не випадково, адже актуальність загальної і спеціальної художньої освіти очевидна. Сучасні новобудови і реконструкції в містах наочно демонструють потребу розвитку художньої і дизайнерської освіти. З переходом України на європейські стандарти, приєднання до Болонського процесу, змінюється підхід до підготовки відповідних фахівців та висувуються нові вимоги до самої людини, здатної жити і працювати в умовах ринкової економіки, конкуренції, політичної і соціальної нестабільності, інформаційних технологій та поширення масової культури. Адаптуватися до подібних викликів допомагає *художня освіта і мистецтво*, які розвивають здатність до творчої самореалізації, позитивно впливають на сферу емоцій та почуттів. Особливо важливе значення мають предмети художньо-естетичного циклу у початковій школі, де формують основи художнього світогляду, вдосконалюють мистецькі запити та закладаються базові принципи життя і майбутніх успіхів. Загально розвиваючий культурологічний аспект шкільної програми сприяє розвитку внутрішнього світу дітей, їх позитивному ставленню до культурних надбань та здатності до творчої самореалізації.

Метою даного посібника є заповнити прогалини майбутніх вчителів у знаннях та вміннях з образотворчого мистецтва і допомогти опанувати сучасні вимоги та підходи до викладання мистецьких дисциплін (організацію духовної діяльності в процесі навчання і виховання), розкрити історію, динаміку й шляхи реалізації ціннісних норм у галузі мистецтва. Автор ставив собі за мету не стільки широко охопити всі аспекти проблем образотворчого мистецтва в академічному мистецтвознавстві та педагогіці, як викласти конкретну програму теоретичної і практичної підготовки майбутніх вчителів початкових класів, апробовану протягом багатьох років роботи. У посібнику подано традиційні види і техніки, які є обов’язковим компонентом в опануванні образотворчою грамотою та власні напрацювання, які допоможуть розвинути творчі здібності

студентів, розширяють їхні знання теорії та історії мистецтва, творчості визнаних художників і народних майстрів тощо. Особливу увагу звернуто на вивчення народного мистецтва, зафіксованого і дослідженого здебільшого у “польових умовах”, музеях і вперше поданого в науковий обіг. В Україні воно має глибокі національні, генетично збережені традиції. Вивчення образотворчого мистецтва в дитячому садку і початковій школі необхідно починати саме із засвоєння основ народного мистецтва, як фундаменту художньо-матеріальної і духовної культури.

Практика показує, що в тих школах, де дбають про художнє і естетичне виховання дітей молодшого та середнього віку, створюють передумови їхнього розвитку, там менше проблем із дисципліною та успішністю з інших предметів. На жаль, педагог-художник в початковій школі чи в дошкільному закладі нині рідкість. Недостатнє фінансування освітньої галузі: низький рівень навчально-методичного, технічного забезпечення уроків, недооцінка дисциплін загально-розвиваючого, естетичного циклу є основною причиною відпливу кваліфікованих педагогічних працівників зі школи. Професійні художники успішно викладають у спеціальних художніх навчальних закладах, але часто не спроможні вести уроки в загальноосвітній школі, оскільки не володіють методикою навчання: об’єктом їхньої уваги є мистецький твір, а не процес навчання та розвиток учнів. Мало користі від учителя, який не володіє художніми техніками і не показує практично, як треба працювати з фарбами, олівцями, не виконує малюнки на дошці тощо. Кожен учень буде малювати і засвоїть програмовий матеріал тоді, коли бачить хід виконання роботи, має практичні навички і теоретично підготовлений до сприймання (має знання), відповідно до своїх індивідуальних та вікових особливостей розвитку. Некваліфіковані поради батьків та вчителів дезорієнтують дітей у питаннях справжньої цінності малюнків і мистецтва, що в подальшому призводить до згасання інтересу до творчості.

Посібник укладений для студентів спеціальностей *“Початкове навчання”*, *“Образотворче і декоративно-прикладне мистецтво”*, вчителів художніх дисциплін у школі, керівників гуртків, проте окремі розділи можуть бути використані і при вивченні *“Історії культури”*, *“Психології”*, *“Екології людини”*, *“Стимуляції інтелекту”* та інших предметів. Автор сподівається на об’єктивну оцінку його з боку фахівців і буде вдячний за конструктивні пропозиції та побажання.

РОЗДІЛ 1. ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО І МЕТОДИКА ЯК ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ

1.1. Мистецтво, як особлива форма суспільної свідомості, основа художньої культури та його функції.

Мистецтво образотворення або *образотворче мистецтво*, як загальноосвітня дисципліна в школі, має винятково важливе значення для розвитку творчих здібностей, виховання естетичної, емоційної та духовної культури. Воно тісно пов'язане з художньою культурою, естетичним вихованням, які в свою чергу залежать від рівня загальної і спеціальної (фахової) мистецької освіти, педагогіки мистецтва, художнього мислення. Як кожна навчальна дисципліна, яку вивчають, вона має понятійний апарат, закони і правила, історію розвитку, види, техніки і прийоми, які студентам необхідно засвоїти теоретично та практично.

Мистецтво є особливою формою духовного життя людства, виразником суспільної свідомості у продуктах індивідуальної чи колективної творчості, спеціально (красиво) виокремлена та оформлена дійсність, досконале поєднання форми і змісту. Ще в Давній Греції, колиці європейської культури, визначився ідеал людини терміном – *калокагатія*: *калос* – прекрасний, *агатос* – добрий (досконалий). У різних сферах діяльності *прекрасне* має своє тлумачення, неоднозначно трактується і саме поняття “*краса*”. Як таємниця людського буття, воно багато віків є предметом захоплень і дискусій. “*Прекрасне* – це найвища естетична цінність, яка збігається з уявленнями людини про досконалість або про те, що сприяє вдосконаленню життя” [3, с.75]. Створене за вічними законами добра і краси, воно має конкретно-історичний характер і залежить від способу життя окремої людини чи групи. *Ідеал прекрасного* визначається рівнем культури особистості, її естетичним смаком, вихованням і національними особливостями.

В широкому значенні *мистецтво* є центральною ланкою художньої культури, формою відображення дійсності, засобом навчання, виховання та розвитку людини. Воно збагачує її знаннями про світ, дає можливість співпереживати і відчувати естетичну насолоду. Це – *художня творчість* у сфері літератури, архітектури, скульптури, живопису, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва, музики, танцю, кіно; спосіб виявлення творчого потенціалу та

задоволення естетичних потреб. У вузкому значенні “*образотворче мистецтво*” – умовна назва видів пластичних мистецтв: живопису, скульптури, графіки та інших, які, залежно від специфіки засобів художнього вираження (об’єму, кольору, простору, форми, матеріалу, предметів тощо), відтворюють навколишній світ. Мистецтво здатне фіксувати не тільки образ безпосереднього чуттєвого сприйняття, але й відображати розвиток подій у часі і динаміці, передавати психологію і емоційний стан, духовний світ людини. Воно є важливим “чинником гуманізації освіти, компонентом її змісту, фактором розвитку особистості, елементом соціокультурного середовища, детермінантом її етнічної та культурної ідентифікації” [8, с.13].

Особливістю мистецтва, його відмінність від інших видів людської діяльності є відображення дійсності у формі художніх образів. З наукової точки зору, *образ*, є продуктом пізнавальної діяльності, елементом знання людини про об’єктивний світ. Поняття “*образ*” містить усі види чуттєвого відображення об’єктивного світу й абстрактного мислення – від елементарних образів-відчуттів через складніші образи-уявлення до образів – розумових конструкцій (понять, гіпотез і теорій). Він є суб’єктивним за формою і об’єктивним за змістом [1, с.190]. *Художній образ* – специфічна для мистецтва форма відображення дійсності, вираження думок і почуттів художника-творця. Він народжується завдяки автору і відтворюється у свідомості людини, яка сприймає цей твір. В реальному світі, твір мистецтва, втілений в певному матеріалі (полотні, камені, фарбах), – є формою суспільної свідомості (носить характер ідеального явища). Художній образ буває у трьох формах: *образ-задум*, *образ-твір* і *образ-сприймання*. У процесі переходу від однієї форми до іншої, особливо від образу-твору до образу-сприймання, можуть втрачатися певні риси образу-задуму. В художньому образі художник відтворює й ту частину або форму об’єктивної реальності, яка знаходиться за межею безпосереднього чуттєвого сприймання твору мистецтва.

В житті людини мистецтво виконує ряд функцій: *гедоністичну*, *науково-пізнавальну*, *комунікативну*, *художньо-естетичну*, *утилітарно-практичну*, *виховну*, *розвивальну* та інші.

•*Гедоністична* (грец. “задоволення”, “насолада”) функція визначається чуттєво-емоційною природою і чарівністю мистецтва,

красою образів, які при сприйманні, спогляданні приносять насолоду;

- *науково-пізнавальна* – як спосіб опановування певною сумою знань, навиків і умінь;

- *комунікативно-інформативна* – як засіб спілкування з митцями усіх часів та народів, різних регіонів, країн і континентів; зберігання і передача інформації історії людства творами мистецтва;

- *художньо-естетична* функція задовільняється в середовищі краси і полягає у можливостях розвитку чуттєвої (сенсорної) сфери розвитку дитини, здатності відчувати колір, форму, фактуру тощо;

- *утилітарно-практична* функція – це прикладне (практичне) застосування, використання, призначення виробів, речей, творів мистецтва;

- *виховна* – мистецтво, краса позитивно впливають на людину (творець краси ніколи не буде руйнувати створене іншими). “Художнє виховання, як складова естетичного виховання, передбачає цілеспрямоване й послідовне формування в дітей, починаючи з дошкільного віку, почуття прекрасного, стійкої потреби у пізнанні його видів, жанрів, форм й образної мови, оцінного ставлення з позицій морально-етичних критеріїв до втілених у його творах художніх образів; спонування до творчого відтворення; вражень про реальну дійсність у продуктах власної художньої діяльності” [5, с.8]. Вже сам процес роботи, особливо для дітей молодшого віку, має важливе виховне значення, як і твір – кінцевий результат, продукт діяльності.

“Базисною для сфери загальної мистецької освіти вважають естетичну функцію, яка реалізується завдяки механізму естетичної ідентифікації (розумінню естетичного в культурній традиції, відчуттю якості “естетичного оптимуму” в будь-якій сфері життєдіяльності) та естетичної самоідентифікації (рефлектуючої здатності суб’єкта до кореляції власного “Я” з нормативними ідеалами й відповідного саморозвитку)” [7, с.21]. Слово “*естетика*” (грец. *aistheticos*) означає – те, що стосується чуттєвого сприйняття. Його вперше застосував німецький філософ А. Баумгартен у XVIII ст. для позначення нового розділу в філософії “Теорії чуттєвого сприйняття”, що виділився в окрему науку, яка вивчає “філософію прекрасного” або філософію мистецтва [3, с.5]. *Естетичне* (мистецтво) – близьке до *етичного* (моралі), грецькою

– вдача, звички, характер і виступає з ним у взаємодії й органічній єдності. Це виявляється у взаєминах між людьми, їх поглядах на явища, діях, вчинках, моральному вихованні, духовних цінностях.

Предметом естетики є чуттєве пізнання навколишньої дійсності: природи, суспільства, людини – її діяльності у різних сферах, особливо в художній, дизайнерській. Про людей, чутливих до краси, говорять, що вони мають естетичне чуття, вміють сприймати оточення та співпереживати іншим. “Сприйняття художнє” – красиве, привабливе, творче, є різновидом “сприйняття естетичного” і супроводжується естетичними переживаннями і естетичною оцінкою не тільки самого твору мистецтва, але і відображуваного ним об’єктивного світу [1, с.191]. Поняття “художнє” стосується, перш за все, діяльності художника, сприйняття й оцінки його творів. Це загальна категорія естетики, яка визначає специфіку мистецтва в усіх його проявах. Воно містить тільки певну частину поняття “естетичне”, тісно пов’язане з поняттям “краса”, але нетотожне з ним, оскільки означає тільки одну із сторін твору мистецтва [Там само, с. 301]. “Саме ж мистецтво, як відомо, стимулює не тільки загальний естетичний розвиток, а й творчі здібності та мислення, здатність до художнього самовираження, рефлексії, що є не менш важливим, ніж художня ерудиція” [6, с. 42]. “Художнє мислення – це передовсім мислення символічне (і творення, і сприйняття), адже мистецтво нічого не дає, не нав’язує, воно пропонує самостійно знайти...” [6, с. 10]. Філософ О. Лосєв відзначає, що “мистецтво прагне не того, щоб його знали, а того, аби його розуміли. Знання можна передавати, а розуміння – процес індивідуального пошуку особистісно значущих смислів, і є безкінечним, особливо, коли мова йде про художні твори” – елементи художньої культури та мистецькі цінності.

Мистецтво розвивається під впливом конкретного соціально-історичного середовища і як компонент художньої культури, здійснює своє призначення лише йому притаманними функціональними можливостями. У первинному розумінні термін “культура” (від лат. – *догляд, розвиток*) означає усе, що створено зусиллями людей і задля людей. Художник Микола Реріх у слові “культура” вбачав скандинавські корені: “культ” (*вшанування*) і “ур” (*світло*) і тлумачив його як “культ світла” [7, с.7]. Нині слово “культура” часто вживається у багатьох словосполученнях:

економічна, політична, художня, естетична, фізична і т.д., виникла нова наука – *культурологія*, що об'єднує чимало інших наук (освіту, екологію, соціологію, медицину, психологію). Проте культура – це особлива сфера, вищий рівень будь-якої галузі знань і діяльності. “Те, що називається культурою – пише Леонід Сморж, не зводиться до відвідування музеїв, театрів, виставок, філармоній, читання книг, дотримання етикету – це, насамперед ставлення людини до людини, живий духовний і душевний стан гуманізованої особистості, процес її збагачення знаннями, цінностями, ідеями, почуттями, емоціями, переживаннями, словом, усім тим, що сприяє її олюдненню і впевненості у своїх здібностях і силі, вірі в прогрес і свободу. Культура загалом “повернута” обличчям до людини і людського, є певним способом самореалізації індивідів їх взаємозв'язків та інтеграцій, у цьому її принципова відмінність в цивілізації, соціально-технічного боку людської життєдіяльності” [13, с.309].

Українська художня культура – це унікальне явище світової культури, що яскравою палітрою мистецьких видів, жанрів і форм втілює ментальні риси українського народу, його емоційність, ліризм, героїзм, оптимізм, гумор, філософське, естетичне світосприйняття тощо. О. Рудницька відзначала: “Культура завжди має власний зміст і форму, є продуктом творчого генія народу і несе на собі печатку його історичної долі та етнічного характеру. Мистецька освіта має сприяти засвоєнню, збереженню та поширенню духовних набутків нації, творенню, реконструюванню, та адекватній інтерпретації мистецьких цінностей, готовності бути активним суб'єктом етнохудожнього середовища <...> Культура – це перевірка на людяність, і мистецтво здатне розвивати цю якість” [12, с.7].

Термін “*мистецька освіта*” введений до наукового обігу О. Рудницькою, для визначення сучасної освітньої галузі, спрямованої на розвиток у людини спеціальних здібностей і смаку, естетичного досвіду і ціннісних орієнтацій, здатності до спілкування з художніми цінностями, спричинив потужну дискусію серед освітян і появи нових понять: “*педагогіка мистецтва*”, “*вчителі мистецьких дисциплін*”, “*загальна мистецька освіта*” тощо.

О. Отич трактує поняття “педагогіка мистецтва”, як сферу наукової діяльності людини щодо вироблення і теоретичної систематизації науково-педагогічних знань про використання педагогічного потенціалу мистецтва у формуванні особистості та розвитку її індивідуальності. Водночас зауважує, що “розкриття змісту поняття “педагогіка мистецтва” нині є особливо актуальним, оскільки поза мистецькою освітою значення мистецтва освітянами фактично не осмислюється. Зокрема у професійній, не мистецькій освіті, йому взагалі не приділяється увага, воно не мислиться педагогами й науковцями як виховний засіб або компонент змісту освіти. <...> Найчастіше мистецтву надається статус лише засобу виховної роботи, внаслідок чого його педагогічні можливості не розкриваються повною мірою. А це не дозволяє повною мірою і науково-обґрунтовано реалізувати потужний потенціал педагогіки мистецтва, конституювати її як самостійну педагогічну галузь” [8, с.13]. За підручником М. Фіцули, “педагогіка мистецтва” є сукупністю теоретичних і прикладних наук про навчання, виховання і розвиток особистості [16, с.6].

На важливість мистецької освіти та її досліджень вказав Р. Шмагало: “Якщо зміст мистецької освіти може бути надзвичайно строкатим і змінним у часі, то вимоги до її головного продукту видаються стабільними. Це якість вишколених фахівців, педагогів, дослідників тієї чи іншої мистецької професії та разом і визначаючі цю якість мистецькі твори. Без орієнтації на цей кінцевий продукт не можна обійтися, якщо хочемо пізнати історичну, теоретичну чи прикладну роль мистецької освіти” [18, с.17]. Міждисциплінарні зв’язки мають формуватися на основі досягнень та арсеналу методів естетики, історії педагогіки, психології, соціології, одначе тільки з урахуванням специфіки мистецтвознавства: “Якими б не були судження науковців-суміжників про мистецьку освіту, за сутністю – це будуть судження споживача мистецтва, а не творця його” [Там само, с.18].

Отже, “мистецтво – одна із форм суспільної свідомості, в основі якої лежить образне відображення явищ дійсності, насамперед життя людини, усіх сукупностей людських стосунків, характерів, переживань тощо” [10. с.107]. Воно виконує ряд життєво важливих функцій, служить своєрідним культиватором духовного і культурного розвитку та забезпечує його.

1.2. Методика викладання образотворчого мистецтва, як педагогічна наука.

Вивчення курсу “Методика викладання образотворчого мистецтва” покликане підготувати майбутніх педагогів до самостійної і творчої роботи в школі. Питання раціональної організації навчання висвітлює *дидактика* – розділ педагогіки, який вивчає теорію навчання: визначає мету, завдання, організаційні форми, методи, прийоми і принципи.

Основне *завдання* курсу: опанування основами образотворчої грамоти (малюнком, кольорознавством, композицією), вивчення видів і жанрів образотворчого і народного декоративно-прикладного мистецтва, художніх технік, а також дидактичних принципів і форм навчання, структури і типів уроків, позакласної і позашкільної роботи тощо.

Предметом дослідження методики є процес формування знань, навичок і умінь у дітей молодшого шкільного віку. Вивчення курсу передбачає організацію процесу естетичного виховання, формування навиків самостійної роботи, емоційно-ціннісного ставлення до самого себе й оточення.

За словником-довідником “Образотворче мистецтво” А. Пасічного: “Методика – система конкретних методів, прийомів, правил виконання будь-якої роботи. М. є практичним вираженням теоретичного методу, образом дії. Вона визначає техніку – систему *прийомів*, інструментів та матеріалів” [9, с.107]. Це наука про способи взаємодії педагога і учня; про методи, форми і прийоми навчання і виховання, завдяки яким учень засвоює знання, навички і уміння. Методика вивчає найоптимальніші методи навчання і виховання, на основі експериментальних досліджень пропонує нові, виробляє правила і закони побудови навчального процесу, як для всіх предметів, так і для кожного зокрема. Теорія методики навчання образотворчого мистецтва базується на наукових засадах педагогіки, психології, фізіології, естетики, історії, філософії і мистецтвознавства та перебуває в постійному пошуку ефективних способів навчання. Вона адаптується до змін у суспільстві, до художніх напрямків та принципів навчання тощо.

Програмою курсу передбачено вивчення актуальних питань художньої освіти, мети і завдань викладання дисципліни, історії методів навчання образотворчого мистецтва. Особлива увага

приділена видам і жанрам образотворчого мистецтва, дизайну і архітектури, виражальним можливостям матеріалів і художніх технік, вивченню композиції. Студенти опановують лінійний, тональний, кольоровий малюнок, основи зображення окремих предметів і натюрморту, пейзажу, птахів, тварин і людей, отримують базові знання з образотворчого мистецтва. Водночас вивчаються основи стилізації в народному декоративно-вжитковому мистецтві: знайомляться з різновидами орнаментів відповідно до видів художніх ремесел – вишивки, килимарства, кераміки, писанкарства, декоративного малювання, різьби та інкрустації на дереві, вивчають традиції української народної іграшки з дерева, глини, сиру, соломи, тканин, художньо-оздоблювальні роботи, принципи оформлення шкільних приміщень, забезпечення кабінету образотворчого мистецтва, використання ТЗН. Як навчальна дисципліна “*Методика образотворчого мистецтва*” висвітлює дидактичні принципи, структуру і типи уроків, міжпредметні зв’язків та методику малювання з натури, на теми, ілюстрування літературних творів, ліплення, декоративного малювання, проведення бесід, позакласної і позашкільної роботи, облік успішності і критерії оцінювання та особливості малюнків дітей молодшого віку тощо.

Метою естетичного виховання є універсальна людина, яка досягла належного рівня розвитку, розкрила свої здібності, живе в гармонії зі світом і відчуває внутрішню органічну причетність до нього. У кінцевому результаті – це формування самодостатньої та соціально значущої, творчої особистості, яка володіє естетичною культурою. *Естетичне виховання* – це якісна зміна рівня естетичної культури об’єкта виховання, яким може бути як окрема особа, так і суспільство вцілому. Воно є аспектом інших видів виховання, які взаємозв’язані в реальному виховному процесі. Водночас зміст естетичного виховання має складну внутрішню структуру – художнє навчання, виховання, естетичну освіту, систему засобів естетичного розвитку особистості, сформованої середовищем та суспільством. Воно є одним із найбільш демократичних засобів духовного розвитку особистості, оскільки в ньому завжди присутні елементи вільного вибору [3, с.178-180].

Кожній дитині властивий потяг до прекрасного, самовираження і розвитку творчих здібностей. Метою уроків образотворчого мистецтва у загальноосвітній школі є виховання

естетичного сприйняття, засвоєння знань з теорії, історії мистецтва і світової культури, певних умінь та навиків, які сприяють формуванню світогляду і психічному здоров'ю учнів. Образотворча діяльність дітей молодшого віку є необхідною умовою нормального інтелектуального розвитку, часто сприймається дітьми як гра і є частиною їхнього життя. Пов'язуючи виховання естетичної культури з естетичним сприйманням і естетичною творчістю В. Сухомлинський писав: “В естетичному сприйманні, як пізнавальному й емоційному процесі, тісно пов'язані поняття, уявлення, судження – взагалі мислення, з одного боку, і переживання, емоції – з другого. Успіхи естетичного виховання залежать від того, наскільки, глибоко розкривається перед учнем природа прекрасного” [14, с.589].

“Сучасна педагогіка розглядає естетичне виховання як процес, спрямований на опанування дитиною багатством вітчизняної та світової духовної культури, формування цілісної особистості, досягнення гармонії індивідуального і суспільного, усвідомлення нових ідей, поглядів, потреб, ідеалів, прагнення до перетворення дійсності за законами краси. Естетичне виховання, таким чином, виконує дві взаємопов'язані соціальні функції: формування естетико-ціннісної орієнтації особистості і розвиток її естетично-творчого потенціалу” [5, с.7]. Вагомими засобами естетичного виховання людини є праця, поведінка і побут, які пов'язані з особливостями національної культури, традиціями, влаштуванням житла, вибором одягу тощо. Тож викладач мистецьких дисциплін має володіти особливими професійними якостями, способами педагогічної дії, методами, прийомами і технологіями, котрі складають і характеризують рівень його мистецької і педагогічної майстерності [11, с.304].

Вчитель початкових класів має володіти художнім способом мислення, основами образотворчої грамоти і методикою викладання предмета, різнобічними знаннями й здібностями, оскільки від якості викладання кожної дисципліни залежить рівень освіченості учнів загалом. Якщо початкова школа навчає грамотності, як прийнято вважати, з “основних предметів” (всіх вчать читати, писати, рахувати), то позаду залишаються предмети художньо-естетичного циклу: образотворче мистецтво, музика, хореографія, які часто ведуть вчителі без відповідного рівня кваліфікації. Вирішення назрілих проблем необхідно розпочинати з

комплексної, всесторонньої підготовки фахівців, озброєних певними знаннями, вміннями і навиками, здатними мислити глобально, а діяти конкретно. Сучасний вчитель не має бути пасивним споживачем художніх надбань, але активним учасником і керівником творчого процесу дітей. Він повинен жити мистецьким життям (не лише на уроках) і якісно впливати на рівень творчого розвитку учнів, вибирати такі теми і завдання, які були б цікаві і забезпечували високий рівень викладання. Для цього необхідно володіти комплексом знань з теорії і методики викладання образотворчого мистецтва та володіти практичними навиками роботи. На уроках образотворчого мистецтва в школі вчителю необхідно розрізняти теоретичну і практичну частини, використовувати методи художньо-графічного (конструктивного, пластичного), словесного аналізу і практичних вправ, які є основними засобами навчання.

Значний вплив на виховання і розвиток художніх здібностей має творча атмосфера, оформлення кабінету, школи і особливо зв'язок з природою. Мабуть тому чимало визнаних художників, скульпторів родом із села, де немає спеціальних навчальних закладів, але є своєрідне природне середовище, розвинене ремесло, фольклор тощо. Як відзначав К. Ушинський: “Називайте мене варваром у педагогіці, але я виніс з вражень свого життя глибоке переконання, що прекрасний ландшафт має такий виховний вплив на розвиток молоді душі, з яким важко змагатися впливові педагога” [15, с.338].

Особливу увагу слід приділяти збереженню психічного та фізичного здоров'я дитини. Педагог має створювати емоційно-піднесену атмосферу, що сприятиме зустрічі з прекрасним та психологічному розвантаженню дитини. На уроках необхідно дотримуватись санітарно-гігієнічних норм, техніки безпеки при роботі з різноманітними художніми матеріалами та інструментами, розвивати моторику дрібних м'язів пальців і кистей рук, координацію рухів, проводити фізкультхвилинки тощо.

Появу значного інтересу до виховних можливостей мистецтва відзначила О. П. Рудницька, проте “теорії та практиці педагогіки ще мало відомо про механізми дієвості мистецтва, ефективні форми і методи спрямування учнівської молоді на сприйняття художньої краси світу” [12, с.5]. Пошуки нетрадиційних підходів до розв'язання навчально-виховних завдань ведуться, проте без

внутрішнього прагнення до змін самого вчителя, його принципової переорієнтації на сучасні пріоритети в освіті, неможливо отримати очікуваний результат. Ключовою проблемою педагогіки стає збагачення педагогічних знань новітніми теоріями та інноваційними методиками, висвітленням кращих історичних набутоків у галузі викладання різновидів мистецтва [Там само, с.6]. Зміни в освітній галузі педагогічна наука пов'язує з формуванням творчого мислення студентів, трансформаціями у напрямі індивідуалізації освітньої взаємодії, акценту на самостійну роботу та використанні передових інноваційних технологій (лат. *innovatis* – оновлення, новинка, зміна, а “технологія” від грец. *techne* – мистецтво, майстерність, уміння і *logos* – слово, вчення) [11, с.248]. Водночас, актуальною залишається проблема поглибленого вивчення традиційних видів і технік образотворчого мистецтва, його теорії і методики, надбань професійних шкіл та народного мистецтва.

Поряд з монопредметним навчанням в початковій школі запроваджується комплексна програма інтегрованого курсу, де поєднані музична, образотворча та мистецько-синтетична змістові лінії. Програма спрямована на поліхудожнє виховання особистості, формування в учнів основ цілісної художньої картини світу. Термін “*інтеграція*” (лат. *integration* – відновлювання, поповнювання) – утворення або відновлення цілісності, вища форма взаємодії, яка передбачає не лише взаємовплив і взаємозв'язок, а й взаємопроникнення елементів [6, с.8]. Це дозволяє повніше і різнобічно впливати на особистість учня, розвивати його естетичну культуру й творчі здібності. Такий поліхудожній підхід до мистецької освіти молодших школярів відстоює О. Гайдамака: “Комплексне ознайомлення з різними видами мистецтва дає дітям можливість осягнути і зіставити різні художні мови, що створює основу для активізації їхньої уяви, асоціативного мислення, збагачення чуттєвої сфери” [2, с.8].

Основними завданнями художнього виховання в школі є навчити дітей розуміти, сприймати і давати оцінку творам мистецтва і навколишньому світу, використовувати образотворчі засоби і набуті знання та враження у процесі створення художніх образів в різних видах і техніках. Підсумовуючи дослідження проблеми становлення художньо-творчих здібностей людини В. Кардашов виділяє два взаємопов'язаних поняття: естетичний

розвиток в отногенезі (спрямована і незворотня зміна специфічних, естетичних, якісних і структурних характеристик людської особистості) та естетичний розвиток у філогенезі (процес нагромадження людством творчих здібностей, які уможливають естетично освоювати дійсність) [4, с.42]. Завдяки комплексному засвоєнню всіх засобів та методів естетичного виховання підвищується естетична культура особистості, що загалом позитивно впливає на розвиток образного мислення, цілісності сприйняття, фантазії, уяви, інтуїції та інших творчих здібностей.

Отже, “*Методика викладання образотворчого мистецтва*”, як дисципліна навчального плану підготовки вчителів загальноосвітньої школи має важливе виховне, розвиваюче і навчально-пізнавальне значення. Вона поєднує теоретичний і практичний розділи, залишаючи за собою провідну роль в засвоєнні основ образотворчої грамоти, історії методів, форм і принципів навчання загалом.

1.3. Державний стандарт початкової загальної освіти – галузі “Мистецтво”. Мета і головні завдання викладання курсу “Методики образотворчого мистецтва”.

Освітня галузь “*Мистецтво*” у початковій школі є однією з ланок неперервної мистецької освіти, що логічно продовжує дошкільну освіту, створює базу для успішного опанування учнями художніх компетенцій основної школи. Метою освітньої галузі є формування і розвиток в учнів комплексу ключових і предметних компетентностей у процесі опанування художніх цінностей та способів художньої діяльності шляхом здобуття власного естетичного досвіду.

Міжпредметні естетичні компетентності – здатність орієнтуватися в різних сферах життєдіяльності, що формується під час опанування різних видів мистецтва. Предметними мистецькими компетентностями, в тому числі музичними, образотворчими, хореографічними, театральними, екранними, є здатність до пізнавальної і практичної діяльності у певному виді мистецтва.

Навчальна програма “*Образотворче мистецтво*” в початковій школі реалізує вимоги освітньої галузі і “*Мистецтво*” (змістова лінія “*Образотворче мистецтво*”) Державного стандарту початкової загальної освіти та гармонійно поєднує навчально-

виховний потенціал образотворчої культури з її естетично-мистецькою, зображально-моторною і творчо-діяльнісною складовими. Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

- виховання в учнів емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності, розвиток художніх інтересів і потреб, естетичних ідеалів, здатності розуміти та інтерпретувати твори мистецтва, оцінювати естетичні явища;
- формування в учнів на доступному рівні системи художніх знань і вмінь, яка відображає цілісність та видову специфіку мистецтва;
- розвиток емоційно-почуттєвої сфери учнів, їх художніх здібностей і мислення, здатності до самовираження та спілкування.

Зміст освітньої галузі "Мистецтво" визначається за такими змістовими лініями: музична, образотворча та мистецько-синтетична (відповідно хореографічного, театрального та екранних видів мистецтва), які реалізуються шляхом вивчення окремих предметів або інтегрованих курсів.

Зміст початкової освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
Образотворча лінія	
Твори образотворчого мистецтва Мова образотворчого мистецтва, його види, жанри. Інструменти, матеріали та художні техніки	мати уявлення про мову образотворчого мистецтва, його види і жанри; взаємозв'язок з іншими видами мистецтва; художні традиції рідного краю; розуміти особливості виражальних засобів образотворчого мистецтва, його значення у житті людей, культурному середовищі уміти інтерпретувати зміст творів образотворчого мистецтва; висловлювати естетичне ставлення до них; втілювати власні почуття та думки у практичній художній діяльності.
Практична художня діяльність. Взаємозв'язок образотворчого мистецтва з іншими видами мистецтва	застосовувати найпростіші поняття і терміни у процесі аналізу-інтерпретації та оцінювання художніх творів; основні виражальні засоби образотворчого мистецтва, специфічні інструменти, матеріали, художні техніки у практичній діяльності

Метою вивчення курсу “Методика викладання образотворчого мистецтва” є формування у студентів педагогічних інститутів та коледжів професійних художніх і педагогічних знань, навичок і умінь у галузі образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, художньої праці і дизайну та методики їх викладання. Досягнення визначеної мети передбачає виконання наступних завдань:

1. Формування художньо-естетичного ставлення до навколишньої дійсності, наукового світогляду, засвоєння спеціальних термінів, творчих навичок та умінь (вміння сприймати і передавати враження).

2. Опанування майбутніми вчителями сумою необхідних знань і уявлень з образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, архітектури і дизайну, історії і теорії видів та жанрів, їх художньо-образною мовою.

3. Оволодіння художніми техніками та прийомами роботи з різними матеріалами, їх виражальними можливостями та властивостями.

4. Розвиток специфічних універсальних якостей особистості, як основи творчого потенціалу: вміння бачити, відчувати і передавати колір, форму, об'єм, створювати образ, композицію, ритм, гармонію, визначати пропорції тощо.

5. Оволодіння практичними вміннями та навичками з основних видів зображувальної діяльності: малювання з натури, декоративного малювання, ліплення, малювання на теми та ілюстрування літературних творів, проведення бесід тощо.

6. Оволодіння методикою навчання різних видів образотворчої діяльності: лінійним і тональним малюнком, вправи з кольорознавства, малювання окремих предметів і натюрморту, пейзажу, людини, тварин і птахів, ліплення, складання декоративних композицій.

7. Керування художньо-естетичним розвитком, залучення до різних позакласних заходів, організації і відвідування виставок, проведення зустрічей з відомими митцями і викладачами мистецьких дисциплін.

8. Оволодіння ефективними методами і прийомами, дидактичними принципами і формами навчання молодших школярів, складання плану проведення уроків.

Рекомендована література

1. Архітектура : корот. слов.-довід. / А. П. Мардер, Ю. М. Євреїнов, О. А. Пламеницька та ін.; за заг. ред. А. П. Мардера. – Київ : Будівельник, 1995. – 335 с.: іл.
2. Гайдамака О. Поліхудожній підхід до мистецької освіти молодших школярів / О. Гайдамака // Учитель початкової школи. – 2012. – №3. – С. 8-11.
3. Естетика : навч. посіб. / М. П. Колесніков, О. В. Колеснікова, В. О. Лозовий та ін. ; за ред. В. О. Лозового. – Київ : Юрінком Інтер, 2004 – 208 с.
4. Кардашов В. М. Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва : навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів / В. М. Кардашов. – Київ : Видавн. дім “Слово”, 2007. – 296 с.
5. Котляр В. П. Основи образотворчого мистецтва і методика художнього виховання дітей: навч. посіб. / В. П. Котляр. – Київ : Кондор, 2006. – 200 с.
6. Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі : посіб. для вчителів / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, Е. В. Белкіна, О. В. Калініченко, І. В. Руденко. – Харків : Ранок, 2006. – 256 с.
7. Масол Л. Національний курикулум: рамкові основи / Л. Масол // Мистецтво та освіта. – 2008. – № 2. – С. 17-21.
8. Отич О. Педагогіка мистецтва: сутність та місце в системі наук про освіту / О. Отич // Мистецтво та освіта. – 2008. – №2. – С. 13-16.
9. Пасічний А. М. Образотворче мистецтво : слов.-довід. / А. М. Пасічний. – Тернопіль : Навч. кн.-Богдан, 2003. – 216 с.
10. Педагогіка : хрестоматія / уклад.: А. І. Кузмінський, В. Л. Омеляненко. – Київ : Знання-Прес, 2003. – 700 с.
11. Розвиток педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу непедагогічного профілю в умовах інформаційно-технологічного суспільства : колективна монографія / І. А. Зязюн, О. А. Лавріненко, М. М. Солдатенко, В. В. Пилипчук та ін. / за ред. акад. І. А. Зязюна. – Київ : Педагогічна думка, 2012. – 390 с.
12. Рудницька О. П. Основи викладання мистецьких дисциплін: навч. посіб. / О. П. Рудницька. – Київ : Експрес, 1998. – 183 с.
13. Смерж Л.О. Естетика : навч. посіб. / Л. О. Смерж. – Київ : Кондор, 2005. – 334 с.
14. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Педагогіка : хрестоматія / уклад.: А. І. Кузмінський, В. Л. Омеляненко. – Київ : Знання-Прес, 2003. – 700 с. – (Навчально-методичний комплекс з педагогіки).
15. Ушинський К.Д. Избранные педагогические произведения / К. Д. Ушинский. – Москва, 1968. – С. 338.
16. Фіцула М. Педагогіка : навч. посіб. / М. Фіцула. – Тернопіль : Навч. кн.-Богдан, 1997. – 192 с.

17. Художня культура України : навч. посіб. / Л. М. Масол, С. А. Ничкало, Г. І. Веселовська, О. З. Оніщенко ; за заг. ред. Л. М. Масол. – Київ : Вища шк., 2006. – 239 с.

18. Шмагало Р. Т. Мистецька освіта в Україні середина XIX – середина XX ст. : структурування, методологія, художні позиції / Р. Т. Шмагало. – Львів : Українські технології, 2005. – 528 с. : 742 іл.

Запитання і завдання до самопідготовки:

1. Дайте визначення терміну “*мистецтво*” та його функцій.
2. Дайте визначення термінів “*образотворчестецтво*”, “*художня творчість*”, “*культура*”, “*художній образ*”, “*естетика*”.
3. У чому схожість понять “*мистецька освіта*”, “*педагогіка мистецтва*” і “*загальна мистецька освіта*”?
4. Розкрийте роль мистецтва у сучасній педагогічній, дизайнерсько-архітектурній, художній практиках.
5. Дайте визначення термінів “*естетичне виховання*”, “*інтеграція*”, “*методика навчання*”.
6. Сформулюйте *мету* і *основні завдання* викладання образотворчого мистецтва.

*Все добре – людяне та благородне,
але лише прекрасне є божественним і
безсмертним.*

Гамерлінг

*Ніщо так не удосконалює характер,
як вивчення прекрасного ...*

Д. Юм

РОЗДІЛ 2. АРХІТЕКТУРА, ОБРАЗОТВОРЧЕ, ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО І ДИЗАЙН

Поділ мистецтва на види пов'язаний з особливостями людського сприйняття й відтворення у формах, звуках, рухах, кольорах, матеріалах певних думок, переживань та уявлень. Розрізняють *часові* види мистецтва (динамічні), які сприймаються на слух та *об'ємно-просторові* (*візуальні*): конструктивні, пластичні, декоративні, незмінні в часі (статичні), які людина бачить і практично використовує. *Об'ємно-просторові* види творчої діяльності (архітектура, дизайн) тісно пов'язані з обробкою певних матеріалів та їх властивостями, а *візуальні* – образотворче (*пластичні*: графіка, живопис, скульптура) й декоративно-прикладне мистецтво, окрім того, наділені іншими можливостями, прикрашальними і практичними функціями. Існують також *синтетичні* види мистецтва, які поєднують звук і зображення, часові й просторові особливості сприйняття. До них належать *видовищно-ігрові* (хореографія, театр, цирк, кіно) і *технічні* види (художня фотографія, комп'ютерна графіка, анімація тощо). Кожний вид мистецтва має свою особливу мову і специфічні засоби вираження.

2.1. Об'ємно-просторові і візуальні види і жанри

Архітектура – це мистецтво проектувати, будувати окремі споруди (житлові будинки, школи, церкви, театри), промислові комплекси (заводи і фабрики), малі форми, що тяжіють до сфери діяльності дизайнерів (автозупинки, кіоски, елементи садово-паркового мистецтва) і цілі міста та села. Архітектор (з грецької – *головний будівничий*) формує середовище, в якому перебуває

людина. За висловом Миколи Гоголя: “...архітектура – це літопис світу: вона промовляє навіть тоді, коли мовчать пісні й перекази”. З давніх часів споруди зводили з таких широко вживаних матеріалів як дерево, глина, камінь, бетон. Нині в будівництві застосовують сучасні матеріали і технології: залізобетон, сплави металів, скло, пластмасу та інше. За трактатом давньоримського архітектора Вітрувія “Десять книг про зодчество” – споруди мають відповідати трьом основним вимогам: бути *корисними, міцними і красивими*. Форма, зовнішній вигляд та внутрішній простір залежать від призначення споруд, які мають бути конструктивно доцільними, міцними та зручними в користуванні. Не менш важливою є архітектурно-художня виразність, естетична привабливість будівлі, парку, населеного пункту тощо. За видами архітектуру поділяють на **містобудування**, **архітектуру об’ємних споруд** (житлові, громадські і промислові) та **ландшафтну**.

Містобудування – це сфера діяльності, спеціалізація архітекторів, яка охоплює комплекс питань з проектування та забудови населених пунктів на основі опорного генерального плану розвитку, врахування економічних, природних ресурсів, будівельних можливостей і традицій, рельєфу, наявності води, транспортних вузлів, поєднання житлових і рекреаційних зон, розташування об’єктів соціально-побутового, культурного призначення, віддалення промислових підприємств тощо. Планування курортних комплексів в Карпатах відрізняється від курортної зони на сході України та Криму, де інші умови проектування. До містобудівельної архітектури належать також і реконструкції історичної забудови у містах, старих будівель та кварталів.

До **об’ємних** належать *житлові, промислові та громадські* (суспільно-громадські) споруди, пристосовані для проживання (житловий будинок), певного виду людської діяльності (завод, фабрика, вокзал), сакральні (церкви, монастирі) та інженерні (мости, вежі, тунелі), призначені переважно для вирішення технічних проблем. Одноповерхові та багатоповерхові житлові будинки, покращеного планування квартири (розташування кухні, санвузлів, загальної кімнати, спальні, робочого кабінету, дитячих кімнат тощо), а також будівлі для тимчасового перебування: гуртожитки, готелі, турбази, табори та інші різнофункціональні споруди, зводять за сучасними проектами. За видами окремих споруд об’ємна архітектура також буває: *навчальних закладів, туристичних комплексів, будівлі спеціального призначення* тощо.

Народна житлова і сакральна архітектура – від чепурних селянських хат під солом'яними, гонтовими стріхами (традиційна хата на дві половини з сінми і коморою), давніх церков – до сучасних хат і сакральних об'єктів. Зберігаючи загальну типологію на всій території України в різних етнографічних зонах (Полісся, Карпати, Поділля, Середнє Подніпров'я, Полтавщина, Слобожанщина, Південь України) народна архітектура має місцеві архітектурно-художні особливості. Так конструктивна раціональність і вишуканість лемківських, гуцульських, бойківських, подільських хат і церков, їх зовнішній і внутрішній вигляд, витворені форми меблів, свідчать про неабиякий мистецький хист зодчих і народних майстрів.

В інтер'єрі хат і церков Українських Карпат своєрідне обладнання та декор: багатство різнофактурних матеріалів та їх композиційно-стильова єдність. Важливе місце в інтер'єрі заможних хат на Гуцульщині займають: мальована кахлева полив'яна піч, шерстяні тканини, вовняні ліжники, вироби зі шкіри, які на тлі натурального дерева, з якого влаштовані підлога, стеля, стіни, меблі, посуд виглядають привабливо і святково. Маючи вроджене відчуття краси, певні релігійні вірування, гуцули “писаним” (різьбленим) орнаментом прикрашають сволюки, жердки, одвірки, столи, скрині, полиці, пасківці, дійниці, які нині стають надбанням численних музеїв.

Промислова архітектура – це транспортні мережі, електростанції, комплексні споруди заводів і фабрик, які мають виробничі цехи, адміністративні корпуси, лабораторії і кабінети, а також зони відпочинку (рекреації), споруди соціально-культурної і побутової сфери, транспорту. Конструктивна форма і об'єми згаданих підприємств залежать від виробничих потужностей і виду продукції.

До **громадської** архітектури належать споруди: 1) навчально-виховні і наукові установи (дитячі садки, школи, вищі навчальні заклади, науково-дослідні інститути); 2) видовищні (кінотеатри, концертні зали, цирки), заклади культури (клуби, музеї, виставки); 3) спортивні (стадіони, криті спорткомплекси); 4) будівлі торгово-побутового обслуговування (магазини, торгові центри, будинки побуту); 5) адміністративні і комунальні (будівлі проектних організацій, готелі); 6) транспортні (переходи, термінали, вокзали, аеропорти); 7) лікувально-профілактичні заклади (лікарні,

поліклініки, санаторії), а також *монументальні* (церкви, монастирі), що виконують сакральну функцію.

Малі архітектурні форми – невеликі споруди або обладнання утилітарного чи художньо-декоративного призначення, які забезпечують комфорт людині. При виборі конструкцій і художніх образів необхідно враховувати особливості оточуючого простору, специфіку функціонального призначення, вимоги ергономіки, наявність природних матеріалів, кліматичні умови. В процесі проектування необхідно враховувати: уніфікованість, збірність, модульність, прив'язку до навколишнього середовища – будівель і споруд, сформованого ландшафту.

За класифікацією В. Дідика *малі архітектурні форми бувають*: споруди і обладнання для відпочинку: перголи, альтанки, плескальні басейни, лави; споруди для обслуговування: обладнання зупинок транспорту, автомати різного призначення, кіоски; інформаційні пристрої: стенди, афішні тумби, вітрини, рекламні носії; обладнання для квітів; квітники, декоративні решітки, рабатки; декоративні елементи: садово-паркова скульптура, басейни з фонтанами, каскади тощо.

Ландшафтна архітектура – це мистецтво проектування, вирощування і зведення садів, парків, бульварів, скверів, окремих елементів благоустрою, відпочинкових зон, озер, малих форм (тераси, альтанки, фонтани, сходи, містки, “одягнені” в зелені насадження). У великих містах група фахівців з вирощування декоративних рослин (квітів, дерев) під керівництвом ландшафтного архітектора, за попередньо виготовленим проектом виконує роботи із озеленення пішохідних зон, окремих алей, мощення доріжок, вулиць, навколо житлових, промислових об'єктів і реконструкцій пам'яток історії тощо.

Я беру брилу мармуру і відсікаю від неї все зайве

Огюст Роден

Скульптура – це мистецтво втілювати образи подій, людей і тварин в певному матеріалі: дереві, камені, металі, пласмасі, гіпсі, використовуючи стеки, різці, електроінструмент тощо. Вона відображає стиль, епоху і культурні надбання суспільства від найдавніших часів і до наших днів. Сам термін “скульптура” має два значення: походить від латинського *skulptura* – “*вирізаю*”,

“висікаю” і грецького *plasse* – “ліплю”. За визначенням Я. А. Коменського вона “не тільки передає зовнішні контури, але і внутрішню сутність, яка в уяві вимальовує справжню гармонію мудрості, моральності і красномовства”. Заняття скульптурою (ліпленням) тренують відчуття простору і об’єму, які сприймаються візуально і на дотик. В процесі виконання вправ вивчають форми та їх взаємодію, розвивають зорову пам’ять, формують уяву та інші важливі психічні функції та вміння, необхідні людям, особливо творчих професій (конструкторам, винахідникам, архітекторам тощо). Під час проектування, моделювання, вони, як і скульптори, перебирають в уяві десятки образів, форм (літаків, мостів, будівель тощо) з тим, аби визначити найоптимальніші і втілити їх в матеріалі.

Художньо-виразжальними засобами у скульптурі є об’ємна форма, пластичність, силует, фактура, важливим є ракурс та освітлення. Подібно до архітектури скульптура здатна організовувати простір, її можна сприймати на дотик. У ХХ ст. скульптори поступово перейшли від реалістичного дзеркального зображення до цілком самостійного й незалежного трактування образу, все більше вдаються до викривлень та спрощень форми за для досягнення емоційного ефекту (абстракції О. Архипенка). Так виникли різні напрямки і стилі (кубізм, абстракціонізм, асамбляж, поп-арт, інсталяції).

За *призначенням* скульптура буває *монументальна, станкова, декоративна, садово-паркова і мініатюрна.* Розрізняють такі *жанри* як *історичний, побутовий, алегоричний, символічний, анімалістичний, портрет* та інші. За *видами об’ємного зображення* скульптуру поділяють на *контррельєф, плоский рельєф, високий і низький (горельєф, барельєф) і об’ємну (круглу).*

Монументальна скульптура (*пам’ятник*) встановлюється на честь видатної особи, відзначення історичної події тощо. Твори у вигляді пам’ятників, меморіальних дощок, знаків, поєднані в ансамблі з архітектурою та природнім середовищем і переважно розраховані на сприйняття з певної віддалі. Їхні силуети, форма доповнюють, розкривають характер площі, парку, скверу і, як правило, мають символічне значення для цілого міста, несуть значне інформативне, духовне та культурне навантаження.

Станкову скульптуру виготовляють на станку (*мольберті*) за розмірами близькими до натури. Це переважно портрет: голова, погруддя, бюст, торс, статуетка, статуя та фігура, скульптурна група, які також мають самостійне значення і розкривають певну ідею та образ. Станкова скульптура розрахована на сприйняття з невеликої відстані, часто має камерний інтимний характер і експонується в музеях, галереях, виставкових залах, вдома.

Декоративна і садово-паркова скульптура призначена для прикраси садів, парків, вулиць, алей, фонтанів, а також внутрішнього закритого і напівзакритого простору приміщень. Її використовують для всіх видів оздоблення в архітектурі.

Скульптура малих форм (*дрібна пластика*) – це створення статуеток людей, тварин та інших композицій незначних розмірів і об'ємів. До неї також належить дрібна пластика у вигляді орденів, медалей, монет, відзнак. Наочним прикладом дрібної пластики з дерева, кістки, металу, порцеляни є найпоширеніший жанр в японському мистецтві – *нецке*, зображення людей, тварин, богів, персонажів народних легенд тощо.

Скульптура має значний естетичний, виховний вплив та пізнавальне значення, сприяє формуванню світогляду і розвитку художнього смаку тощо. У містах і селах монументальні, станкові пам'ятники створюють особливе емоційне забарвлення, як правило доповнюють архітектурні ансамблі та прикрашають окремі споруди. Їх встановлюють для відзначення історичних подій, вшанування відомих діячів тощо. Важко уявити Софійську площу в Києві без пам'яника Богдану Хмельницькому, а також сотні, тисячі населених пунктів без монументів Т. Шевченку, І. Франку, Лесі Українки не тільки в Україні, але й у світі. В синтезі з архітектурою вони створюють об'ємно-просторові композиції, є їхніми домінантами, для сприймання яких необхідний простір.

Живопис є мистецтвом мудрості, завдяки якому виражають красу всіх видимих речей у світі, водночас в ньому передають чуттєву і духовну невидимі сторони

Ян Коменський

Живопис (малярство) – найпопулярніший вид серед пластичних мистецтв, передача зображення, образу, емоцій на площині фарбами. В ньому, як і в графіці, традиційно

використовують такі засоби виразу як лінія, пляма, світлотінь. Проте найважливіше колір – барва. Найдавніші малюнки в кольорі сягають епохи палеоліту. На них зображені силуети тварин, сцени полювання, ритуальні дієства. В окремих малюнках відчутне намагання передати об’єм. Перші наскальні зображення виконані графічними техніками в кольорі дослідники відносять і до графіки. Живописець у своїх картинах відображає не лише реальні предмети, події, але й абстрактні, внутрішній світ людини. Передача зорових образів відбувається шляхом нанесення кольорових матеріалів на зображувальну площину (папір, полотно, стіну) і відтворюється за допомогою ліній, світлотіні, колориту й перспективи. Колорит – загальне кольорове звучання, сполучення кольорів та їх відтінків у творі (буває теплим та холодним).

За *призначенням* та особливостями *художньої мови* живопис поділяють на **монументальний, станковий, декоративний, театральний, мініатюрний.**

Монументальний живопис – є найдавнішим видом мистецтва, пов’язаний з архітектурою (узгоджується з простором інтер’єру чи екстер’єру), розрахований на сприймання з певної віддалі. У середні віки набули поширення такі його різновиди як фреска, мозаїка, вітраж, які використовувалися в храмах Візантії (мозаїки Св. Софії в Константинополі) та Київської Русі-України (Десятинної церкви, собору Святої Софії в Києві). Найвищого розквіту монументальний живопис набув у епоху Відродження (фрески Рафаеля, “Сікстинська капелла” Мікеланджело, “Тайна вечеря” Леонардо да Вінчі, роботи Вероппезе і Тіціана). В нинішній час розписи, мозаїки прикрашають храми, палаци мистецтв, адміністративні споруди, навчальні заклади, будинки культури, бібліотеки, органічно поєднані з архітектурою, утворюючи єдиний ідейно-стилістичний ансамбль.

Станковий живопис (від слова “станок”, “мольберт”) об’єднує самостійні твори, картини невеликих розмірів, які можна пересувати. Вони призначені для сприймання в обмеженому, закритому просторі, експонування в музеях та галереях і є окрасою житлових, громадських споруд. Станковий живопис набув особливого розвитку в епоху Відродження (XV ст.) завдяки голландському художнику Яну Ван-Ейку. Якщо монументальний живопис призначений для сприйняття з певної віддалі і його форми узагальнені, то станковий відрізняється певним психологізмом,

конкретною, детальною проробкою, багатством нюансів і розрахований на близьке, більш камерне сприйняття. Основними виражальними засобами у станкових живописних творах є колір та світлотінь. Розрізняють такі *жанри живопису* (фр. *depre* – рід, вид.) – **міфологічний, релігійний, історичний, батальний, побутовий, натюрморт, пейзаж, портрет.**

Найдавнішим є **міфологічний жанр**, який в епоху Відродження вивів живопис з суворих, релігійних канонів – на більш вільне і розкуте трактування образів. Картини на біблійні теми відносять до **релігійного жанру**, який розвинувся в епоху Середньовіччя. Тим часом у Візантії та Київській Русі розквітло мистецтво ікономалярства (зображення святих, духовних осіб і канонічних композицій на біблійну тему). З часом набув популярності **історичний жанр**, який поширився у XVIII-XIX ст. Яскравим прикладом є твір іспанського художника Ф. Гойя “Розстріл повстанців у ніч 3 травня 1808 року”, в якому автор відступив від традиційних канонів багатофігурних композицій і створив документальний твір про борців за свободу. Типовими представниками даного жанру стали художники: В. Суриков, В. Верещагін, С. Светославський, К.Трутовський та інші. Значне місце серед станкових творів належить **батальному жанру**, який оповідає про воєнні, часто історичні події. Його представляють художники: В. Верещагін, М. Греков, М. Самокиш та ін. Картини, на яких зображено життя, побут, звичаї народу належать до **побутового жанру**. Наприклад твір художника В. Маковського “Побачення” відображає хлопчика-заробітчанина якого відвідала мати.

Історія виникнення жанрів пов’язана з тематикою, походженням, призначенням, способом їх творення. Картини, на яких зображені не живі, об’єднані певним змістом об’єкти (мисливські і рибальські трофеї, предмети побуту, квіти, овочі, фрукти, особисті речі тощо) отримали назву **натюрморт** – від французького “*мертва натура*”. Англосакси і німці в цій назві вбачали “*завмерле життя*”. Як новий жанр натюрморт розвинувся в Голландії і став виразником ідей середнього класу. Ранні його приклади отримали назву “*ванітас*” і мали символічне значення, поширилися у Фландрії, Іспанії та Франції (Клара Петерс – “Маленький сніданок” (1620 р.)). Традицію жанру продовжили голландські художники-флористи: Віллем Клаас Хеда та Ян Давідс де Хем; іспанці: Хуан Санчес Котан та Франціск де Сурбаран. У

XVII столітті натюрморти, як і пейзажі, стали окремими жанрами, яких інколи зображували в інтер'єрі.

Пейзаж – це насамперед зображення природи, у перекладі з французької “paysage” – “ландшафт”. Розрізняють: *сільський, міський, морський, гірський, індустріальний, архітектурний* та інші види. У пейзажі відтворюють певну реальну чи уявну місцевість (ліс, море, поле), населені пункти, промислові об'єкти тощо. Міський пейзаж нині називають *урбаністичним*. Пейзаж може створювати той чи інший образ, доповнювати сюжет, сприяти навіюванню думок. Окремі його елементи (дерева, пагорби, будівлі) з'явилися в малярстві ще у XIII ст., як додатки до певних історичних подій чи персоналій, були дуже спрощеними, часто служили антуражем до портретів, побутових сцен, архітектурних споруд. Як самостійний жанр пейзаж виокремився на початку XVI ст. Одними із перших пейзажистів, хто відчув романтичний настрій, перспективу і можливості впливати на емоції глядача були: Лукас Кранах Старший і Альбрехт Альддорфер в Німеччині.

Визначним пейзажистом Північної Європи XVI ст. став Пітер Брейгель “Мужицький”, талант якого розкрився у картинах “Пори року”, “Мисливці”. В сучасному розумінні мистецтво пейзажу з'явилося в Голландії у XVII столітті після здобуття незалежності від Іспанії і стало виявом національної гордості. Тоді ж з'явився самостійний жанр – *марина* (зображення моря). В епоху класицизму, орієнтовану на античні ідеали, поєднуються героїчний пейзаж з міфами (Н. Пуссен) і з топографічною точністю набуло відтворення певної гірської місцевості назване – *ведута*. Для періоду романтизму в живописі характерне відображення на полотні мрій, почуттів та емоційного стану людини, її взаємин зі світом.

У другій половині XIX століття художники європейських країн розвинули досвід своїх попередників і відзначилися новими досягненнями. Французькі живописці (Е. Мане, К. Моне, О. Ренуар, К. Пісарро, А. Сіслей) вибирали реальні об'єкти: мости, хатки, дорогу, кручу, фіксували певні моменти, подих, стан природи. Окрім майстерні, почали працювати на *плєнері* (живопис на відкритому повітрі, просто неба, правдиве відтворення природного освітлення, барв, повітря), повернулися до трактування звичайних найінтимніших моментів: проблиску сонця, подиху

вітру, засніженого ранку. Природа для митця стала стимулом для роздумів, усвідомленням історії, місцем усамітнення і відпочинку. Імпресіоністи, хоч і відійшли від детального моделювання форм, як було прийнято, зате збагатили малярство передачею в етюдах нових вражень і відчуттів за допомогою нових художніх технік, створювали мерехтливе розсіювання світла.

Класичними зразками *пейзажного жанру* є твори відомих художників: І. Шишкіна, І. Левітана, А. Куїнджі, В. Орловського, С. Васильківського, П. Левченка, М. Пимоненка, М. Мурашка та багатьох інших.

Портрет – це зображення людини, яку можна впізнати. Він є найскладнішим і винятково цікавим видом творчості в якому задокументовані певні особи в часі і стилі. Часто окрім конкретних чоловічих, жіночих, дитячих портретів створюють загальний типовий образ: “портрет музиканта”, “...мисливця”, “...селянина” з певними інструментами, зняттями, краєвидами. У давнину портрети замовляли у придворних художників заможні люди, представники влади, які прагнули підкреслити свою велич. Так появився *погрудний, поясний, ростовий, парадний* портрети, а також *автопортрет*. *Погруддя* показує людину з урізаними плечима, без рук. Такі портрети в профіль і три чверті виконували в Середні віки. В епоху Відродження набув популярності *поясний портрет з руками*, в якому акцентована увага на внутрішньому стані моделі. Значно зріс інтерес до зображення людини, природи, історичних подій, що сприяло формуванню розмаїтої жанрової тематики живописних творів. У цей час формується традиція реалістичного відтворення зображуваного, поширюється техніка олійного живопису, відкрито закони лінійної та повітряної перспективи.

Портрети аристократів королівського походження у *повний ріст* поширилися у XVI столітті. Їм властива показова демонстрація одягу, інтер'єру помешкання, яке підкреслює соціальний статус і провідну роль у суспільстві. У парадному портреті офіційну особу часто зображували на коні. Популярним серед художників є *автопортрет*, інколи в процесі роботи, серед інших людей тощо. Таким груповим портретам властива документальна оповідальність (сімейний портрет, у колі друзів) і композиційна цілісність.

Реалістичний напрямок передбачає передачу правдивих образів героїв у портретах та жанрових картинах. Художники зображують не лише зовнішню подібність, а й переживають емоції і виконують підготовчі ескізи, аби віднайти відповідний образ портретованого і майстерно передати його на полотні. До визначних портретистів належать фламандські художники: Пітерс Пауль Рубенс і Антоніс ван Дейк та голландський художник епохи бароко Франс Хальс (груповий портрет), – Пітер Клас (натюрморт), Ян Спен (побутовий жанр), Якоб Рейнедаль (пейзаж) та інші, які мали значний вплив на формування жанрів європейського живопису. До появи фотографії портрет відігравав документальну та інформативну роль. Проте фотографія не може замінити мальований портрет, а тільки його доповнити. Живописний портрет дає відчуття живої присутності і цінний тим, що уже не є єдино можливим способом фіксації дійсності. Саме такими є роботи видатних художників: О. Мурашка “Портрет старого вчителя”, не тільки зберіг нам риси обличчя засновника Київської рисувальної школи Миколи Мурашка, але й глибоко передав характер людини великої мудрості. І. Труш у портреті Лесі Українки (1900р.) передав людину виняткової сили волі і духу, творчого горіння, з цілою гамою почуттів та своєрідних індивідуальних рис, де поєднуються жіноча чарівність і переконаність у справі, Ю. Панкевича – портрет Івана Франка та інші. Портрети, як загалом живописні твори, іншого жанру можуть мати камерне станкове і монументальне звучання. Таким монументально-піднесеним є “Автопортрет” художника Ф. Кричевського, завдяки вдалому колориту, продуманій композиції, розвороту, переданому погляду.

Точне відтворення об'єктів навколишнього світу проіснувало від Ренесансу до ХХ ст. Надалі з'явилися численні напрямки абстрактного мистецтва представниками яких стали А. Матіс, К. Малевич, В. Кандинський, П. Пікассо та інші. Живопис часто набував безпредметних рис і ставав суто декоративним.

Декоративне малювання – народне малярство, набуло поширення у селянському житті Поділля (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська області), Буковини (Чернівецька область), Слобожанщини (Петриківка Дніпропетровської області), Наддніпрянщини (Умань), на ужиткових предметах, меблях, іграшках Яворівщини (Львівська область). Різновидом народної

течії в живописі є зображення популярного і легендарного козака-бандуриста, відомого в народі як *козак Мамай*. Народна картина передає світогляд народу, його прагнення та ідеали. Їй притаманні простота, дохідливість, переконливість образу. Малювання козака-бандуриста поширилося в XVIII ст. – XIX ст. на Чернігівщині, Харківщині, Полтавщині. Його зображували на пічних кахлях, скринях, дверях, стінах, вуликах, полотняних картинах. Він захисник Батьківщини, співець народних дум і пісень, втілення непереможної сили духу українського народу.

Театральний живопис – це мистецтво оформлення сцени до вистав, концертів, урочистих церемоній, створення декорацій, костюмів тощо. Художники-декоратори створюють середовище, яке підсилює гру акторів. Відомими художниками театру в різні часи були Анатолій Петрицький, Олександр Хвостенко-Хвостов, Анатолій Пономаренко та інші.

Мініатюра – живопис малих розмірів часто на шкатулках, брошках. Першими мініатюрами стали рукописні книги прикрашені витонченими малюнками (заставками, кінцівками, ілюстраціями). В XIX-XX ст. набули популярності мініатюрні портрети, пейзажі тощо.

Створений живописцем твір можуть побачити лише відвідувачі музеїв. Графіка здатна увійти в кожний дім чи як ілюстрація, чи як естамп.

В.Фаворський

Графіка (від грецького *graphike* – “малюю, креслю, пишу”) – найдавніший вид образотворчого мистецтва, в якому зображення відтворюється мовою малюнку, виконаному в одному тоні, переважно на папері олівцем, пером, пензлем, вугіллям, паличками з червонуватого, темно-кориневого, бурого мінералів та іншими матеріалами та інструментами. Основними *засобами* передачі зображення в графіці є *крапка, контурна лінія, штрих, пляма, тон, світлотінь*. Колір у графіці не має самостійного звучання і підпорядкований рисунку. Графіка має широкий діапазон *видів, жанрів, художніх технік*, що сприяють втіленню творчих задумів художників. Нині використовують сангіну, вугіль пресований (соус), пастель (кольорові крейди) та інші матеріали, які мають своє призначення і наділені певними можливостями, передають

різноманітні відтінки тощо. До графічних технік також належать: *сенія* (малюнок фарбою сіро-брунатного кольору), *монотипія* (один відбиток на папері в кольорі “від руки” з використанням акварельних, гуашевих і темперних фарб) та інші. Графіка є одним із важливих засобів естетичного виховання в школі, налічує чимало зображальних форм: *плямографія*, *силует*, *гратографія* (дряпати), *гравюра на картоні* тощо. Серед них особливо ефективними і простими для дітей є *малюнки олівцями*, *водяними фарбами та шрифтові роботи*.

За видами і призначенням графіка є **оригінальна (станкова)** (рисунок, гравюра, лубок), **тиражна** (*книжкова та газетно-журнальна*) (книги, ілюстрації, мініатюри, віньетки, карикатури), **промислова(прикладна)** (поштові, грошові й товарні знаки, емблеми, етикетки), створення *монументальної* продукції(плакатів, афіш, вивісок, рекламних проспектів) і нині поширена **комп'ютерна**.

До **оригінальної(станкової)** графіки – належать самостійні, самодостатні жанрові твори, виконані в єдиному екземплярі, здебільшого це рисунки, монотипії, гравюри (на дереві – *дереворит*, лінолеумі – *лінорит*, камені – *літографія*), *естамп* (літографічний відтиск з форми). Гравюри на мідних або цинкових пластинах, на яких заглиблені елементи зображення отримують способом травлення кислотами називають *офорт*.

До **тиражної(книжкової)** графіки належать твори, віддруковані з оригінальної форми, з якої отримують певну кількість відбитків. Найпоширенішим різновидом *тиражної(книжкової)* графіки є ілюстрована *книжково-журнальна* продукція. Це оформлення книжок, газет і журналів, які виходять певним тиражем. Книга є невід'ємною частиною побуту і духовного життя людини не залежно від її професії, віку і стану. З прадавніх часів вона донесла нам здобутки людського генія і нині в час новітніх інформаційних не втратила своєї ролі, як джерела знань, духовності і краси. Перші книги були рукописними, мали яскраві вигадливі сюжетні малюнки, орнаменти, були у золотих і срібних оправах, виконані в одному екземплярі талановитими майстрами і для нас залишаються високохудожніми творами мистецтва. З поширенням освіти і зростанні ролі книг, як джерел інформації, виникла потреба в їх тиражуванні. Так в середині XV століття появилось книгодрукування. Проте в усі часи в основі кожної

друкованої книги лежить перший екземпляр, оригінал – макет, створений художниками-графіками, редакторами і технологами.

Особливо важлива роль книги в процесі навчання і розвитку дітей. Кожна деталь книги: яскраві обкладинки, ілюстрації, заставки, віньетки, ініціали, кінцівки, титульні листи, шрифти, мають відповідати змісту літературного твору і значно допомагають сприймати друкований текст. Тож рівень підготовки художників-ілюстраторів книги, особливо дитячої, має бути незвичайно високим. В приватних збірках вони часто позначені *екслібрисами* – високомистецькими штампами (книжковими знаками).

Промислова (прикладна) графіка– це створення друкарських (фірмових, товарних, грошових) знаків, емблем, поштових марок, етикеток, грамот, *монументальної* продукції (плакатів, афіш, вивісок, рекламних проспектів) тощо.

Комп'ютерна графіка– це виготовлення малюнків, креслень, підбір шрифтів за допомогою комп'ютера та програмного забезпечення, яке використовують для обробки візуальної інформації з реального світу і для синтезу зображень. Графіка на компютері розвивається у двох напрямках: створення оригінальних зображень та обробка вже наявних. Вона буває двохвимірною (фірмові логотипи, ілюстрації до книг, шрифти, заставки) і тривимірною (мультиплікація, кінематограф, телебачення, компютерні ігри).

Тільки те, що є практичним, може бути прекрасним.

Отто Вагнер

Дизайн у перекладі з англійської – “малюнок, ідея, проект, задум”– означає творчу діяльність з формування гармонійного предметного середовища, яка задовольняє б матеріальні і духовні потреби людини. Першими професійними дизайнерами вважають англійців У. Моріса – архітектора і письменника і Дж. Рескіна – теоретика мистецтва, котрі запропонували виготовляти ужиткові речі не тільки функціональними, але й красивими. Історія професійного дизайну в Європі розпочалася зі створення 1907 року в Німеччині спілки “Веркбунд”, яка об'єднала художників, архітекторів і промисловців з метою конкурентоспроможності і покращення якості промислової продукції. Значну роль у розвитку

дизайну відіграли, створена 1919 року, будівельна школа “Баухауз” у Веймарі (Німеччина) та Вищі державні художні майстерні в Москві (ВХУТЕМАС). Високий рівень розвитку дизайну в Прибалтійських державах, Білорусії. В Україні найбільш відомі Харківська, Київська, Львівська традиційні школи дизайну, які спеціалізуються на проектуванні певних видів промислових виробів: машин, одягу, меблів, посуду, книг тощо.

В Галичині сфера дизайну пов'язана з діяльністю фахових промислових шкіл: деревообробних, гончарських, ткацьких, килимарських, ковальських, які використовували народні художньо-конструктивні, технологічні, естетичні, духовні, культурні традиції в процесі навчання і виготовлення промислових виробів. Значний вплив на розвиток культури і мистецтва в регіоні мали професійні архітектори, художники, інженери, які працювали у Львові – в проектному бюро І. Левинського (Т. Обмінський, О. Лушпинський, Е. Ковач, Л. Левинський), Косові – спілці М. Куриленка (О. Кульчицька, В. Гуз, С. Гординський, П. Ковжун, М. Бутович, Р. Лісовський) та народні майстри з Гуцульщини і Покуття.

Спеціалізація за якими готують фахівців у вищих навчальних закладах об'єднують в декілька основних: *дизайн середовища, промислових виробів (одягу, меблів), реклами, графічний дизайн, ландшафтний і фітодизайн, етнодизайн* та інші. Спеціальні дисципліни (окрім рисунку, живопису, композиції, історії мистецтва і дизайну) які вивчаються: *художнє проектування, технологія і матеріалознавство, технічна естетика і основи художнього конструювання, основи архітектоніки і комбінаторики формоутворення, промислова графіка, ергономіка, біоніка* тощо.

Процес творчості (проектування) дизайнера умовно можна розділити на декілька етапів:

1. Вибір та усвідомлення завдання на проектування;
2. Вивчення відповідних аналогів та літератури;
3. Пошук, розробка основної ідеї, виконання технічних креслень;
4. Виготовлення макету та дослідного зразка, тестування, експертне оцінювання та контроль якості і масове виробництво.

На перших етапах проектування можливі зміни в моделюванні об'єкту: пошук оптимальних варіантів композиції, колористичних, ергономічних, конструктивних, економічних рішень.

У процесі створення продуктів (виробів) дизайну необхідно враховувати наступні фактори:

1. Художньо-образні закономірності в процесі тиражування виробів – в умовах індустріальних суспільно-виробничих процесів, уніфікації і стандартизації інженерно-технічного забезпечення;

2. Виконання соціально-технологічного замовлення з врахуванням різноманіття предметно-просторових видів матеріальних об'єктів, що задовольняють потреби людини;

3. Поєднання розумових і виробничих сфер діяльності: теорії навчання, художньо-конструкторського проектування, управління процесами виробництва.

Рекомендована література

1. Франсуаза Барб-Галль. Як розмовляти з дітьми про мистецтво / Франсуаза Барб-Галль ; пер. з франц. С. Рябчук. – Львів : Вид-во Старого Лева, 2014. – 192 с.

2. Ходж А. Н. Історія мистецтва. Живопис від Джотто до наших днів / А. Н. Ходж ; [пер. з англ.] – Харків : Фактор, 2012. – 208 с.: іл.

Запитання і завдання для самопідготовки:

1. Яке призначення мистецтва і роль його в житті людини?
2. Які види мистецтва ви знаєте і які між ними спільного і відмінного?
3. Які види мистецтва належать до часових, просторових (візуальних, пластичних) і синтетичних?
4. Які ви знаєте архітектурні споруди, що належать до “Семи чудес світу”?
5. Які спільні риси між музикою та архітектурою?
6. Дайте визначення архітектури та її призначення (за видами). Назвіть різновиди архітектури.
7. Дайте характеристику пам'ятки архітектури вашого краю або репродукції відомої споруди (за вибором).
8. Занотуйте згідно словника визначення архітектурних термінів: зодчество, фасад, колона, арка, купол, фриз, карниз, пілястри.
9. Яка різниця між будинком і спорудою?
10. Які вимоги до споруд висунув давньоримський архітектор Вітрувій?
11. Виконайте малюнок архітектурної споруди (за вибором).
12. Дайте визначення скульптури, її видів та способів виконання.

13. Яке призначення в давнину мали статуї кам'яних баб – зразки прадавньої кам'яної пластики в Україні?
14. Які видатні пам'ятки скульптури ви знаєте? Назвіть їх авторів.
15. У чому краса Венери Мілоської?
13. В яку епоху творив Й. Пінзель, якими рисами наділена його творчість (експериментальність, динамізм).
14. Яку назву, призначення й характері риси має популярний жанр японської дрібної пластики – нецке, (експресія, почуття міри, завершеність композиції, досконалість).
15. Кого з відомих скульпторів минулого та сучасності ви знаєте? Назвіть найвідоміші їхні роботи (О. Архипенко, С. Литвиненко, Г. Крук, Л. Молодожанин).
16. Підготуйте реферат про творчість українських скульпторів І. Кавалерідзе, Д. Кривача та інших.
17. Чимало у світі створено пам'ятників літературним героям і тваринам. Назвіть які і де?
18. Наведіть приклади монументальної, станкової, декоративної скульптури. Які є типи рельєфів і чим вони відрізняються?
19. Які основні художні засоби мистецтва живопису?
20. Назвіть види монументального живопису?
21. Як називають художників, котрі малюють море, звірів, військові події?
22. Виконайте малюнок натюрморту, пейзажу, портрету.
23. Які спільні і відмінні засоби вираження в живописі та графіці і за якими ознаками класифікують їхні твори?
24. Дайте пояснення основних видів і засобів графіки.
25. У чому відмінність між сангіною і пастеллю?
26. Що розуміють під поняттями естамп і гравюра (їх види)?
27. З яких елементів складається художнє оформлення книжок?
28. Створіть проекти оформлення титульного аркуша книжки.
29. Якими інструментами та матеріалами послуговується художник-графік у процесі роботи?
30. Дайте визначення терміну “дизайн”, назвіть його види і спеціалізації.
31. Яке значення дизайну у сучасному суспільстві, художньому оформленні навчальних закладів?
32. Назвіть етапи проектування художніх виробів.

2.2. Декоративно-прикладне мистецтво і його види

Народне мистецтво виникло і розвинулося з глибинних пластів художньо-матеріальної, духовної культури народу. Основним джерелом народної творчості є краса рідної землі, яка пробуджує в людей поетичне сприйняття світу, розвиває творчу уяву і фантазію. Образи рідної природи та світоглядні аспекти втілюються народними майстрами в конкретній формі предметів та їх оздобленні. Вжиткові речі: меблі, посуд, дитячі іграшки, одяг та інші, виконуючи утилітарну (практичну) функцію водночас є красивими. Розрізняють: *народне, професійне, самодіяльне і аматорське* мистецтво. Його різні види, жанри, роди мають своє функціональне призначення, матеріал і засоби вираження. “Декоративне” в перекладі з латинської мови означає “прекрасне”, а “вжиткове” вказує на практичну користь предметів. У народному мистецтві більшість творів поєднують дві, а то й три функції: ужиткову (практичну), декоративну (прикрашальну) і обрядово-ритуальну. Різновидами декоративного мистецтва є також монументально-декоративне (архітектурний декор, вітражі, статуї і рельєфи на фасадах та в інтер'єрах будівель) театрално-декоративне та оформлюване (створення експозиції в музеях, вітрин крамниць, оформлення свят) мистецтво.

Найдавніший спосіб оздоблення, декорування – це виконання орнаментів, візерунків на різноманітних виробах, будівлях з певних ритмічно впорядкованих елементів (візуальних знаків). Український народний орнамент – це унікальне явище художньої культури народу, його духовне надбання, яке необхідно вивчати. Народні майстри: столяри, бондарі, різьбярі, ткачі, гончарі, кравці, вишивальники, писанкарі, мосяжники протягом багатьох століть створювали оригінальні вироби з дерева, глини, металу, тканин, які є окрасою численних музеїв, житлових і громадських інтер'єрів. Витвори майстрів свідчать про масову обдарованість українців, їх багатий духовний, психічний світ, емоційність, відчуття прекрасного. Розвиток народного декоративно-прикладного мистецтва відбувається завдяки традиціям родинного і сімейного виховання. Численні родини з покоління в покоління зберігали, примножували і передавали вміння і досвід виготовлення художніх виробів, вдосконалювали техніку виконання. Багатовікові надбання народної педагогіки свідчать, що коли молоді люди не вміють писати писанки, вишивати, ліпити з

глини, співати, танцювати, грати на сопілці – вони будуть поганими батьками. І навпаки, у тих країнах де оберігають природу, шанують духовну і матеріальну культуру, народні художні промисли та ремесла, частіше зустрічаються люди похилого віку з високим творчим потенціалом та інтелектом.

Художня обробка дерева і металу – найдавніші види декоративно-прикладного мистецтва України. Деревообробництвом називають такі галузі, як теслярство, столярство, бондарство, токарство, різьбярство, іграшкарство та інші, що розвинулися в регіонах з належною сировинною базою – наявністю різноманітних дерев (дуб, бук, клен, явір, карпатський кедр, ялина, смерека, липа, береза, волоський горіх, черешня, груша). З давніх-давен у селах Буковини, Гуцульщини, Бойківщини, Лемківщини, Яворівщини, Полісся, Придніпров'я, Київщини, Чернігівщини, частини Полтавщини, Слобожанщини з дерева споруджували житла, церкви, виготовляли меблі, посуд, знаряддя праці тощо. На Гуцульщині поширені такі види оздоблення деревини, як суха різьба, інкрустація (викладанка), випалювання; на Лемківщині – рельєфне, об'ємне різьблення; на Яворівщині – розпис; на Полтавщині – тригранно-виїмчасте різьблення.

Своєрідним способом оздоблення бондарних виробів (рогачів, барилець, баклаг, мисок, ложок, черпаків, коновок, рамок), меблів і сволоків на Гуцульщині є випалювання. Його використовували Юрій та Василь Шкрібляки, В. Девдюк, пізніше Юрій та Іван Грималюки. Техніку художнього випалювання досконало опанувала самодіяльна художниця Оксана Грицей, яка виконала портрети Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, Б. Хмельницького та інших українських постатей, що експонувалися на численних виставках і нині зберігаються у музеях.

Художній метал України – втілення найкращих задумів формотворення, досконала філігранна обробка матеріалів від найдавніших часів. В епоху Київської Русі серед заможних, особливо княжих родин були популярні хрести, перстені, колти, браслети, буси, іконки, виконані в техніках гравірування, скані, черні, зерні, лиття, перегородчастих емалей тощо. На Гуцульщині цей вид творчості називають мосяжництвом. Гуцульські прикраси – “згарди”, пряжки, лускоріхи, бартки, ножі, кресала та інші вироби, оздоблювалися техніками карбування, гравірування й інкрустації, орнаментальними мотивами “ільчастого письма”,

“дубельтових кривульок, “підківок”, “сонечок” тощо. Мосяжництво як спадкове ремесло передавалося в родинях Дутчаків, Дручківих, Медвідчуків, Федюків, Девдюків, Шмадюків в селах Брустури, Річка, Старий Косів.

Художня кераміка (грец. – *глина*) – це своєрідний літопис розвитку людства. Знайдені черепки випаленого глиняного посуду – носії різних культур: ямково-гребінцевої, шнурової кераміки, лійчастого посуду, кулястих амфор тощо. Високим мистецьким рівнем відзначилися майстри трипільської культури (4-5 тис. до н. е.), форми їхніх виробів (горщики, глечики, миски) милують око. На той час їх формували вручну і випалювалися в печі – горні. Нині майстри прикрашають свої вироби за місцевими національними традиціями, застосовують “лощиння”, “лискування” поверхні виробу, розпис, рельєфну ліпку, “ангобування” – покриття білою й кольоровою глинами, глазурування – покриття поливою (“муравою”). В Україні сформувалися центри керамічного виробництва: Опішня, Бубнівка (Полтавщина), Коломия, Косів, у минулому Пістинь, Кути (Івано-Франківщина), Гавареччина (Львівська область), Дибінці (Наддніпрянщина) та багато інших осередків зі своєрідним колоритом і технікою прикрашання.

Однією з найбільш відомих стала гончарна школа в Коломиї (1876-1914). Її розквіт тісно пов’язаний з творчістю народних майстрів-кераміків з Пістиня, Косова, Кут: Дмитра Зінтюка, Петра Гавриша, Петра Баранюка, Петра Кошака. Найвідомішим гуцульським майстер Олекса Бахматюк своїми виробами прославив Галичину на весь світ, вніс значний вклад у скарбницю української народної художньої кераміки другої половини XIX ст. Соковиті декоративні композиції поєднані з формою кахлів, тарелів надавали виробам цього майстра оригінальності та художньої довершеності. В традиційній техніці ангобування (ріжкування), ритування та використовуючи жовтий, зелений, коричневий кольори майстер прославився примітивними стилізованими зображеннями різноманітних рослинних композицій та побутових сцен, виконаних з дотепним народним гумором і які мають важливе пізнавальне, навчальне і виховне значення. Вони стали зразками для наслідування багатьох поколінь. Школа розвивала традиційну орнаментику народного гончарства, навчала технології виготовлення виробів, стилістики форм та декору, малюнку тощо.

За час свого існування в школі змінювалися акценти навчання. Завдяки керівнику закладу архітектору Т. Сікорському учнів інтенсивно навчали технології виготовлення кераміки. З появою професора місцевої гімназії, художника В. Крицінського, який власним прикладом надихав місцевих майстрів, стали працювати над покращенням форми виробів та їх декоруванням. Найвищого рівня навчання в школі було досягнуто за час роботи технолога

О. Клімашевського та художника С. Дачинського, які детально вивчили місцеві родовища глини, їх мінералогічний склад й створили асортимент високохудожніх виробів.

Особливо важливим у сучасних школах є вивчення народної кераміки та іграшкарства традиційно сформованих центрів народних художніх промислів. Найяскравішим представниками певних осередків майстрів є: Опішня на Полтавщині: Олександра Селюченко, Гаврило і Явдоха, Микола Пошивайли, Василь Омеляненко, Ганна Діденко; м. Косова на Гуцульщині: Михайло Волощук, Василь Аронець, Євгенія Зарицька, Валентина Джуранюк, Микола Кікоть, Оксана Бейсюк, Михайло Трушик, Василь Гривінський; на Яворівщині: Антон Гула, Василь Яремин, Світлана Бабійчук-Кузьменко; в Криму: Микола Вакуленко, на Тернопільщині: Григорій Дзюма та інші.

Ткацтво – прадавній вид художнього ремесла: виготовлення тканин, килимів, скатертин, доріжок на ткацькому верстаті взаємно перпендикулярним переплетенням ниток основи. Відомо, що ручний ткацький верстат існував у світі понад V тис. років до н. е. В Україні механізовані верстати поширилися на початку XIX ст. Технологічний процес виготовлення тканин вручну включає ряд операцій, поділених на цикли. У виробництві сучасних килимів використовують повністю механізовані і автоматизовані технології.

Малюнок орнаменту утворюється внаслідок переплетення ниток основи і підкання у вигляді сітки, косих смуг, ромбів, квадратів та інших фігур, а також завдяки світловим рефлексам малюнків їх фактури. Значна частина художніх тканин виготовлені гребінковою технікою на вертикальних кроснах і прикрашені здебільшого геометричним і рослинним орнаментом. Найпоширенішим мотивом в геометричному орнаменті є пряма смуга, утворена кольоровою ниткою підкання за допомогою човника. Ритмічне повторення мотиву в горизонтальному й вертикальному напрямках створює в орнаменті народних тканин

раппортну композицію – клітинку (запаски, верети, рядна). Технікою перебору здебільшого складають зірчасті, хрестовидні і ромбовидні мотиви, які групуються у вінець, чотирикутник, зірку чи хрест. У геометричному орнаменті поширені мотиви: “пили”, “стрілки”, “клинці”, “вогники”, “восьмикутні зірки”, які розташовані рядками і часто утворюють орнамент без поля. Серед них, як і в рослинному орнаменті, поширені здебільшого зображення птахів, оленів тощо.

З рослинних мотивів в ткацтві найчастіше використовуються зображення квітів, листків, плодів, стебел, поєднаних у вазонкових композиціях. Мотив “квітки” часто виступає самостійно і разом з листками, китицями у вигляді галузки, гірлянди, вінка тощо. Рослинні мотиви українських народних килимів за ступенем стилізації поділяють на такі основні групи: стилізовані зображення фантастичних квітів і рослин, частково натуральні зображення природніх форм та реалістичні, навіть об’ємні елементи: гвоздики, лілії, тюльпани, рожі. Сучасні фахівці вивчають і творчо використовують надбання майстрів минулих поколінь, аби повернути ткацтву і килимарству його традиції.

Вишивка – унікальний вид народного мистецтва, що розкриває невичерпне багатство творчих сил народу, вершини його мистецького хисту. Різноманіття орнаментів, численні зразки геніальних довершених композицій за рівнем художньої мови не поступаються жодному із видів декоративно-прикладного мистецтва. У ній передана краса рідного краю, землі, сягаючи небесних світил. Це – наймасовіший і різнофункціональний вид мистецтва. Особлива роль вишивки у духовному житті української жінки, яка нею створювала естетичне середовище для проживання, відпочинку і свята. Вишивка є духовним самовираженням народу, його морального етикету.

Багатство народної вишивки яскраво простежується в провідних центрах, різних етнографічних зонах України. Зберігаючи загальні особливості технік вишивання, в кожному з них є своя система і творчі методи. Виділяють такі локальні осередки, як Київщина, Полтавщина, Волинь, Бойківщина, Покуття, Гуцульщина, Буковина, Поділля та інші. В орнаменті особливого розвитку набув стилізований рослинний мотив у вигляді квіткової галузки. В XVIII столітті рушники вишивали техніками: двостороннє шиття, перебір, стеблевий шов, пряма

гладь. На них зображували мотиви у вигляді дерева життя, птахів, рослинних і геометричних орнаментів. Сьогодні поширені такі техніки, як вишивання хрестиком, низинкою, гладдю, бісером тощо. На початку ХХ століття почалося вивчення і колекціонування вишивок, організовувались школи, майстерні, курси в Решетилівці на Полтавщині, Зосові на Вінниччині, Дігтярах на Чернігівщині, Скопцях на Київщині, а також в Косові, Львові, Хусті. У 50-х роках ХХ ст. майстри об'єднувалися в кооперативи, артлі і художньо-виробничі комбінати, які в нових ринкових умовах, не витримавши конкуренції, здебільшого перестали існувати. Проте народна вишивка продовжує існувати й надалі і значною мірою завдяки професіоналам, які займаються реставрацією, колекціонуванням, вивченням і поширенням виробів.

Кушнірство – одне із найдавніших ремесел, яке традиційно розвинулося в Україні. виготовлення зі шкір свійських і диких тварин одягу, вжиткових речей має свої особливості. При їх обробці переважає ручна робота. Процес підготовки вичинки, фарбування сировини, крою, шиття і оздоблення триває в декілька етапів. В такий спосіб виготовляють кептарі, кожухи, взуття (чоботи, постолі), сумки, пояси тощо.

Вбранням людина користується з глибокої давнини. В одязі “читаються” конкретні географічні, кліматичні, історичні, соціальні, етнічні, вікові фактори, рівень культури, які визначають його зовнішній вигляд і ношу. При його створенні українці інтуїтивно застосовували основні принципи і закони композиції: симетрію, асиметрію, контраст, нюанс, ритм, масштабність, пропорційність; вміло використовували різнофактурні матеріали, колір і оздоблення.

Еволюційний розвиток витворив певну типологію, принципи і наукову класифікацію виробів. Розрізняють натільний одяг: чоловічі і жіночі сорочки, чоловічий поясний одяг (штани-гачі, ноговиці, холошні, портки, сподні); жіночий поясний одяг: запаски-одноплатові, обгортки (дерги, опинки, катринці, фоти, околячки), плахти, фартухи, спідниці (андараки, мальованки); нагрудний одяг без рукавів (камізьельки, кептарі, лейбики, катанки тощо) та з рукавами (кофти, кабати, сачки). У різних місцевостях одяг має особливості крою, форми, матеріалу, принципів оздоблення і локальні назви.

Верхній одяг чоловіків (гуглі, чугані, манти, сердаки, кожухи, пояси), головні убори (кізянки, кучми, мазниці, магерки, рогатівки, клепані, крисані, солом'яні брилі), головні убори жінок – перемітки, рушники, хустки, бавниці, очіпок, лубок (кичка), чільця, вінок тощо. Різноваріантність зав'язування, завивання, декоративність і висока культура виготовлення робили їх оригінальними і високохудожніми творами мистецтва. На ноги селяни взували личаки, постолі, черевики, чоботи, солом'янки, довбанки, капчурі тощо. Часто комплекти вбрання доповнювали прикраси, які носили на чолі (стрічки, діадеми), у вухах (сережки, підвіски), на шії (намиста, ланцюжки), на грудях (хрестики, дукачі, згарди, гердани), на руках (браслети і каблучки).

У селах на межі Гуцульщини і Покуття одяг селян і міщан мав свої особливості. Так, у Верхньому Березові Косівського району він відрізнявся від гуцульського тим, що чоловіки носили жупан (петик), сорочку з вузьким комірцем, темні штани, вовняний пас, високу сиву шапку (кучму). Дівчата носили сорочку, спідницю, запаску, пояс; на голові картату вишиту хустку, сіряк, коралі і п'яцьорки, жовті чоботи, дівочу накидку (капюшон), жупан, а ще шлюбний чепець, шапочку з жовтої (голубої, зеленої) матерії, позаду стягнуту оранжевою тасьмою, вшиту або гаптовану квітами і листками. Шлюбне начолко (чулок) для молодої мало вигляд корони, спереду було дещо розширене, на ньому нашиті різнокольорові банти (червоні, рожеві, фіалкові), зверху колечко з барвінку, затикане білим пір'ям з пави, а позаду обруча звисали різнокольорові стрічки.

Народне малювання є одним із найпривабливіших видів в українському мистецтві. На Поділлі жінки розмальовували хати на біло, біло-зелено, біло-синьо і використовували основний елемент – вазон з квітами в глечуку чи трикутнику. Його розміщували на передньому фасаді, на стінах, стелі, печі, дверях, в інтер'єрі хат. На фасаді малювали здебільшого “дерево життя”, над вікнами і дверима хати – “бігунець”. Своєрідним різноманіттям “вазонів” з геометричними і рослинними стилізованими квітами, птахами характеризуються композиційні схеми розписів на Уманщині.

Важливе місце в художньому оформленні житла посідали мальовані меблі-скрині, що відзначалися багатством художніх технік та прийомів, оригінальністю композиційних схем на Київщині, Херсонщині, Дніпропетровщині, Полтавщині.

Своєрідними творами мистецтва є мальовані скрині Яворівщини (Львівської області), розпис яких базується на чіткій послідовності виконання і використання кольорової гами (жовте, зелене, біле, коричневе), традиційних орнаментальних мотивів (“цяточки”, “качечки”, “листочки”, “ружі”), що розмальовували на віку і передній стороні скрині у вигляді “вікон”, “квартирок”. Залежно від композиційного вирішення вони мали назви – “квітка”, “вазонкова”, “віночкова”.

Збережений і розвинутий в художній промисловості народний розпис села Петриківки Дніпропетровської області – одного із найбільших осередків своєрідного виду мистецтва в Україні. Тут займалися всіма видами малювання: декоративним розписом квітів і сюжетними композиціями на теми “Весілля”, “Наталка Полтавка з Петром”, “Цигани”, які були в кожній хаті, а також килимарством, вишивкою (рушники, до яких створювали ескізи), витинанками і аплікаціями з кольорового паперу тощо. Найвизначнішими майстрами, які прославили народний декоративний розпис, стали Тетяна Пата, Параска Павленко, Надія Білокінь, Явдоха Клюпа, Оришка Пилипенко, Федір Панко, родина Вакулєнків та багато інших. Тетяна Пата організувала школу розпису, в якій вчили квіткових, вазинових розписів, а її учень Федір Панко не обмежився використанням традиційних мотивів, а ввів у свої композиції казкові зображення птахів: пав, півнів, фазанів тощо. Чимало досвідчених художників виконують декоративні панно на історичну, соціально-побутову тематику.

Визначною особистістю II половини ХХ століття стала народна художниця з села Болотного на Київщині Марія Приймаченко. Своєрідний характер мислення і світосприйняття, фантастична образність і дивосвіт у її роботах постійно привертала увагу дослідників цього щедрого таланту. Створені нею образи повертають глядачів у світ праслов'янської міфології, стародавніх уявлень, заново народжених творчою уявою майстра. Водночас картини М. Приймаченко споріднені з народним мистецтвом Київщини. Вона вражала своєю геніальністю і неповторністю, створюючи все нові варіативні композиції з квітів та звірів.

До визначних майстрів народного малювання належить Катерина Білокур (Богданівка на Київщині). Її зажурливо-реалістичні композиції з квітів, натюрморти передають любов до рідної землі. Роботи Ганни Собачко, Параски Власенко

(Веселинівка на Київщині), Макара Мухи (Михайлівка Черкаська обл.) і Параски Хоми (Чернятин), Стефанія Сандюк (Івано-Франківськ) сповнені любові до природи рідного краю, вказують на розвинуте почуття прекрасного. Художня спадщина названих майстрів має важливе значення для майбутнього української культури. У творчості окремих майстрів поєдналися принципи побудови і художні особливості українських настінних розписів з історичними, мистецькими стилями (наприклад творчість Ганни Собачко-Шостак зазнала впливу модерну, авангарду художниці Є. Прибильської).

*“Купи мені писаночку і зелену крайку,
Я ти куплю, тютюнику і різьблену файку”
Писаночки дуже файні – космацькі узорі,*

Ни встид дати в подарунок, най хто що говорить!

Писанкарство. Орнаментування пташиних яєць є однією із форм народного малювання. Ця традиція в Україні походить ще з дохристиянських часів. Яйце вважається символом зародження життя на землі. У давніх греків були популярними “яйцеві ігри”, що проводилися на спеціальних майданчиках. Давні римляни святкову трапезу починали з куштування вареного яйця. Німецькі селяни закопували яйця “на щастя”, поляки “обкотували” ними посіви, оберігаючи, таким чином, поле від бур’янів. Українські селяни теж розкидали яйця по борознах під час оранки і сівби, вірячи, що щедро вродить нива. Писанки і сьогодні вважають своєрідним оберегом. На Гуцульщині ними не тільки обмінюються близькі люди, ними обов’язково “чокаються”, граються “на вбитки”, любуються.

Звичаї розмальовувати курячі яйця на Великдень у кожному регіоні України різні: використання певного виду орнаменту, відповідної кольорової гами і технології. Наприклад, писанкам Прикарпаття притаманні жовті, оранжеві, червоні, чорні барви; Чернігівщини – червоні, чорні та білі кольори; Полтавщини – жовті, зелені, білі. Візиткою гуцульських (космацьких) писанок є геометричні мотиви, виконані тонкими лініями у жовто-гарячій, оранжевій гамі. Писанки Опілля, Покуття здебільшого квітчасті на темному тлі.

Одним із найпоширеніших елементів в орнаменті писанок є зображення мотиву “сонця” у вигляді солярних знаків і коня. Сонце зображували також у формі хрестиків, кругів, тощо. Серед елементів розпису зустрічаються зображення жінки-Богині, Берегині – символу життя і родючості, багатий рослинний і тваринний світ (олені, кози, вівці, баранчики), птахи (качки, голуби), риби тощо. На багатьох гуцульських писанках зображена рослинність (дерева, квіти), кучері, бігунці, безконечник, пасочки, смуги, хвилі (зображення води), знаряддя праці, архітектурні мотиви (церква) тощо. Елементи розпису, кольорова гама і схеми розташування є досить сталими і відповідають традиційним прийомам конкретного регіону, села.

Найбагатше декоровані і неповторні писанки Гуцульщини з відомим центром писанкарства є Космачі. В цьому розкиданому в горах селі майже в кожній хаті займаються писанкарством. Одним з найвідомих митців є Дмитро Походжук. Своєрідністю відзначаються писанки в селах: Брустури, Шешори, Яворів, Замагора, Чорний Потік. Самобутніми є писанки в Підгірському Покутті – Рожневі, Кобаках, Черганівці; Буковині – Виженці, Ростоках, Слобідці; художньо-стильовими ознаками відзначаються писанки Бойківщини, Лемківщини.

На Гуцульщині поширена воскова техніка розпису яєць за допомогою спеціального писальця. На півдні Поділля, Буковині застосовують техніку “краплення” – капання воском на яйце. На Прикарпатті, Волині поширені техніки “шкравання”, “крашення”, звідси і назви писанок – “крашанка”, “галунка”, “мальованка”. Писанка – це не тільки малюнок фарбами, а втасмничене дійство, код життя, перемоги, духовного багатства нашого народу і цю художню традицію необхідно всіляко оберігати й підтримувати.

*Сухий дубе, сухий дубе, Колисочка мальована,
Нічо з тя не буде, Коник вороненький
А із мене, березочки, О як сяде, так поїде
Колисочка буде Козак молоденький.*

Іграшкарство. Через узагальнені образи іграшок дитина пізнає світ, навчається мислити. Вони збуджують дитячу уяву, розширюють простір для розвитку фантазії, закликають до діалогу. Поєднуючи в собі різні функції: пізнавальну, розвиваючу,

комунікативну, естетичну, ігрову, успадковані і збережені традиційні форми, іграшки є вагомим елементом і засобом навчання та виховання у народній педагогіці.

Народну іграшку з сиру на Гуцульщині досліджували В. Шухевич, О. Соломченко, Д. Goberman, М. Яновський, Р. Кобальчинська, М. Гринюк, М. Гrepиняк про розвиток народних промислів, забавкарства і дрібної пластики на Яворівщині писали Б. Стебельський, Р. Чугай, В. Стефак, Б. Жеплинський, М. Гнатюк. Значним доробком в сфері іграшкарства відзначилися мистецтвознавці О. Найден, Л. Герус, а також В. Манько. На важливість народної іграшки для розвитку дитини вказували педагоги Є. Сявавко, М. Стельмахович та інші. Сучасна промислова іграшка (штампована з пластмаси) – як “знежирене молоко”, бездуховна, бездушна, містична, а комп’ютерні ігри часто пропагують зло і насилля. Для розвитку емоційного, духовного світу дитини найкраще підходить традиційна народна іграшка з дерева, глини, соломи, паперу, лялька-мотанка з тканини тощо. Іграшки здавна задіювали в різних обрядах і забавах – “хихичках”, “клевчиках”, “клепавках”, які виконували відповідні функції.

Українці добре розуміли значення іграшки для розвитку юної душі, тому на базі місцевих художніх промислів в місті Яворові (1896 р.) відкрили Забавкарську школу. В Малому Передмісті одна родина за рік могла виготовляти майже 3600 іграшок різного асортименту: коники на підставці з коліщатами, возики, брочки з кіньми, пташки, які пурхають крильцями, дитячі меблі, особливо колисочки, тарахкальця, музичні інструменти (сопілки, скрипки) та інше. Свої вироби майстри щосуботи везли возами на ярмарки. Сформувалися два основні типи яворівської іграшки: столярна (тесана) і токарна. Яскравим і талановитим представником столярного типу виготовлення іграшок були Василь Прийма і його дочка Юля. Майстри виготовляли їх за мізерну плату, аби лише діти до них усміхалися. Вистругані вручну на станку “кобилці” на перший погляд для нефахівця здаються примітивними. Насправді ж їх форми пройшли апробацію часом і свідчать про професійність спостережливості народних майстрів. Їх витвори збуджують дитячу уяву і фантазію, “приворожують” погляд. Декоративна пластика в дереві підсилена традиційною гамою кольорів (жовте, вишневе, зелене, коричневе, біле) і мотивами (“колка”, “гіллячки”, “цяточки”), що надає яворівським іграшкам сонячного веселкового

настрою і залюбки сприймається дітьми. На жаль, з відходом майстрів старшого покоління, виробництво яворівської іграшки занепало.

Інший вид – анімалістична керамічна іграшка – це стилізовані фігурки тварин і птахів з народних казок та пісень багатим барвистим розписом: коники, баранці, козлики, півники, зозулі, риби в різних варіантах. Ці різноманітні свищики, пікавки розвивають дихання, слухові, сенсорні (рухові), дотикові здібності у дітей. Їх форма і конструкція наділені естетичними якостями, вони якнайкраще виконують ігрову функцію. Такі іграшки виготовляли переважно жінки і діти гончарів для власних потреб в Опішні, Бубнівці, Адамівці, Косові та інших місцях.

Серед майстрів на Гуцульщині відомі родини кераміків Цвіликів, Швеців, Рйонків, які разом з керамічною продукцією виготовляли дрібну пластику, іграшки. Серед сучасних – майстри-художники: В. Джуранюк, Грушики, Якібчуки, О. Бейсюк та інші. З іграшки починав життєвий і творчий шлях гончар з діда-прадіда, відомий український скульптор Григор Крук родом з Братишева на Тлумаччині, який прожив більшу частину життя в Німеччині.

Специфічним матеріалом для інкрустації, плетення і виготовлення об'ємних іграшок: фігур людей, тварин – є житня, пшенична, вівсяна солома. Заготовлена в період дозрівання, вона добре піддається формуванню. Професійні художники, вчителі Марія Кравчук, Ніна Денисюк, Оксана Денисюк з Волині детально вивчили народні традиції свого краю і практично спеціалізуються в різних видах художніх робіт з соломи. Особливо їм вдаються жіночі фігури (ляльки-берегині), віночки, олені, коні, різдвяні дідухи, павуки – витвори, які мають символічне, обрядове значення, а також різні плетені і прошиті вжиткові речі: капелюхи (брилі), обручі, цукерниці, дзвіночки, квіти. Народна іграшка із соломи на Поліссі схожа на білоруські, литовські, російські вироби. Солом'яні ляльки в цьому регіоні символічно дарували нареченим на весіллі, як знак родючості землі і символ народження дітей. Ляльки-обереги робили умовними, з видовженими руками, безликими, тому вони вважалися недоступними для злих духів, а значить якнайкраще відповідали своєму призначенню – були безпечними для дітей та дорослих, Їх залюбки використовували у різних іграх, забавах, обрядах.

Своєрідний образ і смакові якості мають іграшки із сиру, які виготовляють вівчарі, їхні жінки і діти на Гуцульщині (села Річка і Брустури). Оригінальними є іграшки з сиру Марії Матійчук, Марії Петрів (с. Брустури) на Гуцульщині, які відтворюють птахів, коників, баранчиків тощо. Користується попитом продукція Марії Петрів на різних святах ремесел, фестивалях, празниках. Коли коник або інша фігурка виходили напрочуд вдалим, діти шкодували його з'їсти, зберігали засушеними. Якщо сир свіжий, м'який, він легко надається для формування. Майстрині скульптурним способом із одного шматка сиру витягуючи деталі (ноги, голову, гриву, хвіст та ін.), створюють казкові образи тварин (баранчиків, оленів, зайців, півників тощо). Такі іграшки наділені простою лаконічною формою і, водночас мають характерні деталі, які відрізняють одну тваринку від іншої. Для дитини вони мають пізнавальне значення, оскільки служать посередником між нею і реальним світом. Однак, передовсім виконують розважальну функцію. Для дитини не так важливо скільки у коника ніг, як його образ та динаміка. На перший погляд ці вироби є не складним видом дрібної пластики, але виготовлення їх має свої особливості. Вони далеко не під силу пересічному, позбавленому почуття гумору, міри і гармонії бажаному прилучитися до творчості. Фігурки коня з вершником, оленя, баранчика чи птаха створюють з уяви. На початку імпровізовано ліплять узагальнену фігуру, тварину, а вже далі її “одягають”, “наряджають” різними аксесуарами (упряж, бербениці, бочки тощо), прикрасами, які разом з вершником утворюють одну композицію. По-іншому, з одного шматочка сиру створюють курку, зображення якої теж має умовний, спрощено-синтезований характер.

Послідовність виконання виробів із сиру наступна: на початку набирають сирну масу для тулуба, шиї, голівки, витягують ноги чи роги, потім укріплюють, ліплять дрібніші деталі залежно від задуму. Для надання виробу більшої декоративності й урочистості майстри оздоблюють їх дрібними “цяточками”, “сонечком”, хвилястою лінією, використовують харчові барвники зеленого і малинового кольорів. Таке виконання дрібної анімалістичної іграшки вимагає тонкого відчуття пластичних можливостей матеріалу і навиків образотворення. Особливої технології виготовлення потребує сир “будз”, який готують з коров'ячого або овечого молока. Майстри цієї справи добре знають тонкощі

технології виготовлення істивних іграшок, тому їхні витвори можуть зберігатися роками і бути придатними для споживання. Однак, нас більше цікавить мистецький аспект, важливість збереження цього виду художньої творчості, його вплив на виховання дітей молодшого віку. Ці вироби давно завоювали популярність і стали атрибутами свят та весільних забав і часто супроводжуються піснями і дотепними приповідками:

<i>Прийшов вівчар з полонини</i>	<i>А я цісі баранчики,</i>
<i>В широкім ремени,</i>	<i>малюю, малюю,</i>
<i>Приніс мені подарунки,</i>	<i>А я цісі баранчики,</i>
<i>Баранчики в жмени.</i>	<i>дітям подарую.</i>

Традиційною іграшкою в народі була лялька – “мотанка” з льону і ниток, яку виготовляють понад шість тисяч років. Лялька із узагальненим синтезованим образом, обличчям впливає на підсвідомість, примушує думати, отже формує розум та розвиває почуття у дитини. Вона виконує виховну, розвиваючу, естетичну функції, є екологічно чистою (пластмаса, синтетика і поролон – шкідливі для здоров’я дітей). Але, найважливіше, вона зроблена маминими руками, тому для дитини є найдорожчим подарунком. Тепло рук найкраще передають прості натуральні матеріали: тканина, дерево, солома. Народна іграшка є особливим видом художньої творчості, надбанням національної культури, яка зберігає пам’ять про минуле українців. На відміну від промислової, вона виховає людину – творця і патріота.

Витинанка. Витинанки – це вирізування симетричних візерунків, спосіб самотнього і неповторного створення художніх образів. Мистецтво витинанки виникло в Китаї, батьківщині паперу ще у VII–XII ст. Китайки напередодні свята весни наклеювали на вікна традиційні паперові візерунки у вигляді драконів, квітів та інших символів. Подібні оздобы пізніше з’явилися у Персії, у XV ст. через Туреччину потрапили до Європи – спочатку до Італії (Венеція), Угорщини, а потім до інших країн. Техніка витинанки пов’язана з паперопластикою (орігамі).

В Україні перші паперові витинанки з’явилися у XVII–XVIII ст. У давнину витинанки виконували зі шкіри. Сьогодні – це оздоблювання одягу, взуття та інших ужиткових речей. Коли папір став доступний широким верствам населення, витинанки появилися як прикраси в українській оселі. Найчастіше їх виготовляли перед Різдом і Новим роком або навесні, коли білили

хату. Напередодні свята весни дівчата та жінки наклеювали на вікна паперові візерунки, які виготовляли зимовими вечорами. Витинанками з паперу в середині XIX ст. прикрашали інтер'єр народного житла. Ними завітчували образи, мисники, сволоки, вікна замість фіранок тощо. На початку XX ст. витинанки поширилися на Дніпропетровщині (Петриківка), Поділлі (Горожанка, Марківка, Білоусівка), Придністров'ї (Стриганці, Довге, Ямниця, Нижнів, Торговиця) та інших регіонах. За традицією українські витинанки мають геометричний, рослинний, зооморфний, антропоморфний характер. Інколи композиції витинанок перегукувалися із хатнім настінним малюванням, яке найбільше було поширеним на Поділлі, Дніпропетровщині, тощо. Кращі зразки декоративних композицій майстри розвивали і збагачували у вишивці, ткацтві, передаючи їх із рук в руки протягом багатьох поколінь.

Типовими мотивами витинанок є силуетні фігурки тварин, птахів (півників), вершників, ажурні розетки, ромби, квадрати, дерева, фіранки тощо. Майстри складали папір вдвоє, четверо, восьмеро, шістнадцятеро і створювали композиції різної структури. При виконанні силуетної витинанки важливо вибудовувати всю логічну лінію сюжету вирізування симетричних візерунків. Сьогодні витинанки перестали бути тільки мистецтвом селян; завдяки простоті виконання і елегантному виді їх залюбки використовують у своїй творчості як професійні художники, художники-графіки і дизайнери, так і діти в школі. Мистецтво витинанки переживає друге народження.

Водночас поширеною є також ажурна паперопластика, яку використовують у роботі з дітьми. Ця техніка має свою історію. Ще в XV-XVI ст. у Англії виготовляли ажурні орнаменти з паперових смужок, які пізніше через Італію розповсюдилися в Європі й Америці. Технологія виготовлення виробів доволі проста, однак вимагає терпіння і зосередженості, оскільки маємо справу зі смужками паперу, вирізаними ножицями і приклеєними "на ребро". Орнаментами в техніці "ажурної паперопластики" прикрашають вітальні листівки, запрошення, доповнюють оформлення святкових столів і подарунків, ялинкових прикрас. Моделювання з паперу чи дерева (шпону) застосовують в своїх попередніх ескізах майстри художнього ковальства. Таким чином, перші кроки учнів на уроках мистецтва в цій техніці розвивають

навики, необхідні художникам-дизайнерам і майстрам декоративно-прикладного мистецтва.

Формування уявлень про види і жанри образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва, способи передачі зображення, відбувається у процесі проведення бесід та практичної роботи відповідно до тематичного плану роботи вчителя. Учнів знайомлять з їх особливостями, історією, різновидами, демонструючи репродукції, оригінали та моделі кращих зразків. *Див. перелік творів образотворчого мистецтва рекомендованих для сприймання та інтернет ресурс. (Додаток до навчальної програми з образотворчого мистецтва 1-4 кл. 2012 р.).*

Рекомендована література

1. Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич. – Львів : Світ, 1993. – 273 с.
2. Ганжа П. Тасмниці українського рукомесла / П. Ганжа. – Київ : Мистецтво, 1996. – 190 с.
3. Герус Л. Українська народна іграшка / Л. Герус. – Львів : Афіша, 2004. – 262 с.
4. Гнатюк М. В. Красою гір натхненні: Народне мистецтво Гуцульщини і Покуття (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Майстри, школи, музеї / М. Гнатюк, М. Грепін'як. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2010. – 322 с.
5. Гринюк М. Іграшки з сиру Марії Матійчук / М. Гринюк. – Чернівці: Колір-Друк, 2007. – 50 с.
6. Гургула І. Народне мистецтво західних областей України / І. Гургула. – Київ : Мистецтво, 1966. – 75 с.
7. Декоративно-ужиткове мистецтво. Словник у двох томах / Я. П. Запаско (керівник авт. кол.), І. В. Голод, В. І. Білик, Я. О. Кравченко, С. П. Лупій та ін. / за заг. ред. акад. Я. П. Запаска. – Львів : Афіша, 2000. – Т. 1 – 364 с., – Т. 2 – 400 с.
8. Кириченко М. А. Український народний декоративний розпис : навч. посіб. / М. А. Кириченко. – Київ : Знання-Прес, 2006. – 228 с.
9. Кривавич Д. П. Українське мистецтво : навч. посіб. : у 3-х ч. / Д. П. Кривавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова. – Ч. І. – Львів : Світ, 2003 – 256 с., Ч. 2. – 2004. – 268 с., Ч. 3. – 2005. – 268 с.
10. Манько В. Українська народна писанка / В. Манько. – Львів : Свічадо. 2005. – 41 с. : 38 табл.
11. Мельник В. М. Мистецтво витинанки та аплікації : навч. посіб. / В. М. Мельник – Тернопіль : Навчальна кн. – Богдан, 2006. – 256 с.

12. Мистецтвознавство : корот. тлумач. слов. – Київ : Либідь, 1999. – 208 с.
13. Найден О. С. Українська народна лялька / О. С. Найден. – Київ : ВД “Стилос”, 2007. – 240 с.
14. Параска Хома : альбом / авт.-упоряд. В. А. Качкан. – Київ : Мистецтво, 1983. – 95 с.
15. Пасічний А. М. Образотворче мистецтво: слов.-довід. / А. М. Пасічний. – Тернопіль : Навч. кн. - Богдан, 2003. – 216 с.
16. Рудницька О. П. Українське мистецтво у полікультурному просторі : навч. посіб. / О. П. Рудницька – Київ : Екс Об, 2000. – 208 с.
17. Соломченко О. Г. Писанки Українських Карпат / О. Г. Соломченко. – Ужгород : Карпати, 2002. – 238 с.
18. Стефанія Сандюк (декоративний розпис) : альбом / авт. вступної ст. М. Аронець. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2000. – 20 с.
19. Шевченко Є. Відроджуймо народне іграшкарство! / Є. Шевченко // Народне мистецтво. – 2007. – №3-4. – С. 8-11.
20. Шмагало Р. Т. Мистецька освіта в Україні середина XIX - середина XX ст. : структурування, методологія, художні позиції / Р. Т. Шмагало. – Львів : Українські технології, 2005. – 528 с., 742 іл.
21. Kolberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny / O. Kolberg. – Т. 1. – Krakow, 1882. – S. 43.

Запитання і завдання для самопідготовки:

1. Назвіть види, традиції народного декоративно-прикладного мистецтва, регіони, школи і осередки їх розвитку.
2. Визначте особливості художніх технік та матеріалів у народному мистецтві.
3. Кого з дослідників народного декоративно-прикладного мистецтва за видами можете назвати?
4. Розкрийте значення збереження традицій народного і професійного мистецтва для виховання учнівської молоді.

2.3. Засоби образотворчої мови і художні техніки

Образотворче мистецтво, його види і жанри виникли завдяки зоровому сприйняттю, уяві і фантазії їх творців. Проте, особливо важливе в передачі образів використання ними певних матеріалів і застосування відповідних технік. Часто не тільки вміння, а вже сам матеріал диктує техніку виконання і процес створення твору мистецтва. Розвиток художньої творчості тісно пов'язаний з вміннями правильно вибирати і використовувати властивості цих видів, технік, засобів і матеріалів.

В сучасних умовах часто нехтують традиційними техніками образотворення, що свідчить про низький рівень викладання. Такий підхід в подальшому приводить до поширення негативного явища – “кітч”, і не тільки в стилістиці, але і в свідомості. Так, наприклад, в школах набули поширення натуралістичні техніки вишивки, пейзажів, навіть ікон, які у станковому мистецтві традиційно виконувалися водяними, темперними, олійними фарбами з дотриманням певної послідовності і технології. Ще більш дивно виглядають (окрім герданів та окремих прикрас одягу, котрі традиційно виготовляють в цій техніці) виготовлені з бісеру “квіти”, “писанки”, “картини”, які набули популярності особливо серед керівників гурткової роботи. Подібна “сецесійна мішанина”, породжена “базарними” відносинами, свідчить про низький фаховий рівень і культуру їх авторів і повинна назавжди залишити навчальні заклади, оскільки не сприяє розвитку традиційних мистецьких технік, а разом із тим естетичному вихованню учнів.

На уроках образотворчого мистецтва у молодших класах застосовують такі художні матеріали і техніки, як прості і кольорові олівці, акварельні і гуашеві фарби, воскова крейда, пастелі, туш, кольоровий папір та багато іншого. Проте можуть використовуватися й нетрадиційні матеріали, змішані техніки, як, наприклад – акварель і воскова крейда, акварель і гуаш; нові технічні прийоми – продрапування, колаж тощо. Все залежить від учителя, його знань і вмінь організувати навчальний процес, зацікавити учнів. Від правильного вибору ним художніх засобів і технік виконання завдання залежить успіх навчання, виховання і творчості.

Діти відзначаються неоднаковими здібностями під час виконання завдань, тож поряд зі складними техніками, такими, як акварель, олівець, доцільно використовувати простіші і полегшені техніки і прийоми – гуаш, аплікацію. Вони потребують менших затрат сил і дають кращі результати, оскільки мають ефектний вигляд. Це підвищує самооцінку учнів і значно активізує їх творчу діяльність. Однак зловживати простими засобами і техніками не варто, розумно буде чергувати використання “легких” і “важких” матеріалів.

Для виконання окремих завдань можна використати малоприсаєтний для акварелі твердий пензлик. Його доцільно застосовувати, коли треба зобразити шерсть тварин, пір’я птаха, поверхню м’якої іграшки, килимка тощо. Пензлик, змочений фарбою, тримають перпендикулярно до площини паперу і торкаються до неї тільки кінчиками ворсу. Застереження в роботі: – не розводити надто рідку фарбу, оскільки плями будуть зливатися і передати фактуру буде неможливо; – не замінити завдання іншим: не пропонувати копіювати гладку іграшку, це суперечить засвоєнню даного технічного прийому. Доцільно поєднувати різнофактурні техніки і прийоми, тоді діти краще засвоюють можливості матеріалів, інструментів та художніх технік.

Малювання пером і паличкою. Найбільш доцільно запроваджувати цю техніку з 2-го класу і особливо при вивченні орнаментів, малювання на тему, ілюстрування казок. Діти без підготовки малюють загостреною паличкою з тушшю прями, косі чи хвилясті лінії, які нагадують візерунок. Вчителів важливо звертати увагу учнів на послідовність та поетапність виконання подібних завдань, оволодіння технікою малювання, тримання інструмента тощо. Перед роботою необхідно застерегти від використання гумки – це примусить їх бути акуратними. Під час малювання гілочки сосни чи ялини пером і тушшю на початку уроку вчитель з учнями аналізують будову гілки, розміщення гілок, шишки тощо. Слід підкреслити, що голки малюють, здійснюючи короткі енергійні рухи.

Ускладнюючи завдання, учням пропонують малюнок натюрморту, пейзажу за попереднім начерком олівцем. Для цього їх ознайомлюють з виражальними можливостями ліній, штрихів, плям, особливостями побудови площини просторових композицій. Значно покращиться засвоєння навчального матеріалу, коли

вчитель сам практично буде демонструвати прийоми роботи, проте можливий показ робіт, підготовлених заздалегідь.

Для закріплення вдосконалення техніки навиків малювання вчителю необхідно щораз підбирати цікаві завдання. Наприклад, малюючи пером, діти помічають і відчувають зв'язок контурних ліній з особливостями форми предмета, вчать передавати об'єм за допомогою штриховки. Подібні завдання позитивно впливають на розуміння виразності засобів мистецтва. Для роботи необхідно підготувати акварельні фарби, чорну або синьо-червону ручку з металевим пером, пензлик, ватний тампон.

Спочатку виконують малюнок олівцем, який покривають аквареллю “по мокрому”. Далі, в цій же техніці, обводять малюнок тушшю, яка на вологій поверхні розпливається, утворюючи змішаний з аквареллю потрібний ефект. Для надання окремим плямам певного вигляду і форми, площину паперу повертають у потрібних напрямках. Цю техніку доцільно використовувати, починаючи з кінця другого, в третьому та сьомих класах. Однак для дітей необхідна відповідна підготовка. Як показує практика, їм часто боязко працювати на вологому папері і чекають, коли він висохне. Це суперечить самому завданню. Тому попередньо з ними треба виконати декілька підготовчих вправ. Окремо, на зволоженому папері, учні проводять декілька ліній, малюють плями, ставлять крапку, що наближає їх до опанування подібних технік. Найкраще, коли вчитель практично демонструє послідовність роботи учням, демонструє, як правильно тримати пензлик, розводити фарби, в якому положенні розташовувати аркуш.

Виконання силуетів. Створюючи театр тіней на уроці, вчитель демонструє що таке силует. Перші силуетні зображення необхідно показувати з найбільш “інформативної” сторони (вигляд птаха, тварини збоку, людини у профіль, фас), враховуючи потік світла. Силуетні зображення можна використовувати при малюванні з натури натюрморту, портрета, в малюванні на теми, ілюструванні літературних творів тощо. Вони сприяють засвоєнню дітьми творчих навиків, точності і послідовності в роботі. Для виконання силуетних малюнків придатним є тонований папір.

Найпростіші види друкування. Цю образотворчу техніку з успіхом використовують на уроках образотворчого мистецтва у початкових класах. Діти виконують відбитки з листків, з картонної

аплікації, використовуючи картопляний штамп чи форму, вирізану з прямокутної гумки.

Для найпростішого виду друкування беруть ще зелений листок клена, дуба чи з іншого дерева, яке має не тільки яскраво виражені, привабливі форми, але й своєрідну фактуру та структурну побудову. Свіжий листок спочатку розправляють, притискаючи лицевою стороною до поверхні парти-стола, на якій простелені газети; зворотний бік листка рівномірно покривають акварельною чи гуашевою фарбою середньої густини. Далі зафарбованою стороною прикладають до поверхні чистого, краще пористого чи обгорткового паперу, і притискають. Для того, аби на листок краще лягала фарба, попередньо його накривають папером і протирають зверху рукою. Якщо фарба занадто рідка, тоді треба зробити декілька пробних відбитків на окремому папері, а далі повторити операцію заново. В процесі друкування листки можна складати з певним ритмічним чергуванням, утворюючи орнамент. Для друкування підходять і засушені листки, тому цей вид роботи можна виконувати в будь-яку пору року.

В I класі відбитки виконують здебільшого однією – двома фарбами. В II та III класах завдання ускладнюють використанням поліхромії, яку діти самі підбирають. Більш складним завданням друкування є самостійна робота з малювання і відбивання метелика. Для цього згинають листок паперу навпіл. На одній частині малюють олівцем, а потім фарбами загальні форми і деталі половини метелика, а іншу, відповідно лінії згину, прикладають до намальованого і зверху притискають. Таким чином, отримують симетричний відбиток, який при необхідності підправляють пензлем, вводячи нову фарбу, домальовуючи деталі тощо. Для найпростішого виду друкування використовують також гумку або картопляний штамп (форму), вирізані з допомогою ножа. Для друкування здебільшого вирізують палички, квадрат, трикутник, чотирикутник, зірку, які у поперечному розрізі мають прості фігури. Ці штампи фігурним кінцем змочують фарбою необхідного кольору і штампують малюнок на папері в певному ритмічному розташуванні. Такі відбитки нагадують мозаїку.

В цій техніці виконують орнаменти, статичні і динамічні фігури людей, тварин і навіть композиції з природи, уяви та інше. Штампи з картоплі можна вирізувати й складніші, наприклад гриб, листок, квітку тощо. Для цього на папері попередньо малюють

конфігурацію форми, яку переносять на площину розрізаної навпіл картоплини. Якщо зображення двох-, трьохколірне (шапочка гриба – червона, ніжка – сіра), залишають роздільну полосу між кольорами. Кожну частину малюнка вирізають за зовнішніми лініями так, щоб зображення виступало. Далі на форму наносять відповідні фарби і роблять відбиток на папері. З однієї форми можна отримати чимало відбитків зображень.

В 2-му і 3-му класах дітям під силу виконувати відбиток аплікації з картону. Ця техніка потребує неабияких умов для її засвоєння. Для виконання необхідно підготувати тонкий картон, ножиці, клей, гуашеву або типографську фарбу, фото-валик, скло (15 x 20 см), лінійку, олівці, ганчірку для витирання рук, газети для підстилання. Кожному учневі необхідно роздати по два аркуша картону (8x10см): один для виготовлення друкарської форми (силуету), другий – для наклеювання, як основи. Діти самі придумують ескіз, силует композиції – того, що будуть зображати. Далі ножицями вирізують силуетне зображення, наклеюють його на другий аркуш картону, і форма для друку готова. Залишилося нанести фарбу з допомогою накатаного валика. Щоб вся поверхня валика була покрита, невелику кількість фарби попередньо розкатують на склі у різні боки.

Підготовлену друкарську форму накатують валиком у різні сторони на окремій парті чи столі. На форму накладають чистий аркуш паперу і лінійкою щільно притискають. Цю операцію треба виконувати на іншому (чистому) столі. Таким чином утворюється своєрідний відбиток, малюнок (гравюра) того, що було задумано. Далі залишилося його тільки 5-7 годин просушити. В такий спосіб з однієї форми можна виконати значну кількість відбитків і не тільки на папері, але й на тканині.

Мозаїка – це своєрідний монументальний живопис, виконаний окремими дрібними кусочками різних матеріалів: кольоровими каменями (смальтою), склом тощо. Завдяки різнобарвності, різнофактурності матеріалу та вмінням художників, мистецтво викладати мозаїку розвинулося в давній Греції, Римі, Візантії, Київській Русі і використовується в сучасному монументальному мистецтві, дизайні та архітектурі. На уроках образотворчого мистецтва в початковій школі мозаїку виконують з кольорового паперу. З успіхом ця техніка використовується на заняттях груп продовженого дня.

Вітраж (з франц. – *скло*) – це кольоровий малюнок у вікні, дверцях та інших отворах, який розглядається на просвіт і створений з різнокольорових прозорих елементів, з'єднаних в композицію з допомогою свинцевих прокладок. В початкових класах учні виконують імітацію вітража з кольорового паперу або кольорової плівки. Для цього на чорному фоні після виконання м'яким олівцем попереднього малюнка, вирізують елементи композиції, залишаючи між ними 3-4 мм проміжку. В ці отвори вкладають різнокольорові деталі і приклеюють.

Пастель – це кольорова крейда, спресована у вигляді паличок-стержнів з тонкого меленого пігменту, розбілювача та незначної кількості клею. Вона не змінює кольору після нанесення, її найчастіше використовують для ескізування, короточасних етюдів у різних жанрах. М'які і ніжні тони пастелі добре лягають на щільний і ворсистий папір. Для неї, як і для малювання вугіллям та сангіною, також використовують звичайний картон або обгортковий тонований папір.

Пресоване вугілля виготовляють із порошку і рослинного клею. Його виражальні можливості значно вищі, ніж робота простим олівцем. Ним зручно і швидко проводити тонкі лінії, штрихувати, прокладати тіні, плями, великі площини. Його легко витирати гумкою та м'якою ганчіркою. Проте насправді ним важче малювати, ніж олівцем, оскільки він легко зтирається і обсыпається, тому вимагає значного досвіду і обдуманості під час роботи. Малюнок вугіллям відрізняється багатством різноманітних тонових переходів, яких досягають різними прийомами. Їх наносять гострими чіткими штрихами, широким пластом і розмазують пальцем. Все це дозволяє досягати різноманітних технічних можливостей виразного зображення. Окрім білого паперу, для малювання вугіллям, можна використати сірий, обойний, картон і полотно великих розмірів. Малюнок вугіллям необхідно закріпити фіксажем і перекладати калькою чи листом чистого паперу. Пресоване вугілля вдало поєднується з білою гуашшю і розводиться водою, наносять пензлем як чорну акварель.

Начерки гризаллю виконують широким пензлем (№16), коричневою або чорною фарбою, що дозволяє швидко передавати великі маси форм, контрасти світла і тіні, декоративні поєднання тонів, різноманіття ліній і фактур. Це на початках допоможе уникати подрібненості у малюнку, попереднього накреслення

олівцем. Зміст і виховне значення даної техніки в тому аби студенти засвоїли “залівки” і порівнювали тони великих мас форм, площин тощо. Окрім того такий підхід дозволяє краще бачити і передавати пропорції натури, порівнювати величини предметів та їх окремі частини. Робота пензлем привчає початкуючих художників перевіряти перші враження від предмету, вимагає зосередженості, зібраності, творчої напруги. Подібна робота, навіть при перших невдачах, допоможе навчитися передбачливо вести малюнок, попереджувати помилки в майбутньому.

На початку легким дотиком пензля виділяють верх і низ моделі (предмету) її ширину, невеликими плямами знаходять місця основних частин форми, а далі широкою залівкою тіней, або темних частин натури, проробляють велику основу форми, гострим кінцем пензля відсікають найбільш видимі краї (контури), силуети.

Для перших начерків необхідно підбирати моделі освітлені збоку або ззаду, коли більша частина їх форми закрита тінню.

Сангіна – це стержень-паличка червонувато-коричневого кольору, виготовлена методом пресування з тонко меленого пігменту. Її легко наносити на папір у вигляді ліній, плям, розтушовування. Техніка роботи сангіною подібна до малювання пастеллю, вугіллям, дає легкі і м’які тони.

Монотипія – це своєрідна техніка, яка близька до живопису і графіки. Її назва (*monos* – один, а *tipos* – відбиток) вказує на вид друкованого продукту – одного відбитку зображення. Вона відзначається серед інших своєрідною фактурою і характером зображення, які появляються на аркуші внаслідок вдавлювання фарби в папір під час друкування.

Для виконання монотипії акварельними фарбами, окрім скла або прозорої пластмаси, необхідно підготувати мило і лінійний малюнок композиції. Папір для відбитка повинен бути зволженим і дещо більших розмірів за ескіз, тому за годину до роботи його треба занурити у воду, попередньо прикріпивши до прямої й твердої основи. Далі скло кладуть на просвічений малюнок і по ньому пензлем з фарбою, розведеною водою з милом, легко наносять зображення. Після цього на скло накладаємо підготовлений вологий папір і притискаємо через газету рукою, валиком, гребінцем чи іншим предметом. Далі обережно піднімаємо відбитий малюнок, відділивши його від скла, і кладемо в сторону для просихання. При виконанні монотипії акварельну чи

гуашеву фарбу треба накладати густо, але так, щоб просвічувався малюнок крізь скло.

Графітний олівець – найбільш простий і зручний засіб для виконання лінійних малюнків від руки, лекалом чи лінійкою і тональних з допомогою штрихування і тушування. Олівець дає значний діапазон градацій тонів – від ледь помітного сірого до майже чорного, і легко, при потребі, витирається гумкою. Олівці гостро заточують, попередньо вибираючи відповідну марку м'якості (МВ) чи твердості (ТН). Папір для малювання має бути добре проклеєним, достатньої твердості і щільності. Понад 300 видів олівців виробляється промисловістю у різних країнах світу для різноманітних робіт.

Кольорові олівці – важливий засіб художнього навчання і виховання. Техніка роботи ними така ж, як і звичайним графічним олівцем. Малюнок може бути лінійний, тональний, виконаний штрихування і тушування, кольоровий. Проведені лінії виражають різні настрої, ідеї, можуть бути прямими, кривими, хвилястими, з переходом від тонкого, світлого, ледь помітного тону до темного. Декілька ліній, проведених поряд, утворюють штриховку, як і тушуванням, передають відношення тонів, кольорів у малюнку. Прийом тушування виконують плоским нахилом олівця, який не залишає штрихів, а перекриває площину на світло чи темно, в залежності від притискання. Малюнок графітними і кольоровими олівцями, пером, вугіллям, сангіною, пастеллю, акварельними, гуашевими, акриловими фарбами може виконуватися, як декілька годин так і декілька хвилин, залежно від мети і завдань роботи. Довготривалі малюнки виконують при академічному навчанні, де протягом семестру, чи року поглиблено вивчаються окремі теми. Замальовки і начерки з натури виконують протягом 5-10, до 20-30 хвилин. Їх завдання навчити точно зображувати найсуттєвіше, характерне та передавати найпростішим способом і виразними засобами.

Техніка малювання пером часто поєднує чіткі чорні штрихи і заливки, виконані на цупкому і гладкому папері. Це дозволяє досягнути різноманіття тонів і виразності зображення. Водночас рисунок пером має важливе виховне значення. Завдяки скупості штрихування, малюнок пером привчає до чіткості передачі форми, точності і впевненості в роботі. Подібно рисунку олівцем, рисунок пером необхідно вести від окреслення основних об'ємів, пропорцій

крапками і незначними штрихами, уникаючи суцільного обведення контурів. Необхідно розмежувати штрихами світлі і темні площини, а далі проробляти півтіні і форми загалом. Часто доречно виконувати малюнок пером за попередньою заливкою, яка висохла. Загалом штрихування пером виконують за формою, проліплюючи її поверхню. Водночас, промальовуючи деталі не варто забувати про цільність форми, основні тональні співвідношення, загальний вигляд натури, яку, як і малюнок необхідно розглядати і виконувати з певної віддалі. Штрихи в малюнку пером мають бути достатньо товстими.

Фломастери (кольорові ручки) використовують в основному для виконання лінійних малюнків, шрифтових композицій у художньому оформленні, декоративному малюванні, для складання різних орнаментів тощо. Робота кольоровими ручками захоплює дітей завдяки соковитості і яскравості ліній, але вимагає точності виконання, оскільки внести поправки у малюнок (зробити світліше) практично неможливо.

Аплікація – особливий вид декоративного оздоблення, який має давні традиції. В народному мистецтві, насамперед в одязі України, при виготовленні кептарів вона використовується і сьогодні. Ця техніка вимагає спрощених, лаконічних форм і декоративного трактування. Традиційно аплікацію вирізують з одного матеріалу і накладають на фон з іншого. У школі виконують за попереднім ескізом з паперу не дуже тонкого. Для цього через копірку переводимо деталі малюнку на кольоровий папір і вирізуємо ножицями, а далі накладаємо на цупку основу і приклеюємо, попередньо пригладжуємо ганчіркою і кладемо під прес для висихання. Накрохмалені деталі аплікації з тканини з'єднують допомогою ниток.

Цікаві роботи виконують в техніці **аплікації соломкою**. В ній найкраще проявляється здатність дітей до стилізації, абстрагування, творчої інтерпретації образу, орнаменту тощо. Для роботи необхідно підготувати соломку: настояти 10 хвилин у теплій воді, розрізати навпіл і розгладити праскою і просушити. Солома, як природний матеріал, має різні відтінки: від золотисто-жовтого до присмаленого; від гарячої праски вона набуває темно-коричневого кольору. Ці відтінки і використовують для досягнення гармонійних тональних і кольорових поєднань у композиціях. Для цього необхідно спочатку належно підготуватися: обрізати і підігнати за розмірами елементи і скласти їх за попереднім ескізом. Далі деталі

наклеюють на тверду, темну основу, використовуючи столярний або клей ПВА, і відповідно пресують. Після висихання роботу можна покрити прозорим лаком, завдяки чому вона набуває більш вираженого золотисто-блискучого вигляду.

Техніки роботи гуашшю і аквареллю. Для успішного виконання навчально-виховних завдань з образотворчого мистецтва в початковій школі учні повинні оволодіти навиками роботи гуашевими і акварельними фарбами. Засвоєння навиків роботи гуашшю – важливий крок на шляху до успіху в подальшій художній діяльності. Діти залюбки виконують малюнки на теми, декоративні роботи в техніці гуаші. Нею легко можна добитися висвітлення відтінків кольору, додаючи білило. Ця фарба густа, непрозора, добре набирається на пензлик і щільно перекриває темніші відтінки, тому нею легко виправляти помилки в малюнку. Однак ця техніка має ряд недоліків:

1. Вона нещільно зв'язується з папером, якщо накладати її густо, може легко злущуватись, особливо коли роботу скручувати в рулон.

2. При висиханні гуашеві фарби значно світлішають, тому в процесі роботи необхідно враховувати зміни світлоти і насиченості кольору.

3. Існують певні незручності у користуванні, оскільки щільно закриті кришки на баночках ускладнюють дітям роботу. Якщо ж фарба пересохла, не була закритою, її можна залити водою і розмішати.

Послідовність роботи гуашшю.

1. Спочатку необхідну кількість фарби розводять водою до густини вершків, попередньо виймаючи її з банки окремою паличкою чи ножем на палітру.

2. Рівномірне покриття фарбою поверхні паперу забезпечується використанням пружного пензля.

3. Для повторного нанесення фарби, корекції чи виправлення помилок в кольорі необхідно дочекатися повного її висихання.

Для оволодіння техніками малювання акварельними фарбами необхідне тривале тренування і наполегливість. Ці фарби легко розводяться водою, швидко сохнуть і майже не змінюють колір після висихання. Багатство відтінків досягається завдяки накладанню прозорих шарів фарб одна на одну. Чим якісніша фарба, тим прозоріша і яскравіша вона на малюнку, тим вища якість виконання роботи. Для учнів початкових класів найбільше практичні медові акварельні фарби, що в мисочках.

Вперше акварель використали в Стародавньому Єгипті (лат. *agva* – вода). Прозорість – основна ознака й головна перевага акварелі, яка надає легкості акварельному живопису. Перед початком роботи аквареллю її необхідно зволожити чистою водою. Свіжу фарбу легко набирати на пензель. Потрібний колір добирають на палітрі. Малюють переважно рідко розведеною фарбою і добре зволженим пензлем. Папір краще брати спеціальний, цупкий і зернистий. Для кращого вбирання води папір рекомендують зволожити, попередньо нанісши малюнок олівцем. Для роботи акварельними фарбами використовують пензлі переважно круглої форми (з білки, борсука, колонкові). Пензель з фарбою тримають похило, фарбують горизонтальними рухами, стежачи, щоб мазки плавно зливалися. Зайву фарбу забирають пензлем. В техніці акварелі малюнок починають зі світлих кольорів та їх відтінків з поступовим підсиленням, накладанням декількох шарів фарб, що систематизує і полегшує передачу об'єму. Нанесення тонких прозорих шарів фарби на попередні шари з метою зміни кольору називають *лесуванням*. Одношаровий живопис, виконаний за один прийом чи сеанс, називають “*алья прима*” (для етюдів). Особливість роботи цим способом полягає в тому, що зображення створюють, відразу взявши необхідну світлоту і насиченість фарби, тому такий малюнок виглядає свіжим, колоритним і виразним. Часто в одній роботі використовують декілька технік: “*алья прима*” – на мокрому і “*лесування*” – на сухому папері. Наприклад, малюючи пейзаж, задній план зображаємо в один прийом на зволоженому папері, чим добиваємось розпливчатості, злитості, а передній-промальовуємо після висихання в два-три підходи способом “*лесування*” чи “*алья прима*”.

Перед роботою фарбами легким дотиком олівця попередньо виконують лінійний малюнок, обмежуючи використання гумки. Для технік “акварелі” і “гуаші” використовують круглі і плоскі пензлі з білки, борсука товщиною від 3-ьох до 16-ти номерів та щільний, добре проклеєний креслярський папір. Перед роботою акварельними фарбами папір рекомендується зволожувати. Для техніки “гуаші” підходить також тонований (сірий і чорний) папір.

Продряпування – це робота гострим кінцем інструмента: голкою, булавкою, пером, навіть цвяхом, на покритій чорною тушшю поверхні. Для цього завдання краще всього підходить щільний глянцевий папір, на якому легко виконувати малюнок, зображення, попередньо покривши його чорною тушшю.

Схожа на попередню **техніка воскової крейди і акварелі**. На початку виконують легкий ескіз композиції картини олівцем, який обводять стеариною свічкою або восковим олівцем ті місця, де має залишитися малюнок. Далі роботу покривають аквареллю “по мокрому” в декілька кольорів, лініями і плямами різної довжини і конфігурації згідно задуму. Зазвичай синім, голубим, фіолетовим малюють небо, воду; зеленим – крону дерева, траву; коричневим – стовбури дерев, землю і т.д. Роботу фарбами виконують широким пензлем або тампоном. Таким чином місця, покриті свічкою, воском, залишились світлими, а малюнок проявився на темному фоні. Ця техніка захоплює дітей незвичністю виконання, самим процесом, експериментом – навіть тих, хто не бажав малювати. Проте, щоб в кінцевому результаті робота виглядала ефектно, необхідно вдало, за тоном і насиченістю вибирати фон. В цій техніці можна виконувати малюнки з натури (листочки, квіти, іграшки тощо), на теми, до літературних творів, орнаменти і т.д. Типові помилки, яких припускаються діти, – вибирають занадто світлий фон, на якому не проглядається білий малюнок, не обводять малюнок свічкою, пропускають важливі деталі.

У початкових класах необхідно вибирати якомога простіші завдання. Від правильного вибору залежить успіх навчання не тільки на уроці мистецтва, але й у майбутньому. Якщо учні не засвоїли ту чи іншу техніку роботи в матеріалі і в результаті не виконали завдання уроку і програми – це серйозний недолік у роботі вчителя. В майбутньому це може привести до згасання інтересу до творчості, втрати учнями віри у свої сили, розчарування, що негативно вплине на загальний розвиток.

Рекомендована література

1. Глинская И. П. Изобразительное искусство : методика обучения в 1-3 кл. / И. П. Глинская. – Київ : Рад. школа, 1987. – 111 с.
2. Антонович Є. А. Художні техніки у школі : навч.-метод. посіб. для студ. худ.-граф. ф-тів вищ. навч. закл. / Є. А. Антонович, В. І. Проців, С. П. Свид. – Київ : ІЗМН, 1997. – 312 с.
3. Арт-ідеї. Школа образотворчого мистецтва / Ф.Вотт ; пер. з англ. В. Наливаной. – Київ : Країна Мрій, 2007. – 288 с. : іл.
4. Кристопчук М. Синтез технік монументального мистецтва в храмовій архітектурі / М. Кристопчук. – Львів : НТШ, 2002. – 251 с.
5. Лоханько О. П. Художні матеріали. Техніка живопису. Короткий курс для студ. педагог. ф-тів художніх ін-тів. Держ. видав. образотворчого мистецтва і муз. літ. УРСР / О. П. Лоханько, Т. І. Флорова. – Київ, 1960. – 140 с.

6. Рашкевич Т. Методика вивчення графічних технік на уроках образотворчого мистецтва : посібник / Т. Рашкевич. – Луцьк : Вид-во Волин. обл. друк., 2003. – 84 с.

7. Туманов І. В. Рисунок, Живопис, Скульптура : Теоретико-методологічні основи комплексного навчання : навч. посіб. / І. В. Туманов – Львів : Аверс, 2010. – 496 с.

Запитання і завдання для самопідготовки:

1. Які ви знаєте види художніх технік і засоби вираження в образотворчому мистецтві?
2. Які художні техніки і види робіт доцільно використовувати на уроках образотворчого мистецтва в молодших класах?
3. Назвіть техніки роботи акварельними фарбами.
4. Порівняйте техніки роботи акварельними і гуашевими фарбами. В чому їх особливість?
5. Які типові помилки допускають учні в процесі роботи восковими стержнями і аквареллю?
6. Яких технік і чому необхідно уникати у роботі з дітьми?

Малювання – не тільки розвага, вона така ж сувора і, головне, точна наука, як математика. Тут є свої непорушні закони, струнки й прекрасні, які треба вивчати...

П. Чистяков

РОЗДІЛ 3. ОСНОВИ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ГРАМОТИ

3.1. Лінійний і тональний малюнок

Саме слово малюнок має різне тлумачення і зміст, що свідчить про важливість і складність предмету, його глибокі і всесторонні зв'язки із загальноосвітнім і культурним розвитком. Мова і малюнок спричинилися до виникнення писемності, з прадавніх часів формували мислення, допомагали пізнавати світ. І якщо люди здебільшого навчилися говорити, читати і писати, то розуміти образотворче мистецтво, зокрема малюнок, його засоби і використовувати на практиці можуть хіба що фахівці. Нині доволі поширена хибна думка, що навчити малювати кожну пересічну людину, так як і писати, неможливо, якщо в неї немає певних природніх здібностей. Навчити малювати не тільки можна, а й треба. Малюнок олівцем є основою всіх видів образотворчого мистецтва і, за визначенням великого майстра епохи Відродження *Мікеланджело*, він *“є джерелом і душею всіх видів живопису і коренем всякої науки”*.

У вузькому значенні **малюнок** – це **штрих, лінія, пляма, абрис** певного предмету, об'єкту тощо; у широкому – це не тільки межа (границя) всякої форми, але й **міра її скульптурної ліпки**, яка відповідає натурі. Малюнок може бути допоміжним засобом побудови зображення і самостійним, особливо в академічному навчальному процесі художніх закладів, навчальними планами яких передбачено вивчення спеціальних дисциплін (рисунок, живопис, композиція, скульптура, історія і теорія мистецтва тощо). Як основній фаховій дисципліні йому відведена головна роль протягом всього часу навчання в спеціальних навчальних закладах.

Основними графічними засобами передачі зображення на площині є **крапка, лінія, пляма, тон і світлотінь**. Їх художні властивості дуже різноманітні. Так **крапка**, не зважаючи на свої відносно малі розміри володіє достатньо широкими можливостями наділеними й іншим графічним засобам. В загальній композиції

вона здатна фокусувати увагу на собі завдяки розташуванню на площині, відносній величині, силуету, щільності заповнення, яскравості. Якщо крапка своїми властивостями різко виділяється серед інших засобів побудови композицій, тоді вона привертає увагу глядача в першу чергу як графічний акцент.

Форма **ліній** характеризується їх протяжністю і значно залежить від матеріалу, техніки виконання, навиків і майстерності художника. Лінія може бути суцільно темною, світлою і тонкою або м'якою ледь помітною від сліду **олівця, ручки, пензля, вугілля** тощо. **Графітний олівець** дає світлу, вільної конфігурації інколи з нажимом лінію. **Перо** – тонку з потовщенням “живу” лінію. **Фломастер** залишає контурну, однотонну, насичену, тонку або грубу лінію. **Вугіль, сангіна, кольорова крейда, соус** мають свої особливості використання: одні залишають насичену “оксамитову” лінію, інші придатні для перекриття широких площин тощо. При побудові лінійно-графічної композиції важливо як найкраще виявляти специфічні властивості ліній різноманітного виконання і досягати максимальної художньої виразності. При побудові можливе просторове зображення геометричних фігур з витонченням чи потовщенням ліній та їх тональним моделюванням. Фігури, лінії можуть переплітатися, накладатися одна на одну, розташовуватися під кутом до глядача, переходити від контурної до силуетної. До складніших завдань лінійних графічних композицій відносять: виявлення ритмічної побудови, облегшення верхньої та обтяження нижньої частин, збереження площини тощо. На початках навчання доцільно використовувати олівці середньої м'якості та м'які, які з нажимом дають темну лінію. Використання таких олівців та інших матеріалів урізноманітнюють малюнок, надають автору ширших можливостей у створенні образу простими засобами. Особливого значення для ілюстрації розвитку лінійного малюнку та графіки мають роботи художників: А. Матісса, П. Пікассо та інших які майстерно володіли лінією.

На відміну від крапки та лінії, **пляма**, як правило заповнює більшу частину площини, що значно розширює палітру засобів побудови композиції. Пляму можна вирішувати способом заливки (дає рівний тон поверхні), **відмивки** (характерна плавним переходом від світлого до темного і навпаки) і **розмивки** (м'які затікання). Наочним прикладом може служити передача текстури різних порід дерев та матеріалів, які наділені однорідністю,

малюнком і кольором при чіткості і легкості виконання. При поєднанні лінійних і тональних форм важливо досягати гармонійного зв'язку з метою найбільш яскравого розкриття художніх властивостей і збереження цілісності графічної композиції.

3.2. Передача простору і об'єму на площині

Аналіз творів мистецтва показує способи і прийоми передачі зображення об'ємних предметів на площині ще до засвоєння основ лінійної і повітряної перспективи. Наочним прикладом служать малюнки давньоєгипетських художників, на яких використано доперспективні способи зображення предметів в просторі. Ці малюнки мають художню і наукову вартість, оскільки ілюструють не лише методику навчання малюнку але й розвиток писемності, будівельної справи, знань про людину взагалі, в різних галузях та певну історичну епоху.

Однією з найпоширеніших схем в **доперспективному** малюванні було зображення плану та окремих предметів з однієї сторони та передавали способом **загороджування** (накладання) одних іншими. Діти молодшого віку часто уникають цього прийому і малюють предмети окремо, розташовуючи їх на одній лінії. Це пояснюється тим, що контур чи силует для дітей має вирішальне значення при розпізнаванні образів та предметів. Учні молодших класів у своїх малюнках з природи, з пам'яті і за уявою інколи використовують доперспективні прийоми зображення, хоч їх цього не навчали. Їх перші малюнки нагадують схеми, плани місцевості, подібні до карт з географії чи архітектурних проєктів. В окремих роботах відчувається намагання передати об'єм у **трьохвимірному зображенні**, але дерева і будинки часто розташовані в лежачому положенні, відсутня **фіксована точка зору**, розташування предметів на площині довільне. Аркуш ототожнюється з площиною землі або планом на якому відсутні **верх і низ** (небо і земля). Ці елементи на малюнках появляються дещо пізніше. Спершу дитина зображує не те що бачить, а те, що знає і вміє. Наявність фіксованої точки зору вимагає від неї усвідомлення зорового сприйняття на певному рівні. Стадії цього складного процесу вивчає вікова психологія.

Важливою умовою успішного навчання малюнку є засвоєння певної суми знань і навиків з **перспективи** – розділу нарисної геометрії. До розуміння необхідності і побудови принципів **лінійної перспективи** художники прийшли в епоху Відродження (XV ст. в Італії – Леонардо да Вінчі, Рафаель Санті; в Німеччині – Альбрехт Дюрер та ін.). Згідно з законами перспективного скорочення предмети, від яких ми віддаляємося, зменшуються, а паралельні лінії сходяться в одній точці на **лінії горизонту**. Чим далі від нас розташований предмет, тим меншим ми його бачимо. Особливості перспективних скорочень учні молодших класів вивчають шляхом спостереження природи. Для цього вчитель пояснює про наявність **фіксованої точки зору, поля зору, кута зору**. Під час малювання з природи **точку зору** не змінюють, оскільки зміниться положення предмету відносно інших предметів у просторі. **Поле зору** – це простір, який відкривається з фіксованої точки зору. Оптимальна відстань від художника до природи дорівнює 3 величинам моделі при **куті зору 30°**. Для забезпечення всім учням однакових умов роботи у класі ставлять декілька моделей чи постановок. Розрізняють **площину картини** (зображення), яка розташована між художником і природою, і перпендикулярну до неї **предметну площину**, на якій знаходиться природа. При малюванні з природи спочатку необхідно визначити уявну **лінію горизонту**, яка проходить на рівні очей художника. Для цього підносять до очей паралельно до предметної площини, аркуш паперу або прозорий стакан з водою. Його верхня площина збігатиметься з лінією горизонту, яка поділить картину на верхню і нижню частини. Горизонт залежить від місця знаходження глядача. На певному рівні відносно лінії горизонту розташовуються зображувані предмети, що складають композицію картини. Пояснювати учням початкової школи правила лінійної і повітряної перспективи треба такою мірою, якою вони здатні засвоїти. Проте вчителям, аби ефективно будувати процес навчання необхідно їх знати.

Згідно законів перспективного скорочення вертикальні і горизонтальні лінії з віддаленням від точки зору зменшуються. В такому вигляді їх і сприймає наше око. Лінії паралельні в природі і аксонометричному зображенні, в перспективі сходяться в одну, дві чи кілька точок розташованих на лінії горизонту. На прикладі зображення куба розглянемо фронтальну і кутову перспективу: вище, на лінії і нижче лінії горизонту. При фронтальному зображенні куба всі лінії, що йдуть в глибину, перпендикулярні до

площини картини сходяться в одну точку. При кутовому зображенні куба всі сторони і кути видозмінюються, а горизонтальні паралельні лінії будують з врахуванням двох точок сходження. (Мал. куба у фронтальному і кутовому положеннях). Аналізуючи зображення куба у фронтальному положенні зауважуємо видимість 1-2 граней в залежності від його положення відносно лінії горизонту. При кутовому зображенні куба в перспективі його сторони будуть мати різну довжину. Прямі кути квадратів перетворюються в гострі чи тупі, хоч в натурі вони є прямими, а розміри сторін однаковими.

Значну увагу необхідно звертати на зображення **круга** в перспективі. Якщо він розташований паралельно до предметної площини, то в перспективі його зображують як еліпс. Половина еліпса, яка ближче до художника, матиме більший радіус, а та, що далі – менший. Чим далі еліпс від лінії горизонту, тим він більше за формою наблизатиметься до кола. Фронтальне зображення круга зберігає його конфігурацію, але з віддаленням від картинної площини буде зменшуватися в розмірах. Більшість об'ємних прямокутних предметів можна передати за допомогою перспективних скорочень граней та тонального штрихування чи тушування площин. А такі трьохвимірні, об'ємні форми як **куля, яйце** передають світлотінню. Тож володіючи знаннями лінійної перспективи, побудовою простих геометричних фігур: **кола, квадрата, трикутника**, легко можна перейти до складніших фігур і форм.

Передача об'єму досягається завдяки накладанню світлотіней на форму предметів і тіл при певному освітленні. Світло на поверхні предметів розподіляється нерівномірно. На геометричних фігурах розрізняють такі світлотіньові градації: **відблиск (блік), світло, півтінь, тінь, падаюча тінь, рефлекс**. Освітленість предмету чи його окремих частин буде залежати від кута падіння на нього світлових променів. Чим ближче він до прямого кута, тим світліша буде освітлювана поверхня. Виразність світлотіньових ефектів залежить також від фактури поверхні предметів (матові поверхні будуть згладжувати границі світла й тіні, ховати рефлекси; поліровані, навпаки, будуть мати яскраві відблиски (рефлекси)). Світлі предмети добре виявляють форму, темні навпаки приховують, спотворюють її. Передній план предмету буде відзначатися контрастним співвідношенням тонів, задній, віддалений, необхідно будувати на нюансах. Розташовані поряд

темні і світлі частини предметів будуть підсилювати одні одних. Та сама сіра форма на чорному фоні буде виглядати більш світлою, ніж на білому. Освітлення для предметів рекомендується вибирати верхнє бокове зліва.

Техніка прокладання світлотіні може бути різною. Найбільш поширені **штрихування** і **тушування** предметів графітними олівцями конусоподібної заточки різної (М – 3М) м'якості. При техніці штрихування лінії можуть бути окремими, накладатись одна на одну, або утворювати суцільне покриття. Не рекомендується розтирати олівець пальцем чи папером, як і зловживати гумкою. Від надмірного користування гумкою може порушитись структура паперу, тому він має бути цупким і хорошої якості. Знайомство з доперспективними і перспективними основами художньої графіки, знання вікових психо-фізіологічних особливостей дітей допоможе вчителям початкових класів виявити причини помилок у малюванні, і вчасно їх попереджати та виправляти.

Протягом навчання в початковій школі діти повинні оволодіти найпростішими навиками і знаннями з малюнку: навчитися зображувати з натури, з пам'яті і за уявою об'ємні предмети, передавати на площині їх світлотінь, враховувати перспективне скорочення, розрізняти основні та додаткові кольори та їхні відтінки тощо. Водночас учні знайомляться з прийомами і закономірностями композиції (розташування на форматі, виділення композиційного центру) та інше. Основний наголос при цьому робиться на емоційному ставленні до зображуваного предмету, образу тощо. Вивчення основ образотворчої грамоти, методики викладання в поєднанні з психологією творчості дітей допоможе майбутнім вчителям підготуватися до професійної діяльності і сприятиме покращенню якості проведення уроків.

Рекомендована література

1. Беда Г. В. Основы изобразительной грамоты : рисунок, живопись, композиция : учеб. пособие для студентов пед. ин- тов / Г. В. Беда. – 2-е изд., перераб. и допол. – Москва : Просвещение, 1981. – 239 с.
2. Бучинський С. Л. Основи грамоти з образотворчого мистецтва / С. Л. Бучинський. – Київ : Рад. шк., 1981. – 120 с.
3. Вільчинський В. П. Образотворче мистецтво. 1-2 кл. / В. П. Вільчинський. – Київ, 1991. – 159 с.

4. Глинская М. П. Изобразительное искусство. Методика обучения в 1-3 кл. / М. П. Глинская. – Київ : Рад. шк., 1987. – 111 с.
5. Кириченко М. А. Основи образотворчої грамоти / М. А. Кириченко, І. М. Кириченко. – Київ : Вища шк., 2002. – 190 с.
6. Красовська О. О. Образотворче мистецтво з методикою викладання в початковій школі : навч. посіб. / О. О. Красовська. – Львів : Новий світ-2000, 2012. – 292 с.
7. Кулебакин Г. И. Рисунок и основы композиции : учебн. для СПТУ / Г. И. Кулебакин ; под ред. Т. Л. Кильпе. – 3-е изд., переработ. и допол. – Москва : Высш. шк., 1988. – 128 с.: ил.
8. Морозова І. А. Я люблю малювати / І. Морозова. – Харків : Фактор. 2013. – 112 с. : іл. (Школа творчості).
9. Ростовцев Н. Н. История методов обучения рисования: Зарубежная школа рисунка. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2109 “Черчение, рисование труд” / Н. Н. Ростовцев. – Москва : Просвещение, 1981. – 192 с. : ил.
10. Ростовцев Н. Н. Учебный рисунок : учеб. для учащихся педучилищ по спец. 2003 “ Преподавание черчения и изобразит. искусства” / Н. Н. Ростовцев.– 2-е изд., переработ. – Москва : Просвещение, 1985. – 256 с. : ил.
11. Сенин В. Школа рисунка карандашом. Натюрморт, пейзаж, портрет / В. Сенин, О. Коваль. – 2-е изд. – Харьков : Книжный Клуб “Клуб Семейного Досуга”, 2015. – 112 с. : ил.
12. Таранов Н. Н. Основы учебного рисунка и производственной графики : учеб. пособ. / Н. Н. Таранов, С. И. Иванов. – Львів : Світ, 1992. – 208 с.
13. Тихонов С. В. Рисунок : учеб. пособ. для вузов / С. В. Тихонов, В. Г. Демьянов, В. Б. Подресков. – Москва : Стройиздат, 1983. – 296 с.

Запитання і завдання для самопідготовки:

1. Назвіть основні графічні засоби передачі зображення на площині.
2. Які інструменти і матеріали використовують для передачі зображення та особливості їх використання?
3. Якими техніками і способами малюють пляму?
4. Хто з відомих художників майстерно виконував лінійні малюнки?
5. Дайте визначення лінії горизонту і точок сходу в фронтальній і кутовій перспективі.
6. Що таке фіксована точка зору, поле зору і кут зору?
7. Яка різниця у побудові малюнка в аксонометрії і перспективі?
8. Дайте визначення предметної площини і площини картини.
9. Назвіть доперспективні способи і прийоми побудови малюнка.
10. Назвіть світлотіньові градації якими передають об'єм у тональному малюнку?

3.3. Основи кольорознавства

Промінь сонячного світла, проходячи крізь скляну трикутну призму, утворює спектр із червоного, оранжевого, жовтого, зеленого, голубого, синього, фіолетового кольорів. Між кольорами не існує чітких меж. Вони плавно переходять одні в одних. У сонячному спектрі відсутні пурпуровий, коричневий, чорний кольори. Пурпуровий колір утворюють змішуванням червоного і фіолетового. Кольори спектру відрізняються між собою кольоровим тоном – довжиною електромагнітних хвиль певної частоти. Колір – це енергія випромінення, яка сприймається людиною не лише візуально, а й на клітинному рівні. Найдовші хвилі випромінює червоний колір, найкоротші – фіолетовий. Інфрчервоний, з довжиною хвилі понад 700 мкм, так зване теплове проміння, і ультрафіолетове, менше 400 мкм – невидимі для людського ока.

При розвинутому кольоробаченні око людини здатне розрізняти більше 13 000 кольорів. Існують різні форми опису кольору. Один колір з точки зору фізичних закономірностей буде мати іншу характеристику, ніж через анатоμο-фізіологічні механізми бачення людини. Особливе значення мають психологічні особливості сприйняття і переживання кольору, його вплив на системи організму. Основи кольорознавства, з наукової точки зору, наводимо не лише для навчання дітей. Вони потрібні дорослим, батькам і педагогам, які впливають на розвиток кольоробачення у дітей. Ці знання допоможуть зрозуміти причини деяких особливостей розвитку дітей дошкільного і шкільного віку.

3.3.1. Просторові властивості кольорів та їх систематизація

Усі кольори поділяються на: безколірні – ахроматичні і кольорові – хроматичні. Найсвітлішим ахроматичним кольором є білий, найтемнішим – чорний. Фарби, які частково вбирають світло сприймаються оком як сірі. Найменше відбивають світло та найбільше вбирають – чорні. Світлі ахроматичні кольори створюють оптичне враження наближення кольорових поверхонь, темні навпаки віддаляють їх. Ахроматичні кольори різняться один від одного тільки світлотою (за кількістю білого або чорного). Щоб

отримати ахроматичний сірий колір в техніці “акварелі”, чорну фарбу розводять водою, а в техніці “гуаші” додають білило і краплю жовтої, яка нейтралізує синій відтінок.

Весь спектр хроматичних кольорів розташований у кольоровому крузі. Найменший круг складається із шести кольорів: червоний, оранжевий, жовтий, зелений, синій і фіолетовий. Ці кольори необхідно засвоїти дітям згідно з програмою образотворчого мистецтва в початковій школі. Існують круги із 12 кольорів (кожний колір має два відтінки), із 24 кольорів і т.д. Хроматичні кольори, окрім колірного тону, мають ще світлоту і насиченість. Кожний колір в своєму складі може мати водночас і чорний, і білий. Наприклад, піщаний (бежевий) колір містить оранжевий, білий і чорний.

Кожний спектральний колір має свою світлоту. Найсвітліші кольори – жовтий, оранжевий; найтемніші – синій і фіолетовий. Різна світлота кольорів наділяє їх особливими просторовими властивостями. Жовтий і оранжевий – оптично наближаються до глядача, синій і фіолетовий, навпаки, віддаляються. Наше око погано бачить насичені жовті, оранжеві кольори на віддалі, тому що жовтий набуває зеленуватого відтінку, а червоний – оранжевого. На відстані сприймаються краще голубий, синій, фіолетовий і зелений; змінюється також світлота і насиченість, кольори втрачають яскравість і світліють, стають прозорими, легкими, повітряними. Ці зміни насиченості й світлоти кольорів можна побачити у горах, на полі чи з висоти багатоповерхового будинку. Колір на відстані стає світлішим і холоднішим, наближається до нейтрального. При малюванні пейзажів передній план зазвичай прописують теплими і насиченими фарбами, задній – холодними і світлими. Ці знання дозволять майбутнім учителям початкових класів розуміти способи передачі простору й об'єму, плановості на площині; засвоїти основи образотворчої граматики.

Світлота кольору залежить також від здатності поверхні відбивати промені, спрямовані на неї. Найбільша вона у жовтих, червоних кольорів, потім – у зелених і найменша – у блакитних, синіх, фіолетових.

Колірний тон визначається довжиною хвилі світлових променів, увібраних і розсіяних поверхнею тіла. Він залежить від здатності поверхні вбирати промені з різною довжиною хвилі. Колірний тон також залежить від джерела світла (лампа

розжарювання чи люмінесцентна, сонце). Колір предмета при природному денному освітленні називається локальним. Він змінюється від освітлення, оточення, віддаленості від ока спостерігача (повітряна перспектива). Світлотіні на предметах залежать від сили освітлення і кольору самих предметів. Світлота і насиченість одного кольору на світлі і в затінку будуть різними.

У кольоровий круг входять чисті кольори (лимон, апельсин тощо) без білого і чорного. В природі зустрічаються розбілені кольори, однак найбільше – змішаних, приглушених чорною або сірою фарбами. Щоб приглушити будь-який хроматичний колір, до нього додають чорний, а щоб висвітлити – білий (в техніці “гуаші”), і воду (в акварельній техніці). Додаючи білий – збільшуємо світлоту і зменшуємо насиченість колірною тону. Подібне відбувається при змішуванні кольорових пігментів з чорним кольором.

Умовний поділ кольорів на теплі і холодні асоціюється з відтінками: вогню – з червоним, оранжевим; снігу – з синім, фіолетовим. До теплих кольорів відносяться: червоний, оранжевий, жовтий; до холодних – зелений, синій, фіолетовий. Теплота або холодність кольору залежить від оточення і є відносною. Наприклад, жовто-зелений колір поряд із синім або зеленим буде теплим, а поряд з оранжевим або червоним – холодним.

Ахроматичні кольори – нейтральні, проте, коли їх розмістити поряд із хроматичними, набувають відтінку протилежного кольору. Так, сірий поряд із оранжевим буде здаватися холодним, а поряд із синім – теплим.

Здатність сприймати теплі і холодні кольори формується в процесі виховання, навчання і досвіду роботи з фарбами. В дитячому віці це досвід поєднання на малюнку декількох різних за тоном кольорів.

3.3.2. Основні і похідні кольори. Світловий і кольоровий контрасти.

Основні кольори: жовтий, червоний, синій (їх неможливо отримати при змішуванні інших фарб).

Похідні кольори отримують при змішуванні основних: жовтий і червоний – оранжевий; синій і червоний – фіолетовий; жовтий і синій – зелений.

Щоб отримати насичені кольори: фіолетовий – змішати холодний червоний (кадмій, краплак) і теплий синій (ультрамарин); яскравий зелений – змішати холодний жовтий (лимонний) і холодний синій (берлінська лазур, бірюзова); оранжевий – взяти теплий жовтий і теплий червоний. В якісних художніх наборах основні кольори фарб є двох відтінків (теплі і холодні). Кожна фарба в наборі має свою назву. При тривалому спогляданні одного кольору в очах з'являється втома від нього, що обумовлено законами зорового сприйняття кольору людиною.

Кольори, розташовані навпроти в кольоровому крузі, утворюють пари протилежних, контрастних кольорів (жовтий – фіолетовий, оранжевий – синій, червоний – зелений) та доповнюють (підсилюють) один одного; а кольори, що стоять поряд, є подібними, спорідненими. Наприклад, синій колір поруч з іншими кольорами робить їх теплішими, оскільки доповнюючим до синього є оранжевий. Необхідно засвоїти особливості впливу основного кольору на інші, що призводить до їх додаткових властивостей (червоний – озеленює, зелений – надає червоного відтінку, оранжевий – синього відтінку, чорний – висвітлює, білий – затемнює), і цим користуватися у роботі. Для того, щоб коричневий став світлішим і яскравішим, його кладуть на темний чорно-синій або чорно-фіолетовий фон. Таким чином фон висвітлить коричневий колір, а додаткові – червоний або оранжевий – додадуть яскравості. За допомогою знань з кольорознавства можна коригувати світлоту і кольорові відтінки предметів.

Чорний і білий світлові граничні контрасти утворюють ахроматичні кольори. При розташуванні їх поруч, вони підсилюють один одного (тональний, світловий контраст). Якщо контраст фігури і фону незначний, тоді недостатньо чітко буде читатися постановка. Кольоровий контраст, на відміну від світлового – складніший. В його основі лежить довжина хвилі кожного кольору. Контраст може бути малим і великим, залежно від місця розташування кольорів у кольоровому крузі.

Доповнюючі кольори створюють максимальний контраст, проте інколи це може заважати цільності постановки, оскільки краї фігури втраять чіткі контури. В даному випадку доцільно буде застосувати світлотний контраст – затемнити фон і висвітлити фігуру, яка добре читатиметься на темному фоні.

3.3.3. Способи змішування фарб

Існує віднімальний і додавальний способи змішування. При віднімальному способі змішування нові кольори утворюються в результаті вбирання одного кольору іншим, як наприклад, розбілення чи затемнення фарб. При додавальному змішуванні промені одного кольору додаються до променів іншого і утворюють змішаний колір (наприклад, при змішуванні жовтого і червоного отримаємо оранжевий). Жовтий, червоний і синій вважаються основними кольорами, оскільки їх не можна отримати в результаті змішування.

Художники використовують такі способи змішування фарб:

- 1) механічне змішування на палітрі – найпоширеніше;
- 2) спосіб лесування (накладання прозорої фарби на сухий шар корпусної);
- 3) метод пуантилізму (картина написана окремими різнокольоровими крапками або мазками, і змішування фарб відбувається оптично). *Пуантилізм* – живопис крапками, мазками, який вперше використали неоімпресіоністи у Франції наприкінці XIX століття, і складався з мазків чистими кольорами, що надавало картині вигляду мозаїки.

Непродумане змішування може порушувати гармонію кольорів і така картина спричинюватиме хворобливий стан організму людини. Навпаки, кольорова гармонія здатна відновити хороший настрій, самопочуття людини, котра розглядає картину.

3.3.4. Гармонія кольорів і поняття норми.

Термін *гармонія* є одним із найуживанішим при виконанні різних художніх, естетичних, будівельних та інших завдань. Кольорова гармонія – важлива у творчій практиці, це не випадкове нагромадження кольорових плям, а їх суголосся, стрій, порядок. Гармонія – це вдале, приємне для ока, співрозмірне поєднання кольорів між собою в певній пропорційності, дозованості, закономірності. Гармонія кольорів або спотворені кольори у певному контексті з іншими образотворчими засобами можуть видаватися як “гарні” і “приємні”. Теорія гармонійних поєднань кольорів не зведена лише до ізольованих комбінацій кольорів. На естетичну привабливість впливають форма кольорової плями, її фактура і розміщення у просторі, змістова обґрунтованість, а також

технічна досконалість малюнка, відповідність підбору фактури образному строю твору тощо.

Вивчення принципів кольорової гармонії варто починати із з'ясування закономірностей комбінацій кольорів, взятих спочатку абстраговано, з врахуванням лише їх розміщення в кольоровому крузі, тобто у вигляді однакових за розміром, фактурою і формою кольорових плям. Якість кольорової гармонії, окрім поєднань кольорів, залежить також від гармонії художнього твору в цілому; і колір є одним із засобів художньої виразності поряд з досконалим рисунком, фактурою, світлотінню, перспективою.

У кольорознавстві, як і в музиці, існує концепція, що семи нотам музичної октави відповідають сім кольорів спектра, гармонійно розташованих у крузі (за І. Ньютоном). Шукаючи раціональну систему для навчання дітей, А. Менселл виявив аналогію між висотою тону, інтенсивністю та тривалістю звуку і колірним тоном, світлотою та насиченістю кольору.

Важливим для навчання є вміння правильно визначити колорит – характеристику, що відображає загальне забарвлення, співвідношення кольорів та кольорової гами, асоціативного сприйняття колірних сполучень як теплих, холодних, так і нейтральних.

Сучасна методика гармонізації колірних поєднань класифікує можливі варіанти за кількістю і якістю використаних кольорів, не враховуючи зовнішніх впливів. Кожне гармонійне поєднання кольорів у різних умовах освітлення, фактури, форми, конфігурації спричинюватиме інше естетичне враження певного твору мистецтва, дизайну чи архітектури.

Існують такі класифікації формальних колірних гармоній (за А. Зайцевим, Л. Бичковою, Н. Литвиненко).

1. Однотонова (монохроматична) гармонія – всі кольори змінюються за світлотою в межах одного, – побудована на нюансних і контрастних співвідношеннях.

2. Гармонія споріднених кольорів (аналогічна однотоновій) залежить від контрасту за світлотою, але різноманітніша за попередню.

3. Полярна гармонія будується на контрасті взаємодоповнюючих кольорів.

4. Гармонія будується на основі протиставлення трьох основних кольорів, що утворюють три однотонні гармонії (на основі класичних тріад).

5. Багатоколірна гармонія побудована за принципом підпорядкування всіх кольорів одному головному.

6. Багатоколірна гармонія з рівнозначних кольорів побудована здебільшого на інтуїтивному рівні.

7. Поліхроматичне кольоросполучення з використанням нейтральних ахроматичних кольорів.

Гармоніювати кольори намагалися з XIX ст. і пізніше. 1865 року художник Рудольф Адамс вивів принципи гармонії кольорів, стверджував, що присутність основних кольорів – червоного, жовтого, синього – надає композиції багатогранності. Багатства тонів досягають через різноманіття світлого і темного та зміни в кольорі. Тони повинні знаходитися в рівновазі таким чином, щоби жоден із них не виділявся. Це положення охоплює якісні співвідношення і лежить в основі кольорового ритму. У значних комбінаціях кольори необхідно поєднувати між собою за їх спорідненістю, як у спектрі. Чисті (яскраві) кольори застосовують обмежено і тільки в тих місцях, на які художник хоче спрямувати погляд глядача.

В XIX ст. проблемами кольорової гармонії займався Альберт Менселл. Основний закон гармонії він вбачав у спорідненості та поєднанні однотонних низькосвітлотних кольорів з підвищеною світлотою, або слабкої насиченості з сильнішою. Гармонійними Менселл вважав також поєднання в середині одного тону низької світлоти і насиченості з підвищеною світлотою і насиченістю та два сусідні кольори. Наприклад, жовтий і зелений – які водночас можуть мінятися за світлотою і насиченістю. За його теорією гармонія залежить від наблизеності і спорідненості кольорів, а не від контрасту і протилежностей. Водночас А. Менселл вважав гармонійними поєднання кольорів, протилежно розташованих у кольоровому крузі.

Німецький фізіолог Е. Брюкке, поряд з теорією парного поєднання кольорів, виділив і тріади. В його розумінні, це – пари взаємодоповнюючих кольорів: два кольори із трьох завжди утворюють проміжний і доповнюючий до третього (наприклад червоний, синій і жовтий). Синій і жовтий при змішуванні утворюють зелений, доповнюючий до червоного колір. Ці та інші

теорії кольорової гармонії піддавалися критиці, оскільки вони брали за основу побудови співвідношення лише за кольоровим тоном, позначаючи великі, середні і малі інтервали в кольоровому крузі. Проте характер кольорової гармонії залежить ще і від насиченості й світлоти кольорових плям, що утворюють різні комбінації. Таким чином, кольоровий тон, насиченість і світлота кольорів можуть мати різноманітні зв'язки і утворювати різні за характером гармонійні поєднання.

Суттєвими факторами, що визначають якість кольорової гармонії, є форма і величина кольорових плям. Існують відповідні пропорційні співвідношення площ плям, завдяки яким досягають цілісності єдності кольорового зображення при однаковій насиченості і світлоті. Контраст кольорових плям за світлотою ще більше підсилює пропорційність величин.

Увиразнює кольорову гармонію фон композиції. Існують деякі умовно кількісні співвідношення між зображенням і фоном, які залежать від умов сприймання. Для якості кольорових поєднань також важлива послідовність, урівноваженість, ритмічність розташування плям на площині; їх форма, взаємодія між конфігурацією країв і забарвленням.

3.3.5. Гармонія взаємодоповнюючих кольорів.

Взаємодоповнюючі кольори при змішуванні стають сірими або білими, а при співставленні – підсилюють один одного. Гармонія взаємодоповнюючих кольорів пояснюється психофізіологічними закономірностями зору – наше око налаштоване сприймати трьохколірний баланс (один із пари взаємодоповнюючих кольорів є сумою двох основних, таким чином присутність трьох утворює рівновагу). При відсутності поєднань взаємодоповнюючих кольорів наше око відчуває “голод”, недостатність якогось кольору, і це приводить до відсутності балансу [1, с.105]. У картинах відомих італійських, нідерландських майстрів бачимо синій, жовтий, червоний, зелений кольори, які складають основу гармонії. Око людини звикло сприймати весь спектр кольорів, однак порушення їх балансу використовують для підсилення виразності, експресії, створення настрою. Це ми часто спостерігаємо в творах художників різних часів, епох і стилів, які по-різному підходили до вирішення творчих завдань. Історія живопису підтверджує, що єдиного закону кольорової гармонії не

існує, зате існують певні принципи гармонізації, типові для окремих періодів, шкіл та напрямів [Там само, с.107].

У часи античності та Відродження гармонія була ідеалом, в епоху “Бароко” – часто вступала в дисонанс. Експресіонізм остаточно знехтував класичними принципами кольорової гармонії, надавши перевагу відверто дисгармонійним поєднанням. Вивчення класичних принципів допомагає зрозуміти композицію кольорів загалом. Існують класифікації кольорових гармоній за системами Е. Брюкке і Б. Теплова, П. Шеварова, які сумарно дають шість типів.

3.3.6. Композиція кольорів, завдання і прийоми роботи фарбами.

Композиція кольорів – це передовсім логічна організація зображуваних предметів та змісту намальованого. Колір має здатність акцентувати увагу глядача на найважливіших для розуміння образного змісту картини місцях, допомагати в організації простору, визначати послідовність зорового сприйняття. Важливим для побудови кольорового зображення в цілому є здатність кольорової композиції за рахунок світлоти, кольору і насиченості створювати власний малюнок (наприклад в мозаїці) [Там само, с.109]

Кольорова композиція особливо важлива в натюрморті, де художник поєднує в єдине ціле предмети, підпорядковані певній логіці художньої форми, принципу кольорової гармонії.

Не менш важливою є ритмічна організація кольорових плям на площині. Безсистемне нагромадження значної кількості фарб і відтінків створює строкатість і перешкоджає сприйняттю основної ідеї художнього твору. Умовно виділяють два основні типи розміщення кольорових плям: за принципами субординації і рівнозначності.

У першому випадку картина є площиною з двома-трьома великими кольоровими плямами, котрі за розташуванням в кольоровому крузі утворюють великі і середні інтервали: наприклад, червоний і зелений, синій і жовтий. Ці кольорові плями за своєю конфігурацією не відповідають якійсь предметній формі. В середині їх диференційовано поєднані кольори з малими інтервалами: наприклад, у межах червоної плями розташовані оранжевий, світло-червоний, малиновий, фіолетовий; в межах зеленої – жовто-зелений, смарагдово-зелений. Це не порушує загального сприйняття червоного і зеленого.

Диференціація в межах великих і середніх інтервалів можлива не тільки за кольоровим тоном, але й світлотою і насиченістю.

Закономірності поєднання кольорів необхідно знати і враховувати при складанні конкретних співвідношень. Це полегшує художнику підбір конкретної гами, запобігає ряду помилок. Настрій картини створює образ. Наприклад: світлий, радісний образ створюють прозорими і теплими відтінками, тривожний настрій – контрастними кольоровими плямами, сумний – приглушеними і темними кольорами. Існують принципи побудови кольорових сполучень. Найпростіші монохромні поєднання відтінків кольорів складаються з багатоступневих розтяжок одного кольору за світлотою. Найбільше для цього підходять темні кольори: коричневий, фіолетовий. Кольори за світлотою можуть змінюватися також на темніші – з додаванням чорного. Таким чином, отримуємо широкий спектр споріднених кольорів.

Багатоколірне поєднання має значно більше художніх можливостей, ніж однотонне. Часто один колір, який служить фоном для інших (або якого найбільше в картині) об'єднує кольорову композицію та її елементи. Об'єднуючим кольором доцільно вибирати чорний фон, який організує невеликі ритмічні плями, наприклад, червоного, жовтого і зеленого в натюрморті з квітами. Цей прийом характерний для декоративних розписів тканин, він придатний у роботі з дітьми. Якщо ж фон вибирають приглушеним, нейтральним, тоді поєднання доцільно будувати на більш відкритих яскравих кольорах.

Важливе значення крім фону має величина і забарвлення площин елементів постановки. До яскравого фону більше підходить світло-зелений або світло-охристий кольори. У роботі з фарбами необхідно уникати строкатості у підборі кольорової гами, що заважає втіленню задуму. Складні поєднання будують на кольорах близьких за тоном, тому сильні контрасти кольорів бажано уникати. Це дозволить зберегти цілісність кольорової гами. Якщо роботу виконують у червоних тонах, тоді художник повинен відмовитися від зелених контрастних відтінків, якщо у синіх – від усіх яскравих, насичених жовто-червоних кольорів, які замінює на темно-зелені, сіро-коричневі тощо. До сріблясто-сірої тональності підходять сірі, коричневі, зелені, а яскраві жовто-червоні кольори не використовують. Інколи один найважливіший елемент, що

підкреслює ідейний задум картини, виділяють найтемнішим чи найяскравішим кольором. Розміщені поряд протилежні кольори – синій, зелений і червоний – підсилюють звучання один одного, утворюючи кольоровий контраст (закон доповнюючих кольорів). Передача в картині основного задуму потребує відчуття кольорової гармонії, що тренується тривалим навчанням.

Одним із головних завдань учителя в 1 класі є ознайомлення учнів з порядком розташування кольорів (ахроматичних і хроматичних) та їх назвами. Учні повинні засвоїти назви шести кольорів та порядок розташування їх у крузі. Для кращого запам'ятовування вчитель повинен охарактеризувати кольори, пояснити прийоми і техніки роботи акварельними і гуашевими фарбами, навчити, як тримати пензлик, розповісти, що таке палітра і для чого її використовують.

Діти повинні засвоїти систему розміщення кольорів у коробці і на палітрі за кольорами (зелений, синій, фіолетовий, червоний, оранжевий, жовтий, білий, чорний). Їх принцип розміщення такий: спочатку ідуть яскраві кольори, за ними – приглушені і вкінці – чорний і білий. Вчитель не повинен дозволяти безсистемно змішувати фарб, слід виробляти в учнів не лише вміння шукати відтінки, але їх мотивацію. Для цього діти виконують численні вправи, використовуючи таблиці з підбору складних кольорів. Для прикладу дітям пропонується підібрати перехідний колір між жовтим і червоним, червоним і синім, знайти світліші і темніші відтінки тощо.

Прийоми роботи фарбами спочатку засвоюються важко. Для роботи аквареллю необхідно мати спеціальне обладнання: розташований під певним кутом планшет, баночку з водою, пензлі, палітру, ганчірку. З перших уроків привчають дітей до пошуку відтінків кольорів на палітрі, розведення фарби певної насиченості і тональності. Завдання вчителя початкових класів – навчити дітей бачити відтінки кольорів і намагатися передавати їх в малюнках, звертати їхню увагу на різнобарвність природи, кольорів, відтінків. Це сприятиме розвитку у школярів спостережливості та уважності. В першому класі учні виконують переважно примітивні роботи, в яких домінують один-два кольори. У другому, третьому класах при малюванні, наприклад, яблука – присутні вже декілька відтінків. Діти добре засвоюють прийоми в техніці акварелі на сухому і мокрому папері. В техніці гуаші вони люблять яскраві кольори, мають можливість експериментувати,

виправляти помилки. Названі дві техніки необхідно почергово використовувати у школі, оскільки їх можливості багаті.

Роботу гуашшю починають проводити на тонованому папері. Для цього вчать дітей користуватися білилом, чорним із жовтим кольором, міняючи світлоту і тональність. Неабияку користь дають завдання з обмеженим використанням (всього 2-3) кольорів. Для цього вистачить 2-3 набори гуашевих фарб для всього класу. В першому класі вчитель сам кладе на палітру учнів незначну кількість фарби за певною системою, у другому – третьому класах це можуть робити чергові. При малюванні необхідно стежити не тільки за технікою виконання, але, що важливіше, за відчуттями та емоціями учнів. Завдання доцільно вибирати довільні та індивідуальні, важливіше вдало вибрати тему, об'єкти зображення, матеріали та способи досягнення мети.

Найбільше навчального часу в програмі з образотворчого мистецтва відведено на малювання фарбами. Часто педагоги стверджують, що малюванню фарбами обов'язково повинен передувати малюнок олівцем. До цього закликають й численні методичні розробки уроків – “розмальовки”. Учні пропонуються бездумно штрихувати чи заливати фарбою уже готові площини. Подібна механічна робота з розфарбовування не розвиває образного мислення, обмежує творчі здібності, спонукає до копіювання чужих і незрозумілих малюнків. На жаль, подібна практика малювання поширена також у дошкільних навчальних закладах. Протидіяти методу “розфарбовування” можна виконанням малюнка одразу фарбами без використання олівця. В 1-2 класах дітей мало цікавить геометрія форм предметів, їх більше захоплює внутрішня суть оточуючого світу. Лінійно-конструктивне розуміння приходить до дітей пізніше (у 3-4 класах), тому не варто вимагати від них того, чого вони не можуть виконати, бо це відбиває бажання від захоплюючого заняття. Малювання пензлем і фарбами без попереднього контурного малюнку краще сприяє образному творенню, вивільнює час для закінчення роботи на уроці та її аналізу вчителем. В 10-11-річному віці приходить розуміння перспективного об'ємного зображення, візування тощо. Із засвоєнням учнями образотворчої грамоти в подальшому необхідно домагатися виразності і безпосередності в малюванні.

Важливим у процесі малювання є цілісність зорового сприйняття. Якщо під час роботи переводити погляд з одного

предмету на інший і не порівнювати їх між собою, не можна бачити дійсного зорового образу і вдало визначити кольорові відношення та домогтися грамотного зображення. Цілісність зорового сприйняття (постановка ока) передбачає вміння дивитися на всі предмети (групу) одночасно, разом з фоном, не випускаючи деталей. Таке прижмурене бачення природи допомагає виділяти головне та запобігати строкатості й незібраності постановки.

Колорит (етюда чи картини) – характер взаємозв'язку кольорових елементів зображення, його кольорова будова. Це багатство і узгодженість кольорів, котрі відповідають природі і передають разом із світлотінню предметні властивості та стан освітленості предмета, який зображують у даний момент. Колорит етюда визначають:

1. Витриманість пропорційних природі кольорових відношень з врахуванням загального тонового та кольорового стану освітленості;

2. Багатство різноманітних рефлексів кольоро-повітряного та предметного середовища;

3. Контрастність взаємодії теплих та холодних відтінків;

4. Вплив кольору освітлення, який об'єднує кольори природи, робить їх підпорядкованими один одному.

Правдиве відображення стану реальних умов освітленості впливає на почуття глядача, його настрої, спричинює естетичне переживання [2, с. 163].

3.3.7. Психо-фізіологічна дія кольору на людину.

Світ навколо нас неповторний і багатобарвний. Людський мозок сприймає гаму кольорів, кожний з яких впливає на психологічний стан людини. Механізм сприйняття людиною кольору до кінця не з'ясований. Відомо, що енергетичний потік сприймають судини, рогівка і сітчатка ока, котрі автоматично передають їх до мозкових центрів, через які системи організму реагують на отриману світлову енергію. Надмірне споглядання одних кольорів шкідливе для людини, кольори впливають не лише на настрої людини, а й на діяльність її внутрішніх органів.

Умовний поділ на теплі (кольори сонця, вогню) і холодні (небо, морські глибини, вода) – не випадковий. Теплими вважають кольори, які сприяють відчуттю тепла, допомагають людині пережити холод, незатишність, незахищеність; холодні, навпаки –

викликають відчуття холоду, простору. Теплі кольори є активними і підсилюють життєдіяльність органів людини, збуджують, підвищують артеріальний тиск та м'язову активність. Холодні належать до пасивних, вони здатні уповільнювати життєві процеси, заспокоюють, інколи навіть пригнічують настрій людей.

Кольори мають цілющий, оздоровчий вплив на організм людини, впливають на розумові здібності. Вони також наділені інформаційними, психофізіологічними та енергетичними властивостями, які лікарі та психологи використовують у психокорекційній роботі, відомій як хромотерапія, арттерапія.

Червоний колір підсилює м'язеву активність, нормалізує обмін речовин, покращує кровотворення та пам'ять, лікує захворювання шкіри, допомагає при вірусних захворюваннях, заряджає, додає бадьорості й сили. Водночас може спричинити роздратування, головний біль, надмір червоного кольору може занадто збуджувати нервову систему, він шкідливий для людей з надлишковою вагою, оскільки підсилює апетит.

Оранжевий колір підвищує імунітет, апетит, сприяє роботі шлунка. Позитивно впливає на легені, горло, на хворих бронхіальною астмою, стимулює ендокринну систему. Це – колір радості і благополуччя, за властивостями близький до червоного, але його вплив на людину не надто “агресивний”.

Жовтий колір допомагає позбутися безсоння, підвищує апетит, має очищувальний вплив на весь організм, стимулює зір і роботу печінки, тонізує нервову систему, покращує розумові здібності. Жовтий і оранжевий кольори піднімають настрій, допомагають вийти із депресії. Однак їх передозування може викликати збудження, підвищити вироблення жовчі.

Зелений колір сприяє загальному оздоровленню. Це – колір радості, гармонії, здавна вважається символом безсмертя. Він заспокійливо діє на нервову, серцево-судинну системи, нормалізує тиск, сприяє росту дітей, покращує слух, обмінні процеси в організмі, лікує простудні захворювання, приємний для очей.

Синій і голубий кольори діють як антисептики. Синій колір сприяє розслабленню м'язів, заспокоює нервову систему, сповільнює процеси старіння. Фізіологи стверджують, що голубий колір лікує хвороби печінки, опіки, запальні процеси, його використовують при лікуванні захворювань очей, горла, хребта, а також серця. Голубі відтінки кольору в ідальні суттєво знижують

апетит. Темно-синій колір допомагає при лікуванні захворювань щитовидної залози, легеневих захворювань, катаракти, глухоти, астми і запалення легень. Використання ультрамарину може призвести до надмірної стурбованості, страху за своє здоров'я, боязні власного дому. Предмети, тканини, оббивка меблів синього кольору заспокоюють втомлені очі і нерви. Індійськими вченими-медиками з'ясовано, що довготривалий вплив синього кольору на людей з психічними відхиленнями, особливо іпохондриків, може повністю звільнити їх від недуги. Ці кольори можуть діяти гнітюче на людей зі слабкою нервовою системою, тому їх потрібно використовувати обмежено. Блакитний і зелений кольори підвищують енергетику ослаблених хворобою людей.

Фіолетовий колір рекомендовано використовувати при лікуванні психічних та нервових порушень, струсу мозку, ревматизму. Він позитивно впливає на серцево-судинну систему. Вчені також виявили взаємозв'язок кольорів і груп крові. Людям з першою групою найбільше підходять червоний, оранжевий, пурпуровий кольори; з другою і четвертою групами для нормалізації життєво-важливих процесів в організм рекомендують голубий і зелений. Ці кольори особливо позитивно впливають на тіло і розумові здібності людини. У людей з третьою групою крові червоний і оранжевий тони будуть стимулювати важливі процеси життєдіяльності і підсилювати розумову активність, голубий і зелений заспокоють нерви, а фіолетовий тон сприятиме настрою для роздумів і спогадів. Він має трансгенні властивості, допомагає входити у транс.

Коричневий колір викликає тривогу і стурбованість, сірий робить людину замкнутою, пасивною та інертною, а темні відтінки здатні пригнічувати, створювати відчуття страху, нервово виснажувати. Як стверджують дослідники [7, с.114], велике значення має енергетика кольорів на ілюстраціях до книжок, в рекламі, які часто негативно впливають на підсвідомість і не сприяють навчанню й оздоровленню.

Враховуючи рекомендації фізіологів, дизайнери-професіонали інтуїтивно повинні підбирати кольори одягу, елементи інтер'єру школи, житла, що зробить наше оточення приємним для перебування й корисним для здоров'я. Для визначення комфортності, домашнього затишку і тепла школярів використовують кольоровий тест Г. Фрилінга. Суть його полягає в

тому, що дитині дають аркуш білого паперу і пропонують уявити собі добру і казкову тварину, з якою вона бажає подружитися, і намалювати її кольоровими олівцями. Якщо на малюнку переважає ультрамарин, червоний чи пурпуровий кольори, це свідчить, що дитина вдома чувається затишно, легко знаходить собі друзів, але при цьому їй потрібне сильне і добре керівництво. Якщо переважають теплі і ніжні тони (рожевий, пурпуровий, жовтий, охристий, зелений або блакитний), дитина чувається самотньо і тварина, яку вона зобразила, є її добрим товаришем і порадиником. В такої дитини потреба мати добрих друзів, їй необхідно більше любові, тепла, спілкування з батьками, педагогами. Переважання в малюнку коричневих тонів свідчить, що дитині потрібний захист, хоча, щоб стверджувати це, необхідно попередньо з'ясувати, з яких мотивів вона малювала її коричневим кольором. Можливо, дитина копіювала або намалювала шерсть тварини, що не відображає її внутрішній стан. Якщо в малюнку багато червоного і оранжевого, дитина пригнічена, хоче відстояти себе, а якщо ці кольори виступають у контрасті з чорним, коричневим – дитина вперта, прагне бути самостійною. Нервова, незосереджена дитина надає перевагу жовтим кольорам та їх відтінкам. Їх використання може свідчити також про віртуозну обдарованість, яку необхідно розвивати і поглиблювати. Надання переваги зеленим тонам свідчить про надмірну образливість, порушення почуття реальності, мрійливість, початок пубертату (підліткового періоду), багато сірих відтінків говорить про невпевненість і боязнь бути відстороненою. А коли багато чорного – дитина потребує захисту і тепла, її проймає страх перед невдачами. Подібні малюнки властиві дітям із проблемних сімей, дитячих будинків, тощо. Якщо в малюнках багато білого, – це свідчить про неусвідомлений страх [3].

Психологи стверджують, що малювання – улюблене заняття дітей, які ще не навчилися писати, аналізувати власні емоції та передавати свій внутрішній стан. Тому батькам та педагогам, аби наблизитись до розуміння дитини, необхідно звернути увагу на кольори, якими вона зображає навколишній світ.

Жовтим кольором малюють мрійники, фантазери, казкарі та жартівники. Така дитина – вільна, оригінальна, схильна до творчості. Вона любить гратися наодинці часто з абстрактними іграшками: камінцями, гілочками, кубиками, оживляючи їх силою

уяви. В дорослому житті вона надаватиме перевагу динамічній, цікавій роботі.

Червоний колір – улюблений для відкритих, активних, неслухняних та непосидючих малюків. Коли така дитина підросте, то її працездатність переросте в прагнення досягти успіху, а інтереси сьогодення будуть найважливішими. Риси характеру: наполегливість та егоїзм. Майбутні науковці обирають **жовто-червону** палітру, а політики – **червоно-жовту**.

З синім олівцем не розлучаються спокійні, врівноважені діти, які все роблять без поспіху. Їх улюблене заняття – читання та розмірковування. Така дитина схильна віддавати, а не брати, дружба для неї – найбільша цінність.

Кольоротерапія (хромотерапія) має важливе значення для нормального розвитку дитини. Вона сприяє активізації спілкування дітей з однокласниками, підвищує їх розумову та фізичну активність, інтерес до знань, використовується для корекції психічного стану (страху, пасивності), відновлення фізичного стану після хвороби тощо. Отже, малювання фарбами (або кольоротерапія) покращує успішність зі шкільних предметів і робить навчання легшим. Фахівці зауважили, що існує взаємозв'язок між органами чуттів (зором, слухом, нюхом) і виробленнями умовних рефлексів, що формують у психіці людини кольорові та зорові асоціації. Кольори спектру наділені певними властивостями і можуть мати оздоровчий вплив на людину, проте необхідно вдало підібрати відповідне їх поєднання. Розуміння механізму дії кольорів і їх функцій покращує процес навчання дітей, зміцнює здоров'я, в цілому підвищує життєдіяльність організму, чим позитивно впливає на загальний розвиток дитини.

3.3.8. Орієнтовні норми вибору кольорів дітьми різного віку.

4-8 років: червоний, пурпуровий, жовтий, рожевий, оранжевий, синій, зелений, зелено-синій, жовто-зелений, фіолетовий, ультрамарин.

9-10 років: червоний, пурпуровий, ультрамарин, зелений, жовтий, рожевий, зелено-синій, синій, оранжевий, фіолетовий.

11-12 років: червоний, зелений, жовтий, пурпуровий, синій, рожевий, оранжевий, зелено-синій, ультрамарин, небесно-блакитний, червоно-оранжевий.

13-14 років: червоний, зелений, жовтий, пурпуровий, синій, ультрамарин, оранжевий, зелено-синій, рожевий, червоно-оранжевий, небесно-блакитний.

15-16 років: ультрамарин, жовтий, червоний, зелений, синій, оранжевий, пурпуровий, рожевий, червоно-оранжевий, зелено-синій, небесно-блакитний.

Отже, роботу з фарбами у початковій школі необхідно починати з вивчення основ кольорознавства, засвоєння технічних прийомів акварельними, гуашевими фарбами і кольоровими олівцями, знайомства з виражальними можливостями кольорів, формування в учнів умінь використовувати їх для творення образу, формування навичок сприйняття образу в творах мистецтва.

Згідно з програмою образотворчого мистецтва учні початкових класів повинні оволодіти загальними знаннями з теорії: розрізняти кольори спектру, знати назви основних та доповнюючих кольорів, їх розташування в крузі, вміти підбирати відтінки, створювати найпростіші кольорові співвідношення. Вчителям, передовсім, необхідно самим володіти спеціальними навиками і знаннями з кольорознавства, психології сприйняття, фізіології дітей.

Рекомендована література:

1. Антонович Є. А. Художні техніки у школі : навч.-метод. посіб. для студентів худ.-граф. ф-тів вищ.навч.закл. / Є. А. Антонович, В. І. Проців, С. П. Свид. – Київ : ІЗМН, 1997. – 312 с.

2. Беда Г. В. Живопись : учеб. для студентов пед. ин-тов по спец. №2109 “Черчение, изобраз.искусство и труд” / Г. В. Беда. – Москва : Просвещение, 1986. – 192 с. : ил.

3. Задоя Є. С. Науково-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів, працівників народної освіти / Є. С. Задоя. – Миколаїв, 1997. – 70 с.

4. Зайцев А. Наука о цвете и живописи / А. Зайцев. – Москва : Искусство, 1986. – 158 с. : ил.

5. Лоханько О. П. Художні матеріали. Техніка живопису : корот. курс для студентів пед. ф-тів художніх ін-тів. Держ. видав. образотвор. мистецтва і муз. літ. УРСР / О. П. Лоханько, Т. И. Фролова. – Київ, 1960. – 140 с.

6. Практикум “Основи кольорознавства”/ уклад. Л. Стефанишин, Л. Поліщук. – Івано-Франківськ, 2006. – 54 с.

7. Чепига М. П. Стимуляція здоров'я та інтелекту / М. П. Чепига, С. М. Чепига. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : Знання, 2006. – 347 с.

Запитання і завдання для самопідготовки:

1. Дайте загальну характеристику кольорового спектру.
2. Поясніть, що таке ахроматичні і хроматичні, теплі і холодні кольори.
3. Що вам відомо про просторові властивості кольорів та їх систематизацію?
4. Охарактеризуйте з прикладами тональні і кольорові контрасти.
5. Які способи змішування фарб та в чому їх особливість?
6. Яка психо-фізіологічна дія кольорів на людину?
7. Розкрийте суть і дайте характеристику тесту Г. Фрилінга.
8. Чи обов'язково малюнку фарбами має передувати малюнок олівцем?
9. Дайте визначення терміну “колорит”?
10. Дайте визначення терміну “гармонія” і загальні рекомендації гармонійних поєднань кольорів.

3.4. Основи композиції (категорії, закони, засоби і прийоми)

Предмет “композиція” – один із найважливіших у мистецьких навчальних закладах. Його викладання має свої особливості на заняттях з рисунку, живопису, скульптури, декоративно-прикладного мистецтва, основ дизайну та архітектури. Як провідній художній дисципліні, їй відводиться важлива роль у формуванні творчої уяви, світогляду, розвитку образного мислення, індивідуальних здібностей студентів.

Термін **композиція** (лат. *composition*) для легкості і простоти сприйняття трактують як “теір”, “з'єднання”, “складання”, “розташування”, “структура” – найвідповідальніший етап у створенні твору мистецтва, засіб розкриття його змісту, розташування основних елементів та частин в певній послідовності і системі, способи поєднання окремих образів і деталей. Дана *категорія* – це процес і результат художнього мислення, направлено на вирішення функціонально-естетичних, художньо-образних завдань, власний досвід художника, майстра декоративно-прикладного мистецтва, його прагнення до духовних джерел буття.

Найбільш детально питання композиції розроблялися протягом віків в **архітектурі, дизайні та декоративно-прикладному** мистецтві, в яких матеріальна і духовна складові є нероздільними. Саме вони об'єднують утилітарно-практичний і змістовий аспекти матеріальних пам'яток. Для **прикладних** видів мистецтва (наприклад, конструювання промислових виробів), призначення яких задоволення фізичних (корисних) потреб людини, матеріальне пов'язане з матеріалом виготовлення і призначенням (функцією) виробів. Специфіка їх композиції полягає в поєднанні форми з призначенням, а також відповідність матеріалу конструкції (структурі). *Симетрія, асиметрія, динаміка, нюанс, контраст* – основні засоби вирішення композиції у багатьох видах і жанрах мистецтва. Основними правилами цих видів і жанрів є закони *цілісності, контрастів, новизни, підпорядкування всіх засобів ідейному задуму* та інші.

В **архітектурі** – одному з найголовніших видів мистецтва, основними категоріями композиції є *тектоніка, об'ємно-просторова структура, масштабність і пропорційність*. Синтетичне вирішення в певну історичну епоху технологічних, конструктивних, світоглядно-естетичних завдань вплинуло на стилістичні, художні особливості споруд. В архітектурній композиції висунута давньоримським архітектором Вітрувієм тріада: *користь, міцність і краса*, нині й надалі залишається актуальною.

Композицію в **дизайні** стали виділяти відносно недавно, з появою самої назви “*дизайн*” (художнє конструювання, промислове мистецтво) – діяльності пов'язаної з розвитком промисловості і виробничих технологій. Їх теоретичне обґрунтування появилось в другій половині ХХ століття. Композиційне формотворення, естетика промислових виробів набувають певних характерних рис в залежності від технології виготовлення (тиражування), стандартизації, уніфікації виробничих процесів, властивостей матеріалів тощо.

Поява нових спеціалізацій в сфері дизайнерської діяльності визначає специфіку засобів композиції відносно потреб людини, функцій та умов виробничої технології. Створені нові форми вжиткових виробів відображають ряд стильових ознак характерних для сучасної їх інтерпретації, зокрема *метафоричність і образну асоціативність*.

Композиція в **станковій картині** (натюрморт, пейзаж, портрет, тематичний жанр), **монументальному мистецтві** має свої особливості. Це *вибір сюжету, колірний лад, розміщення головного, пропорції, масштаб, перспектива, художні засоби підпорядковують основному ідейному задуму* художника. *Розташування, лінії, форми* мають особливо важливе значення в побудові художнього твору, але на першому місці, наприклад, в живописі, його “душею” є *колорит* – сукупність кольорів, поєднаних в одне ціле, що створює певне враження. Цей специфічний засіб втілення задуму і художньої ідеї вирізняє цей вид мистецтва від інших. Художнику часто доводиться виконувати значну кількість ескізів, етюдів з метою пошуку образу головних героїв, їх розташування, вирішення в кольорі, нагромадження характерних фігур та взаємозв’язок між ними. Без знань і правил використання принципів і законів композиції неможливо вдало передати задум твору.

Шорохов Е. В. у станкових творах найперше виділяє *композиційні правила, прийоми і засоби*. До *правил* належать: ритм, сюжетно-композиційний центр, симетрія, асиметрія, паралельність композиції, розташування головного на другому плані, про зображення голови і фігури в портреті; *прийомами* автор вважає: передачу монументальності, передачу простору, горизонталі і вертикалі, діагональні напрями; *засобами* є лінія, штрих, пляма, лінійна перспектива, світлотінь, повітряна і кольорова перспектива. За *видами* композиція буває: фронтальна, об’ємна і глибинно-просторова.

Художник В. А. Фаворський вважав, що композицією автор зв’язує в картині минуле, сучасне і майбутнє. Вона дозволяє виразити живе, емоційне, різночасові життєві події, які розгортаються в часі і мають початок, середину і завершення (навіть наслідок), а їх відтворення в картині нерухоме, зображене на площині. В образотворчому мистецтві вирішення естетичних завдань не пов’язане з прикладним характером, матеріал служить тільки засобом передачі світогляду та досвіду естетичного переживання.

Композиція літературного твору, як і композиція в музиці, танці, теж має свої особливості. Процес роботи над створенням художнього твору часто індивідуальний. Автор передає рух, простір і час, а також емоції, вміння, захоплення завдяки власному хисту, розташуванню елементів, трактуванню основної ідеї твору.

Основи композиції в народному мистецтві пов'язані не тільки з формою, але й з орнаментом – прикрасою, візерунком, побудованому на ритмічному почерговому повторенні елементів, які композиційно утворюють *орнаментальний ряд, рапорт (сітку), центричну розетку чи дерево життя*, розташовані на вжиткових виробах, архітектурних об'єктах тощо. В залежності від характеру використаних елементів орнамент буває: *рослинний, геометричний, зооморфний, орнітоморфний, антропоморфний, геральдичний* та ін. В орнаменті виділяють *елементи, мотиви та композицію* – головну ідею, задум. Український народний орнамент наділений *святковістю, декоративністю, ідейним змістом і традиціями*. Лексикон української народної орнаментики зберігає єдність *зорових і словесних образів, просторового вирішення й символічного підтексту; домінуючих мотивів та їхньої семантики*. Особливості побудови і стилізації народного орнаменту пов'язані з *матеріалом і технікою виконання, творчим потенціалом майстрів і традиціями*. Визначальними аспектами побудови українського народного орнаменту є: *світоглядні (символіка, символіка, вірування), естетичні (гармонія, рівновага, декоративність, взаємозв'язок функції, форми), технічні (технологія виготовлення, засоби вираження та їх підсилення), історичні (традиційність, послідовність)*.

Основні принципи і закономірності народного мистецтва має знати вчитель образотворчого мистецтва, а це: *поліфункціональність творів народного мистецтва; практична доцільність, краса форм та оздоблення; відповідність властивостей матеріалу і техніки виконання; індивідуальність, традиційність і колективність творчості; економне використання художніх засобів і матеріалів; наближеність до творчості дітей (чуттєвість, емоційність, радість творчості); при малій кількості елементів та мотивів, багатоваріантне їх поєднання; простота й доступність засобів образотворення*. Водночас, народне декоративне мистецтво виконує ряд важливих **функцій**: *духовно-мистецьку, світоглядну, виховну, навчально-пізнавальну, комунікативно-інформативну, практично-розвивальну, гедоністичну* тощо.

Важливе значення для розуміння композиційних закономірностей мають теоретичні знання про народне мистецтво, розуміння цілісності художньо-образної мови, стилевої єдності форми тощо. *На першому місці в народному мистецтві є художній*

образ, на другому його ідея, змістова частина – композиція. *А на третьому декоративна функція*, як особлива форма художнього мислення. Розкриття структурно-знакових елементів композиції в декоративному мистецтві (орнаменті) та характеристика основних самостійних значень: **ромбів, хрестів, розеток, хвилястих і ламаних ліній, зооморфних і орнітоморфних мотивів, дерева життя, зображення жіночої постаті, вершника** та інших прадавніх, ще дохристиянських образів допоможе з'ясувати їх символічний зміст.

В українському народному мистецтві зображення подібних елементів (наприклад **ромба**) з'явилося в *епoxy пізнього палеоліту*, коли мистецтво тісно перепліталось з релігійними віруваннями, проведенням магічних ритуалів пов'язаних з головним заняттям прадавніх людей – полюванням. В пізніший – землеробський період **ромб** символізував засіяне поле і його родючість. Зображення **ромба** часто присутнє на ткацьких, вишитих виробах й різьбленні на дереві.

Коло, хрест у колі, колесо, круг, розетка – малюнок сонця, присутні на вжиткових предметах, одязі, будівлях тощо. Сонце – небесне світило, джерело світла, тепла і життя, вважалося священним. Йому як і воді молилися. Вважалося що кожного ранку сонце виїжджає на білих конях, які дихають вогнем, і здійснюють колообіг неба. Воно разом із знаком місяця, грому, блискавки найбільш розповсюджені зображення світового масштабу. *Центричні, стрічкові, рапортні* розташування названих елементів зустрічаються на багатьох виробах народного мистецтва. Одні символізують простір зі сторонами світу, інші рух небесних світил, річний колообіг сонця тощо. Розташування розеток на вертикальній осі в три яруси відповідає трьом світам: *підземному, земному і надземному*. Розетки концентрують увагу глядача і наділені високим рівнем графічності та декоративного ефекту.

Хрест як символ християнства, присутності Хреста має сакральне значення і ймовірно поширився ще у період появи і розвитку землеробства. В порівнянні з розеткою хрест сильніше концентрує увагу (підсилює предмет на якому зображений).

Пташиний пласт в образотворчому і народному мистецтві слов'янських народів займає одне з головних місць. **Птаха** є провісником новини, фігурантом міфологічного акту Творення Світу. Вона відноситься до древніх культів родового суспільства. В греко-візантійській традиції **птаха** символізувала щастя, в

слов'янському фольклорі її пов'язують з душею померлого. В образотворчому мистецтві України зображення **птахів** зустрічалося на жіночих прикрасах, керамічних плитках, посуді, печатках, в композиціях орнаментів, що оздоблювали храми, герби, хоругви тощо. В народному мистецтві: на писанках, вишитих вжиткових виробах, глиняному посуді, кахлях, у дерев'яних формах для печива, посуді, декоративних композиціях разом з деревом життя, на мосяжних виробах тощо. Завдяки пластичним контурам і об'ємним формам зображення птахи підсилює декоративний і образний ефект, надає виробу, споруді більшої виразності.

Поширеним в народному мистецтві є образ **коня**. Його пластичні форми, краса, мають неабияке змістове навантаження. З прадавніх віків кінь улюблена, божа тварина українців. Він помічник у військовій справі й духовному просвітництві, землеробстві й скотарстві. У слов'янській міфології присутній образ вершника, героя, святого. Кінь є виразником вічного руху з минулого в майбутнє і його образ несе значне й сакральне навантаження. Чимало обрядів і досі пов'язані з конем (коляда з конем, весілля на конях, поховальний обряд) – вважалося, що він пов'язаний з потойбічним світом і є провідником. Зображення коня присутнє на писанках, кахлях, тканих виробах, в декоративному петриківському малярстві (вершники, брички, підводи) тощо. Схема композиції з окремим конем чи в парі, синонімічне зображення один проти одного, відображає модель світобудови.

Зображення **Світової Гори** – трикутної універсальної форми, яку одним кінцем завершує хрест або розетка присутня на виробах з дерева, металу. Фігура має поліфонічне значення і пов'язана з іншими елементами. Це своєрідний образ давнього храму словом пов'язаного з уявленням про Дерево життя, будову Всесвіту і Світовий порядок.

Образ **Світового дерева**, Райського небесного дерева походить з епохи бронзи і є одним з найулюбленіших мотивів композицій майстрів народного мистецтва. Він присутній на вишитих, тканих виробах, в декоративному малюванні хат та писанках, різьблених на дереві виробах тощо. Він відповідає універсальному образу світобудови, єдності буття, ідеї росту, мети, причини і наслідків життя. У фольклорі – це райське дерево з золотими і молодильними плодами, на яке сідають райські птахи. Заквітчане дерево важливий атрибут весільного обряду. Його

ставлять на вершечку зрубу при будівництві хати і малюють на стінах, печах в інтер'єрі жител.

Зображення **хати, церкви** зустрічається не так часто, як названі вище мотиви, проте їх значення не применшене. Хата, церква – це складний образ світобудови Всесвіту, який в народному мистецтві наділений парадністю, цілісністю та об'ємністю. Хата це гніздо в якому народжуються, виростають і виховуються діти, а церква – духовний центр людства.

Добродушний і грізний **лев**, як оберіг часто присутній на дверях та у вигляді окремих об'ємних скульптур при вході. В народному мистецтві зустрічається зображення **змії**, як символу охорони підземного царства. Проте в найбільшій пошані є образ **жінок, Богородиці** (в східнослов'янській міфології **богині Мокоші**), який має доязычніцьке походження. Він пов'язаний з одухотворенністю живого і неживого світу (*аніма* – лат. душа). Він присутній у різних видах народного мистецтва: писанкарстві, ткацтві, виробих з дерева, соломи, інкрустації і має свої особливі техніки виконання, є домінуючим композиційним центром. Жіночі статуетки з кісток мамонта з Мізинської стоянки на Чернігівщині свідчать про високе соціальне становище жінки в тогочасному суспільстві, коли її обожнювали. Жіночі статуетки (20-25см) з глини, як символи родючості набули поширення серед **трипільців**. За художніми якостями вони є кращими зразками образотворчого мистецтва Європи IV-III тис. до н.е. Їх вирізняє схематичне трактування і стилізація.

У мистецтві **скіфів** шанована богиня **Табіті**, зображена на багатьох золотих пластинках. Вона вважалася покровителькою домівки, сімейної і родової згоди і мала культове значення. Жінку з піднятими руками – **Оранту**, яка захистить і збереже, зображували на стінах давньоруських храмів (наприклад храм Софії Київської).

Особливу роль у декоративній композиції відіграє *ритм*. Все живе у світі без перестанку пульсує. Наше життя – це поєднання ритмів. Біологічні, розумові процеси в організмі людини підпорядковані певним ритмам. Людина ходить, бігає, відпочиває у певній послідовності. В природі чимало ритмічних рухів сприйняття навколишнього простору. Існує оптимальний ритм дихання. Внутрішнє і зовнішнє у людині строго підпорядковане ритмам, які можуть мінятися самі і змінювати нас, а відповідно змінювати наше мистецтво. В орнаменті – це **ритм ліній, площин, форм, кольорів, величин**. Робота в дереві, глині, камені, шкірі в

давнину породжувала свої ритми. Механічні подряпини – сліди інструменту залишені на певному матеріалі у вигляді ритмічних повторень, це перші орнаменти. Трудова діяльність людини проходить в певних ритмах – повторення руху тіла, махи рук, притупування ногами в танці, чередування утворюваних інструментом звуків в музиці. Чим більше людина усвідомлює корисність того, що виробляє, тим більше вона відчуватиме значення трудової ритміки, яка полегшує роботу. Невипадково пісні праці виникли в процесі роботи і базуються на робочих ритмах, коли обробляють землю, засівають ниву, косять, піднімають вантажі. Для живих істот властивий певний ритм способу життя. *Чуття ритму* – одне із фундаментальних в естетичному освоєнні дійсності. Ритм є зв'язковою ланкою між матеріальним і духовним світом, розвиває здатність людини сприймати і відтворювати його.

При вивченні елементів композиції дітьми початкової школи важливо дотримуватися наступної послідовності засвоєння матеріалу. **В першому класі** повідомляють, ознайомлюють з елементарними поняттями з композиції: *раціональне розташування на площині паперу при малюванні з натури, на теми, уяви, засвоєння ритму на прикладах творів декоративно-прикладного мистецтва, вивчення орнаментів*. **В другому класі** вивчають *симетрію і закон рівноваги*, його застосування в композиції. **В третьому** – питання композиції ускладнюються вивченням *асиметрії, виділенням композиційного центру, передача задуму, зв'язків між елементами* тощо. **В четвертому** – в композиції *появляється, окрім статички, ще й динаміка, другорядні деталі підпорядковуються головним за певними правилами*. Об'єм і зміст навчального матеріалу для кожного класу вибирає вчитель в залежності від складу і підготовленості учнів і може змінюватися.

Рекомендована література

1. Беда Г. В. Основы изобразительной грамоты: Рисунок, живопись, композиция : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2109 “Черчение рисование и друд” / Г. В. Беда. –2-е изд., перераб. и допол. – Москва : Просвещение, 1981. – 239 с. : ил.

2. Рисунок. Живопись. Композиция : хрестоматія : учеб. пособие для студентов худож.-граф. фак. пед. ин-тов / сост. Н. Н. Ростовцев и др. – Москва : Просвещение, 1989. – 207 с.

3. Кошаев В. Б. Композиция в русском народном искусстве (на материалах изделий из дерева) : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности “Декоративно-прикладное искусство и народные промыслы” / В. Б. Кошаев. – Москва : ВЛАДОС. – 2006. – 120 с. : ил. – (Изобразительное искусство).

4. Мельничук І. Ю. Методика викладання живопису та композиції під час літньої практики (для студентів факультету образотворчого мистецтва) : навчально-метод. посіб. / І. Ю. Мельничук. – Київ : Емма, 2013. – 104 с. : 108 іл.

5. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М. Р. Селівачов. – 2-е вид. допов. та випр. – Київ : Ред. вісн. “Ант”, 2009. – XVI, 408 с. : іл.

6. Основы архитектурной композиции и проектирования / под ред. А. А. Тица. – Киев : Выща шк., 1976. – 255 с.

7. Чернышов О. В. Формальная композиция. Творческий практикум / О. В. Чернышов. – Минск : Харвест, 1999. – 312 с.

8. Шорохов Е. В. Композиция. : учеб. пособие для учащихся пед. училищ по спец. № 2003 “Преподавание черчения и рисования” / Е. В. Шорохов, И. Г. Козлов. – Москва : Просвещение, 1978. – 160 с. : ил.

9. Шпара П. Е., Шпара И. П. Техническая эстетика и основы художественного конструирования / П. Е. Шпара, И. П. Шпара. – 3-е изд., перераб. и допол. – Киев : Выща шк., 1989. – 287 с. : 26 табл., 125 ил.

10. Яремків М. Композиція: творчі основи зображення : навч. посіб. / М. Яремків – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 112 с.

11. Губаль Б. І. Композиція в дизайні. Одно-, дво- і тривимірний простір : навч. посіб. / Б. І. Губаль ; за ред. проф. Є. А. Антоновича. – Тернопіль : ПЦ Матвєї, 2011. – 240 с. : ил.

12. Гнатюк М. В. Красною гір натхненні: Народне мистецтво Гуцульщини і Покуття (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Майстри, школи, музеї / М. Гнатюк, М. Грепиняк. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2010. – 322 с.

13. Устин В. Б. Учебник дизайна. Композиция, методика, практика / В. Б. Устин. – Москва : Астрель, 2009. – 254 с. : ил.

14. Дагддян К. Т. Декоративная композиция : учеб. пособие / К. Т. Дагддян. – Изд. 2-е перераб. и допол. – Ростов н/Д. : Феникс, 2010. – 312с. : ил., [32] л. ил.

Запитання і завдання для самопідготовки:

1. Дайте визначення терміну “композиція”.
2. Назвіть види, засоби та категорії композиції в станковому живописі, графіці, архітектурі і декоративно-прикладному мистецтві.

3. Назвіть основні принципи, закономірності та функції народного декоративного мистецтва?

4. Які теоретичні знання і практичні навички необхідні вчителю для розуміння художньо-образної мови, стильової єдності форм в народному мистецтві?

5. Дайте тлумачення основних структурно-знакових елементів українського народного орнаменту.

6. Поясніть на прикладах значення *симетрії, асиметрії і ритму* у передачі образу.

7. Який об'єм і зміст навчального матеріалу з композиції в кожному класі початкової школи?

3.5. Зображення людей, тварин і птахів (малювання, ліплення)

Світ тварин і птахів цікавий та різноманітний за формою і кольором. Його вивчення на уроках образотворчого мистецтва має важливе виховне значення для молодого покоління. Ми часто спостерігаємо за живою природою і отримуємо насолоду від мимоволі приворожуючого погляду, краси, динаміки руху чи статечності різних тварин і птахів. Художників, які пов'язали свою творчість із зображенням тварин, пташиного світу, комах, називають анімалістами, а жанр, в якому вони працюють – анімалістичний («анімал» англійською – тварина). Анімалістичний жанр формувався протягом всієї історії розвитку образотворчого мистецтва і знаходить своє продовження в сучасному народному мистецтві. Він має не тільки важливе навчально-пізнавальне значення, але, що найважливіше, сприяє розв'язанню морально-етичних, виховних, естетичних, екологічних проблем, які для сучасної школи і суспільства в цілому є особливо актуальними. У багатьох містах різних країн світу споруджено пам'ятники тваринам і птахам.

Зображення тварин (кабанів, мамонтів, бізонів, тигрів), птахів (галак, орлів, лелек, зозуль), морських істот (риб, медуз) в образотворчому мистецтві були поширені в прадавні періоди. Ця тема найкраще відображена в народному мистецтві, архітектурному декорі. Створені скіфськими племенами унікальні зразки звіриного стилю, в якому високо-художньо передають характер, форму і образ тварин. Зображення звірів і птахів разом з плетенковим орнаментом входили в систему декору давньоруських блокам'яних храмів; образи грифонів, птахів були поширені на

ювелірних, керамічних, текстильних виробих. В періоди готики, ренесансу, бароко зображення деяких тварин використовували в геральдиці, символізуючи певні прикмети людей, цілих родин, держав. На гербах найчастіше зображали орла та лева.

Ще на іншому трактували образи живих істот у народному мистецтві. Кустарі довгими зимовими вечорами за допомогою ножа і сокири вистругували ужиткові предмети: черпаки, корячки для пиття води і ложки, держакі яких зображали у вигляді голови тварини. Часто сама форма посуду відтворювала тварину, птаха чи рибу.

Аналізуючи зовнішній вигляд конкретної живої істоти приходимо до висновку, що її форма пристосована до певного середовища, умов проживання. У птахів основні частини їх тіла близькі за формою до геометричних фігур. Наприклад, тулуб за формою нагадує яйце, в якому знаходився кожний птах перед народженням. Форма, величина голови, шиї і кінцівок у птахів різноманітні і залежать від способу життя, добування їжі і пристосування в природі.

Малюючи живого птаха, треба запастися терпінням, оскільки він постійно рухається і часто змінює позу. Вивчення будови тварин, птахів доцільно починати з нерухомих об'єктів: іграшок, чучел, малюнків, скульптур. Скелет, його характер, пропорції основних частин вивчають з таблиць і з натури. Для цього важливо вміти спостерігати, постійно виконувати конструктивні малюнки, малюнки-схеми, короткочасні малюнки – ескізи. Це творчий метод художника, відображення його способу мислення, технічної досконалості.

Для того, аби правильно передати в малюнку тварину чи птаха, треба знати їх анатомічну, конструктивну будову, пропорції, особливості поведінки тощо. Часто художники зображають тварин, птахів у профіль без перспективних скорочень, в найбільш інформаційному ракурсі, що значно допомагає зрозуміти будову, пропорції окремих частин, показує поступовий перехід від голови до шиї, від шиї до тулуба, хвоста. Вчитель повинен звернути увагу учнів на особливості живої натури. Штрихи, мазки необхідно ставити так, щоб не порушити загальної форми і окремих частин.

Надалі, ускладнюючи завдання, модель птаха повертають в три чверті. Перспективні зміни зображуваної фігури спостерігаємо безпосередньо на натурі. При її вивченні необхідно звертати увагу

на передню частину голови, шиї, тулуба птаха, його бічні сторони, враховувати перспективні скорочення. Вміле поєднання конструктивної побудови і тональної проробки, тушування або штрихування нададуть зображуваному предметові реальних характерних рис.

Будова тварин є складнішою за будову птахів. Тому, щоб точніше передати їх образи, форму, спочатку необхідно ознайомитись з їх конструкцією, анатомією, пропорціями, а потім починати малювання. Насамперед слід звернути увагу на голову, шию, тулуб і кінцівки: наскільки вони відрізняються в будові різних тварин, вивчити рухи, інші особливості (виду, манеру поведінки, звички тощо).

Після теоретичної підготовки приступають безпосередньо до практичної роботи. Виконуючи малюнок в перспективі приділяють особливу увагу пропорціям: висоті тварини, товщині її тулуба, співвідношенням має окремих частин тіла тощо. Крім того необхідно визначити вісь симетрії, яка проходить через груди, шию, голову. Слід звернути увагу на анатомічну будову голови, тулуба і кінцівок, їх величину, об'єм і поєднання між собою. Перевіряючи малюнок, необхідно підкреслити рису, яка є характерною для певних видів тварин, і в цілому проаналізувати будову, охопивши загальним поглядом. Наприкінці роботи за допомогою штрихування надають цілісності зображуваній натурі, підпорядковують другорядні частини головним.

Добрих результатів у малюванні птахів, тварин, людей досягають, коли пояснення відбувається у оригінальній, віршовій формі. Подаємо оригінальну методику навчання малюнку птаха (бузька) на дошці розроблену вчителем І.Петровою. Гадаємо вона і сьогодні є цікавою, повчальною. “Що це буде? Намалюю крапку, потім колісце. З колісця та два шнурочки, а на них яйце. Дві ноги й дзьобок ще додам. – Подивіться діти чи не бузьок там?”

Ліплення і малювання з природи. Перш ніж приступити до виконання подібного завдання необхідно засвоїти деякі поняття, наприклад рельєф (горельєф – високий рельєф і барельєф – низький рельєф). Для першого завдання необхідно підбирати не високий рельєф – простої форми “трилисник”.

Робота з природи – кращий спосіб свідомого опанування образотворчими навиками, розвиток окоміру і вміння сприймати

конструктивні і пластичні властивості предметів в цілому, а не в подрібненому вигляді.

Перед роботою в матеріалі учень виконує на папері ? розміру ескіз натурного зразка, аби визначити розміри моделі для ліплення (формат плити, величина “трилисника”).

Після цього за допомогою лінійки намальований ескіз розбивають на клітини (3 см.). Далі на підставку з фанери накладають виліплену квадратну плиту, розміри якої значно більші від величини ескізу (товщ. 1 см). На ній за допомогою стека розграфлюють таку ж за розміром сітку, що і на ескізі. Малюнок трилисника, розетки чи іншого елемента також наносять за допомогою стека, після чого двома руками активно ліплять.

Товщину орнаменту визначають на око і не великими кусочками пластиліну прокладають рельєф у межах виконаного малюнку. Після того як основна маса моделі набрана переходять до конкретизації виліпленої форми, уточнюють рельєфний характер трилисника та узагальнюють об'єм моделі.

Ліплення яблука як і малювання з натури є активним і заглибленим вивченням предметного світу. Роботу починають з поступового нарощування об'єму, порівнюючи з натурою, її пропорціями, характером форми.

Ліплення груші починають з ліплення кулі та конуса які з'єднують. Подібні завдання допомагають зрозуміти об'ємну форму предметів, розвивають окомір і пластичні здібності. Ще складнішим завданням є ліплення моркви яка конічної форми і має дрібні деталі. Необхідно навчитися передати загальну форму моркви і її характерні деталі. Для того щоби об'ємна характеристика виліпленого овочу була точною і виразною, необхідно, окрім розуміння побудови і визначення його основних складових частин, показати деталі у їх взаємозв'язку і вплив на форму моркви загалом, нехтуючи абсолютною точністю.

Ліплення тварин і птахів. Уміння малювати і ліпити тварин і птахів набувають в процесі роботи з натури, що забезпечує активне вивчення характерних особливостей живої природи. Ліпити тварин і птахів значно важче ніж овочі, фрукти чи квіти. Це перш за все продиктовано складністю будови форми тварин, які часто змінюють положення в русі, проявляючи певні звички.

Вправи з ліплення птахів і тварин допоможуть студентам оволодіти основами образотворчої грамоти, набути творчих

навиків, необхідних в роботі з дітьми молодшого і старшого шкільного віку.

Ліплення білки, зайця або кролика. Для цього завдання необхідна модель – чучело звірка з кабінету зоології або образотворчого мистецтва. Майстри чучел добре обізнані з характерними особливостями, які передають їх у позах та ракурсах. Спостерігаючи живих тварин бачимо чимало різноманітних поз, які характеризують ту чи іншу істоту. Білка надзвичайно рухлива і струнка тварина, яка завжди готова уникнути небезпеки. Заєць – боязкий, лев, тигр – величний і суровий, лебідь – граціозний і т.д.

Виліплена фігура звіра (білки чи кролика) має мати близько 15 см висоти. Починають роботу над скульптурою з визначення загального положення, руху, основних частин тіла тварини взятих за аналогією з живої моделі або чучела. Декількома шматками м'якого матеріалу утворюють об'ємну фігуру яка в цілому за масою має нагадувати модель певного звірка. Далі дрібними кусочками уточнюють форму загалом, визначаючи при цьому співвідношення частин тіла: величину голови, тулуба, ніг, хвоста. Коли основні напрями, співвідношення величин з'ясовані, переходять до проліпки загальної форми окремих частини тіла, враховуючи особливості геометричної побудови голови, шиї, спини тощо. Після виявлення загальної форми тварин приступають до детального опрацювання кожної частини зокрема, не тільки руками, але й використовують стеки.

Ліплення ведмедика. Ліпити ведмедя з природи можна хіба, що в зоопарку або з чучела в музеї. Але це не реально для учнів загальноосвітньої школи, тому на уроках використовують малюнки і фотографії.

В процесі роботи в пластиліні чи глині над фігурою ведмедя необхідно виконати етюд невеликого розміру. В ньому передають загальні риси та основні характерні особливості тварини. При цьому на початку роботи необхідно намагатися чітко окреслити найголовніші властивості моделі: головні пропорції і маси частин тіла, загальну спрямованість руху.

Кожна вправа має декілька стадій роботи. Об'ємну фігуру ведмедя на початковій стадії розпочинають з визначення загального розміру етюду і побудови узагальнених геометричних форм призматичного тулуба і конусоподібної голови. На початковій стадії роботи не варто захоплюватися окремим

деталлями голови чи вуха без попереднього знайденого загального об'єму. До роботи необхідно віднести філософськи, виявляючи загальне і характерне, коригуючи пропорції та уточнюючи деталі. Саме така послідовність роботи над етюдами є найбільш доцільною.

Наступним етапом роботи є збільшення об'єму ведмедика. Роботу ведуть поступово нарощуючи об'єм до необхідного розміру і маси. Головне завдання на даному етапі – засвоїти конструкцію фігури зображуючи звіра.

Важливо відчувати об'єм фігури загалом і зв'язувати все в одне ціле. В процесі роботи необхідно весь час порівнювати вивіряти основні співвідношення мас. В подальшому в кожному об'єму шукають внутрішню схожість (пропорції), від загального переходять до деталей, від головного – до другорядного. Необхідно навчитися бачити образ загалом, в цілому і водночас піднімати характерні деталі. В такий спосіб можна добитися правильного виконання завдання і на останньому етапі роботи стеком детально проробляють дрібніші частини.

Ліплення голуба. Ліплення птахів є черговим завданням учнів на шляху до оволодіння навиками передачі об'ємного зображення і вивчення тваринного світу. В процесі роботи необхідно вирішувати дещо інше за попередні завдання, застосовувати засоби вираження форми властивої птахам. Анатомічна будова пернатих схожа за зовнішніми ознаками тому достатньо вивчити будову двох типових птахів аби переконатися в схожості скелета і розташування м'язів. Головні зовнішні ознаки птахів необхідно розглядати в такій послідовності: тулуб, крила, голова, хвіст і ноги.

Для вивчення форми птахів на уроках малювання і ліплення використовують чучела двох, трьох пернатих, особливо голуба. Ця птаха середніх розмірів і за її будовою легко вивчити різноманітний світ схожих птахів. У малюванні та ліпленні голуба необхідно в першу чергу звертати увагу на спів розмірність пропорцій і вишуканість ліній. Головне – визначити і зрозуміти форму і об'єм тіла птаха. Для цього необхідно розрізняти загальні елементи форми, її будову і характерні особливості, тобто вести роботу “від загального до деталей”. У даному випадку основну увагу звертають на тулуб, підчиняючи йому всі елементи фігури. На завершальному етапі стеком проробляють окремі деталі,

узгоджуючи з характером форми загалом. Немає потреби захоплюватися механічним копіюванням натури, точною передачею опірення, нехтуючи вивченням основних особливостей об'ємної форми.

Ліплення лебедя. Граціозного птаха можна спостерігати в природі в сільській місцевості на озері, ставку, леваді, в міському парку, зоопарку. Для малювання і ліплення найкраще підготувати таблиці, збільшені фоторепродукції птахів з різних сторін і ракурсів особливо на воді. Доцільно показати дітям відеофільм про птахів, картини художників, роботи скульпторів у яких мітці професійно вирішили конкретні творчі завдання. Часто малюнки професійних художників і світлини фотографій відзначаються неабиякою правдивою точністю і образотворчістю (лебедь зображений немов би в природі), що важливо для вивчення форми і набуття навиків з образотворчої грамоти. Характер і послідовність ліплення лебедя нічим не відрізняється від попереднього завдання. Різниця тільки у формах птахів: у лебедя красива голова на довгій вишуканій шиї та елегантний тулуб, що відрізняється певними пропорціями об'ємів й іншими ознаками.

Роботу розпочинають від шматка глини або пластиліну що нагадує загальний характер фігури птаха, а далі визначають маси основних частин, уточнюють їх пропорції і форму. Після цього проробляють деталі і на завершальному етапі передають фактуру.

Малювання людини. Зображення людини на уроках образотворчого мистецтва в початкових класах відбувається у двох напрямках: перший – це малювання голови (портрета) людини, другий – цілої фігури. Для вчителів початкових класів ця тема мабуть є найбільш складною, оскільки вони мало обізнані з пропорціями, анатомією людини мистецтвом загалом, що значно збіднює процес навчання. Враховуючи психологію сприйняття дитини, її образотворчі здібності і маючи відповідні знання з основ образотворчої грамоти, можна цікаво і ефективно проводити заняття. Малювати портрети, людину для дітей вже є захоплюючим заняттям.

Вчителям необхідно дотримуватися основного принципу: всі завдання повинні відтворювати певний сюжет і бути емоційно забарвлені. Чим швидше діти засвоять прийоми і способи зображення людини, тим сильніший виховний вплив на них матимуть подібні роботи. Спочатку малюнки дітей грішать

неточностями і спотворенням пропорцій, побудови, проте і такі приблизні, далекі від досконалості замальовки, сприяють розвитку спостережливості, уяви, фантазії, залучають їх до вивчення, пізнання людини. Особливу увагу в зображенні портрета необхідно звернути на вивчення пропорцій частин голови. Для цього малюємо овал з дещо розширеною, яйцеподібною верхньою частиною і ділимо середньою лінією на дві рівні половини (верхню і нижню) і отримуємо лінію очей. Перпендикулярно до неї проводимо вертикальну вісь симетрії, на якій відкладаємо $1/3$ частини – висоту носа (у вигляді призми), $1/3$ нижньої частини – лінію рота. Вуха за висотою близькі до висоти носа. Лінія брів знаходиться дещо вище лінії очей. Таким чином отримуємо загальні класичні пропорції голови людини. Проте, малюючи портрет, молодші школярі спочатку розгублено підходять до роботи, спотворюють пропорції: роблять довгий ніс, малий лоб, близько розташовують очі, які позначають крапками тощо. Тому вчитель, щоб полегшити малювання портрета, перед дітьми наочно демонструють основні пропорції голови та типові схеми міміки лица, які виражають: зосередженість, подив, сміх, злість, плач. Хороший навчально-виховний і науково-пізнавальний ефекти дають репродукції творів художників, на яких можна аналізувати з учнями різні психологічні стани людини. Діти охоче беруться за зображення власного портрета, портретів мами, сестрички, дідуся, товариша тощо. Не дивлячись на недосконалість малюнків вони відзначаються значною подібністю. Для кращого вивчення портрету дітям дають домашнє завдання – спостерігати себе в дзеркалі чи той суб'єкт, який будуть зображати, звертаючи увагу на колір очей, волосся, характер зачіски.

В початкових класах учні засвоюють основні пропорції фігури людини. Її разом з архітектурою, пейзажем, тваринами часто включають у своїх комплексних композиціях на різні теми. Проте вчителі повинні застосовувати прості і доступні навчальні завдання і методи, які найбільш підходять для всіх учнів загальноосвітньої школи і тієї незначної кількості навчального часу, який відведений для вивчення даної теми.

Схематичне малювання фігури людини в початкових класах поступово починає змінюватися під впливом навчання і конкретних спостережень з природи. Дітям демонструють практично, як від схеми: тулуб – овал, руки-ноги – палички, голова

– коло, яйце перейти до площинного, а пізніше – об’ємного зображення фігури, враховуючи вікові, статеві, композиційні особливості побудови малюнка і конкретного образу. Для цього розгортають сюжетне зображення, попередньо звертаючи увагу на частини фігури людини, її пропорційні співвідношення. Передача пропорцій для 7-річної дитини – складне завдання. Тому доречним буде проведення бесіди з аналізом типових помилок на прикладі дитячих малюнків, із показом кращих вирішень побудови композиції: статики, руху тощо. Звертаючи увагу учнів на типові помилки, вчитель допомагає перейти практично від схематичного, лінійного до площинного і об’ємного зображення. Далі діти приступають до промальовування характерних рис одягу: піджак у клітинку, піжама в смужку, на обличчі – окуляри, в руках – парасолька, палиця тощо. Вчитель звертає увагу на використання монотонної кольорової гами, передачу настрою, показує практично на окремому папері чи дошці, як отримати складний, похідний відтінок того чи іншого кольору, як розводити фарби водою і правильно оволодіти технікою роботи пензлем, дотримуючись певної послідовності, системності. В роботі необхідно слідкувати за дотриманням загальних пропорцій і промальовуванням деталей. Діти люблять домальовувати деталі фігури, не бачачи спотворених пропорцій. Для кращого їх засвоєння рекомендується проводити порівняльний аналіз кращих і гірших малюнків із подальшим виправленням помилок учнями самостійно. Важливим також є малювання фігури людини одним пензликом в одному кольорі, звертаючи увагу на динаміку, рух, характер, пропускаючи дрібні, несуттєві, на перших порах, деталі. Проте навіть такий спрощений підхід не дозволяє учням початкових класів уникнути помилок: визначити довжину тулуба і кінцівок. Подібні завдання виконують також в техніці кольорової крейди, якою досягають різноманіття тонких і широких ліній, тренуються у малюванні круглих форм, овалів тощо.

В першому класі діти намагаються передавати фігуру людини в русі, проте брак спостережливості і відсутність досвіду робить їх малюнки занадто спрощеними. Запобігаючи надмірній схематичності і фрагментарності, відсутності цільності в малюнку, вчителю необхідно зосередити увагу дітей на найбільш характерних і суттєвих моментах фігури людини, (коли вона стоїть, біжить, сидить, лежить); положення тулуба, голови і кінцівок,

особливості їх розташування на площині паперу. Для цього використовують видовжені смужки паперу, демонструють на дошці різні положення людини в статичних і динамічних позах. В подальшому навчанні, в старших класах вчителю необхідно перейти від стрічково-площинного трактування форм до більш конкретно-об'ємного зображення, даючи характеристику окремим частинам тіла і фігури в цілому. На перших порах учні часто зображають фігуру без шиї, короткі розведені руки і ноги, точно відтворені і перераховані пальці, тому вчителю необхідно пояснити їх загальну форму, доцільність зображення кисті руки і ступні ноги.

Для засвоєння і передачі пропорцій фігури людини в початкових класах використовують м'який дріт, пластилін і кольорові нитки. З кусочка дроту, складеного вдвоє, виготовляють каркас, людини з головою, тулубом і ногами. Голову фіксуємо петлею, тулуб вирішуємо у вигляді спіралеподібної пружини з двома кінцями, які утворюють ноги. Стопи закінчують малими петлями. Руки теж конструюють з одного шматка дроту, прикріпленого у верхній частині до тулуба, кисті рук закінчують петлі. На каркас накручують товсту нитку і „одягають” у пластилін. Така модель людини дуже ефективна у навчанні, вона дозволяє відтворювати різні пози фігури, що робить її легкою у виконанні і сприйманні дітьми.

Для кращого розуміння схеми руху людини дітям пояснюють побудову стійкої і нестійкої фігури. Її стійкість визначається перпендикуляром, опущеним з яремної ямки до площини землі. Якщо він попадає на одну ногу або між ногами, тоді фігура стійка, поза межами ніг – вона падає. Ці положення можна демонструвати перед класом з допомогою одного учня. Показавши наочно, як виглядає стійка і нестійка фігури, дітям дають завдання самим їх побудувати зі смужок паперу. Найбільш складним для дітей у передачі руху людини є збереження пропорцій основних частин. На малюнках молодших школярів ми часто бачимо різні за довжиною ноги, не співрозмірні пропорції рук, голови і тулуба. Діти звертають увагу в основному на зовнішні характеристики фігури: одяг, зачіску, другорядні речі (парасольку, сумочку). В другому і третьому класах в малюнках вже присутнє намагання передати характер руху, настрої на обличчі. Подібні завдання дуже захоплюють учнів і виявляють їх творчі здібності.

Працюючи з кольором, особливо в техніці акварелі, дітей необхідно привчати до поступового переходу в малюнку від світлих, узагальнених форм, до темніших і дрібніших деталей, поєднання декількох технік на сухому і мокрому папері. В процесі навчання включається психофізіологічна дія кольору на дитину. Вчителю необхідно слідкувати, щоб учень підбирав необхідні відтінки на палітрі, а не бездумно замальовував площину. Тільки після попереднього пошуку відтінки знаходять своє місце на малюнку. Інколи сам пошук і палітра в кольоровому відношенні цікавіші, ніж робота. Тому поступове засвоєння теплих і холодних відтінків, нюансних і контрастних співвідношень в практичному малюнку і розповідній картині мають важливе навчальне і виховне значення. В другому і третьому класах вимоги до виконання сюжетних малюнків і їх характеристик значно зростають. Вчитель повинен вимагати дотримання пропорцій фігури людини, звертаючи все більшу увагу на натуру.

Аналогічно зображенню птаха пропонуємо виконати малюнок портрету людини в такій віршованій формі і послідовності.

- Раз, два – голова,
- Три, чотири – очі-діри,
- П'ять, шість – ротик, ніс,
- Сім, вісім – вуха виснуть,
- Дев'ять, десять – чуб, кашкет –
- Ось і власний мій портрет.

Запитання і завдання для самопідготовки:

1. Як називається жанр мистецтва в якому зображують тварин?
2. Дайте визначення “звіриного стилю” у декоративно-прикладному мистецтві?
3. Назвіть особливості зображення живих істот – тварин і птахів. На що слід звертати увагу в першу чергу?
4. Прodeкларуйте методику зображення бузька, розроблену вчителем І. Петровою.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич. – Львів: Світ, 1993. – 273 с.
2. Антонович Є. А. Художні техніки у школі : навч.-метод. посіб. для студентів худ.-граф. ф-тів вищ. навч. закл. / Є. А. Антонович, В. І. Проців, С. П. Свид. – Київ : ІЗМН, 1997. – 312 с.
3. Арт-ідеї. Школа образотворчого мистецтва / Ф. Вотт ; пер. з англ. В. Наливаної. – Київ : Країна Мрій, 2007. – 288 с. : іл.
4. Архітектура : корот. слов.-довід. / А. П. Мардер, Ю. М. Євреїнов, О. А. Пламеницька та ін. ; за заг. ред. А. П. Мардера. – Київ : Будівельник, 1995. – 335 с. : іл.
5. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психологической диагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. – Київ : Наук. думка, 1989. – 198 с.
6. Бучинский С. Л. Основы грамоты по изобразительному искусству : учеб.метод.пособие / С. Л. Бучинский. – Київ : Рад. шк., 1981. – 120 с.
7. Владимирский П. Искусство для простых смертных. Практический путеводитель по искусству живописи для нормальных людей / П. Владимирский, А. Владимирская. – Москва ; СПб. ; Київ, 2006.– 351 с.
8. Вовк М. В. Скульптор Кригор Крук: нарис життя і творчості : монографія / М. В. Вовк, М. В. Гнатюк. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2011. – 92 с.
9. Выготский Л.С. Психология искусства / Л. С. Выготский.– Ростов н/Д: Феникс, 1998. – 480 с.
10. Ганжа П. Таємниці українського рукомесла / П. Ганжа. – Київ : Мистецтво, 1996. – 190 с.
11. Герус Л. Українська народна іграшка / Л. Герус. – Львів : Афіша, 2004. – 262 с.
12. Глинская И. П. Изобразительное искусство : методика обучения в 1-3 кл. / И. П. Глинская. – Київ : Рад. шк., 1987. – 111 с.
13. Гнатюк М. В. До історії розвитку школи яворівського деревообробництва / М. В. Гнатюк // Писанка. – Верховина. – 1997. – № 1. – С. 28-31.
14. Гнатюк М. В. Мистецтво і педагогічна практика / М. В. Гнатюк // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Мистецтво і освіта. Вип. 3 : зб. наук. праць / упоряд. відпов. ред. С. О. Черепанова. – Львів : Каменяр, 1998. – С. 215-220.
15. Гнатюк М. В. Художнє дерево в інтер'єрі народного житла : монографія / М. В. Гнатюк. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – 146 с.

16. Гнатюк М. В. Народне мистецтво і дизайн на виставках у Галичині / М. В. Гнатюк // Вісник Прикарпатського університету : Мистецтвознавство. Вип. III. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – С. 65-69.

17. Гнатюк М. В. Скриня, як об'єкт дослідження в українському мистецтві / М. В. Гнатюк // Українознавчі студії. – 2002-2003. – № 4-5. – С. 315-321.

18. Гнатюк М. В. Писанкарство як засіб етновиховання в навчальному закладі / М. В. Гнатюк // Проблеми української народної педагогіки. Теорія і практика / зб. наук. ст. – Івано-Франківськ : Плай, 2005. – С. 199-205.

19. Гнатюк М. В. Актуальні питання художньої освіти / М. В. Гнатюк // Обрії. – № 2. – 2005. – С. 44-49.

20. Гнатюк М. В. Особливості розвитку образотворчого мистецтва і методики навчання в Україні / М. В. Гнатюк // Вісник Прикарпатського університету : Педагогіка. Вип. XII. – Івано-Франківськ : Плай, 2006. – С. 63-72.

21. Гнатюк М. В. Психолого-педагогічні, композиційні особливості образотворчої діяльності дітей молодшого віку / М. В. Гнатюк // Молодший школяр: проблеми розвитку : зб. наук. ст. за ред. проф. В. Д. Хруща. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 63-70.

22. Гнатюк М. В. Декоративне малярство села Петриківки як джерело художнього виховання учнів / М. В. Гнатюк // Мистецтво в сучасній школі: проблеми пошуків : Матеріали науково-методичної конференції “Актуальні проблеми мистецької освіти: історія і сучасність” (м. Івано-Франківськ, березень 2008). Вип II / за заг. ред. доц. М. В. Вовка. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. Василя Стефаника, 2008. – С. 17-27.

23. Гнатюк М. В. Образотворче мистецтво. Методика навчання дітей молодшого шкільного віку : навч.-метод. посіб. / М. В. Гнатюк, К. Й. Медвідь. – Івано-Франківськ, 2008. – 216 с.

24. Гнатюк М. В. Ілюстрування дитячої літератури: історія і проблеми розвитку / М. В. Гнатюк // Джерела. – 2009. – № 1-2. – С. 74-88.

25. Гнатюк М. В. Красою гір натхненні: Народне мистецтво Гуцульщини і Покуття (кінець XIX – початок XX ст.). Майстри, школи, музеї / М. Гнатюк, М. Грепиняк. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2010. – 322 с.

26. Гнатюк М. В. Актуальні проблеми мистецької освіти у навчальних закладах України // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Художня творчість Григорія Крука в контексті світового мистецтва” (м. Івано-Франківськ, жовтень 2011 р.) / М. В. Гнатюк ; за заг. ред. П. Кузенка. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2011. – С. 210-213.

27. Гнатюк М. В. Школи деревного промислу Гуцульщини і Покуття – осередки народного і професійного дизайну кінця XIX – першої

половини ХХ ст. / М. В. Гнатюк // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Становлення і розвиток етнодизайну: український та європейський досвід” (м. Полтава, жовтень 2010 р.). Кн. 2 : зб. наук. праць / редкол. гол. ред. М. І. Степаненко, упоряд. і відп. ред. Є. Антонович, В. Титаренко та ін. – Полтава, 2012. – С. 406-412.

28. Гринюк М. Іграшки з сиру Марії Матійчук / М. Гринюк. – Чернівці : Колір-Друк, 2007. – 50 с.

29. Гургула І. Народне мистецтво західних областей України / І. Гургула. – Київ : Мистецтво, 1966. – 75 с.

30. Декоративно-ужиткове мистецтво. Словник у двох томах / Я. П. Запаско (керівник авт. кол.), І. В. Голод, В. І. Білик, Я. О. Кравченко, С. П. Лупій та ін. – Львів : Афіша, 2000. – Т. 1. – 364 с., – Т. 2. – 400 с.

31. Естетика : навч. посіб. / М. П. Колесніков, О. В. Колеснікова, В. О. Лозовий та ін. ; за ред. В. О. Лозового. – Київ : Юрінком Інтер, 2004. – 208 с.

32. Жердзіцький В. Є. Живопис. Техніка і технологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. Є. Жердзіцький. – Харків : Колорит, 2006. – 327 с. : іл.

33. Живопись : учеб. пособ. для студентов высш. учеб. заведений / Н. П. Бесчастнов и др. – Москва : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 223 с. : ил.

34. Зайцев А. Наука о цвете и живопись / А. Зайцев. – Москва : Искусство, 1986. – 158 с. : ил.

35. Искусство в условиях модернизации школьного образования и воспитания // Материалы Междунар. конф. (17-19 февр. 2003 г.) “Искусство и дети: Проблемы и перспективы развития культуры мира в XXI веке”. – Москва, 2003. – 274 с.

36. Кардашов В. М. Теорія і методика викладання образотворчого мистецтва : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / В. М. Кардашов – Київ : Видавн. дім “Слово”, 2007. – 296 с.

37. Кириченко М. А. Український народний декоративний розпис : навч. посіб. / М. А. Кириченко. – Київ : Знання-Прес, 2006. – 228 с.

38. Кириченко М. А. Основи образотворчої грамоти : навч. посіб. / М. А. Кириченко, І. М. Кириченко. – 2-е вид., перероб. і допов. – Київ : Вища шк., 2002. – 190 с.

39. Кириченко М. А. Історія розвитку методів навчання образотворчого мистецтва в Україні (1917–1991 рр.) / М. А. Кириченко // Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції (1-2 квітня 2004 р.) / уклад. Л. П. Макаренко, М. С. Севаст'юк, О. П. Симоненко. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – С. 115-117.

40. Коваленко Є. І. Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія : навч. посіб. / Є. І. Коваленко, Н. І. Белкіна. – Київ : Центр навч. літ., 2006. – 664 с.

41. Ковальов О. Декоративно-прикладне мистецтво в школі. 1-7 кл. : навч. посіб. / О. Ковальов. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2006. – 144 с. : іл. 52 с.
42. Колякина В. И. От детского рисунка до проблем художественной культуры / В. И. Колякина // Юсов Б. П. Изобразительное искусство и детское изобразительное творчество : очерки по истории, теории и психологии художественного воспитания детей / Б. П. Юсов. – Магнитогорск : МаГУ, 2002. – С. 274-281.
43. Комарова Т. С. Обучение детей технике рисования. Изд. 3-е перераб. и допол. / Т. С. Комарова. – Москва : АО “Спасение”, 1994. – 152 с.
44. Коменський Я. А. Избранные педагогические сочинения : В 2-х т. Т.1 / Я. А. Коменський. – Москва : Педагогика, 1982. – 656 с.
45. Коменський Я. А. Избранные педагогические сочинения : В 2-х т. Т.2 / Я. А. Коменський. – Москва : Педагогика, 1982. – 576 с.
46. Кондратюк К. Портрети видатних українських митців ХІХ-ХХ століття : навч. посіб. / К. Кондратюк. – Львів: Студії, 1995. – 121 с.
47. Коньшева Н. М. Лепка в начальных классах : пособие для учителя. Из опыта работы / Н. М. Коньшева. – Москва : Просвещение, 1980. – 80 с.
48. Котляр В. П. Основи образотворчого мистецтва і методика художнього виховання дітей : навч. посіб. / В. П. Котляр. – Київ : Кондор, 2006. – 200 с.
49. Крвавич Д. П. Українське мистецтво : навч. посіб. у 3-х ч. / Д. П. Крвавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова. – Львів : Світ. – Ч. I. 2003 – 256 с., Ч.2. – 2004. – 268 с., Ч. 3. – 2005. – 268 с.
50. Кузин В. С. Изобразительное искусство и методика преподавания в начальных классах : учеб. пособие для педучилищ / В. С. Кузин. – Москва : Просвещение, 1984.
51. Кузин В. С. Психология : учебник / В. С. Кузин. – Москва : Высш. шк., 1974. – 280 с.
52. Куленко М.Я. Основи графічного дизайну: підручник / М. Я. Куленко. – Київ : Кондор, 2006. – 492 с.
53. Лашук Ю. П. Покутьська кераміка / Ю. П. Лашук. – Опішне : Укр. народознавство, 1998. – 142 с.
54. Лосюк П. В. Декоративно-прикладне мистецтво в школі / П. В. Лосюк. – Київ : Рад. шк., 1979. – 64 с.
55. Лоханько О. П. Художні матеріали. Техніка живопису. Короткий курс для студентів педагог. ф-тів худож. ін-тів / О. П. Лоханько, Т. І. Флорова. – Київ, 1960. – 140 с.
56. Луцан Н. Декоративно-прикладне мистецтво та основи дизайну : навчально-метод. посіб. / Н. Луцан. – Одеса : ПНЦ АПН України ; СВД Черкасов, 2007. – 87 с.

57. Любарська Л. Т. Образотворче мистецтво : підруч. для 1-3 кл. / Л. Т. Любарська, М. І. Резніченко. – Київ : Форум, 2002. – 112 с.; 2003. – 127 с.
58. Любарська Л. Т. Образотворче мистецтво : програми для загальноосвіт. навч. закладів України. 1-4 кл. / Л. Т. Любарська, М. І. Резніченко, О. М. Протопопов. – Тернопіль : навч. кн.-Богдан, 2003. – 52 с.
59. Макарова Е.Г. В начале было детство : записки педагога / Е. Г. Макарова. – Москва : Педагогика, 1990. – 256 с.
60. Манько В. Українська народна писанка / В. Манько. – Львів : Свічадо, 2005. – 41 с. : 38 табл.
61. Масол Л. Національний курикулум: Рамкові основи / Л. Масол // Мистецтво та освіта. – 2008. – №2. – С.17-21.
62. Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі: Посібник для вчителів / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, Е. В. Белкіна, О. В. Калініченко, І. В. Руденко. – Харків : Веста : Ранок, 2006. – 256 с.
63. Мельник В. М. Мистецтво витинанки та аплікації : навч. посіб. / В. М. Мельник. – Тернопіль : Навч. кн. – Богдан, 2006. – 256 с.
64. Мистецтвознавство : корот. тлумач. слов. – Київ : Либідь, 1999. – 208 с.
65. Михайленко В. Є. Основи композиції (геометричні аспекти художнього формотворення) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / В. Є. Михайленко, М. І. Яковлев. – Київ : Каравела, 2001. – 304 с.
66. Мухина В. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта / В. Мухина. – Москва : Педагогика, 1981. – 238 с.
67. Найден О. С. Українська народна лялька / О. С. Найден. – Київ : Стило, 2007. – 240 с.
68. Неменский Б. Мудрость красоты / Б. Неменский. – Москва : Просвещение, 1987. – 253 с.
69. Никодеми Г. И. Техника живописи / Г. И. Никодеми ; пер. Г. Семеновой. – Москва : Эксмо, 2004. – 144 с. : ил. – (Классическая библиотека художника).
70. Образотворче мистецтво : програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 1-4 кл. : навч. програми для загальноосвіт. навч. закладів із навч. укр. мовою. 1-4 кл. / авт. : Р. Шмагало, Ж. Марчук, М. Гнатюк та ін. – Київ : Освіта, 2012. – С. 245-269. (Електронний ресурс: режим доступу // <http://www.mon.gov.ua>)
71. Овчінніков В. Історія книги: еволюція книжкової структури : навч. посіб. / В. Овчінніков. – Львів : Світ, 2005. – 420 с. : іл.
72. Пасічний А. М. Образотворче мистецтво : слов.-довід. – Тернопіль : Навч. кн.-Богдан, 2003. – 216 с.
73. Педагогіка : хрестоматія / уклад. : А. І. Кузмінський,

В. Л. Омеляненко. – Київ : Знання-Прес, 2003. – 700 с. – (Навчально-методичний комплекс з педагогіки).

74. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения в 2-х т. Т. 2. / И. Г. Песталоцци ; под ред. В. А. Ротенберг, В. М. Кларина. – Москва : Педагогика, 1981. – 116 с.

75. Полякова Г. А. Образотворче мистецтво. 1-7 кл. Теорія навчання, календарно-тематичне планування, основні поняття з образотворчого мистецтва : навчально-метод. посіб. для вчителів. – Харків : Скорпіон, 2001. – 160 с.

76. Ростовцев Н. Н. Методика преподавания изобразительного искусства в школе : учебник для студентов худож.-граф. ф-тов. пед. ин-тов. / Н. Н. Ростовцев. – 2-е изд., допол. и перераб. – Москва : Просвещение, 1980. – 239 с.

77. Рудницька О. П. Українське мистецтво у полікультурному просторі : навч. посіб. / О. П. Рудницька. – Київ : Екс Об, 2000. – 208 с.

78. Ружицький В. А. Основи петриківського розпису : навчально-метод. посіб. / В. А. Ружицький, А. О. Малиніна. – Харків : Скорпіон, 2003. – 48 с.

79. Святелик З. І. Вчимо дітей ліпити : альбом / З. І. Святелик. – Київ : Рад. шк., 1989. – 80 с. – (Методичні вказівки).

80. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М. Р. Селівачов ; передмова акад. М. В. Поповича. – 2-ге вид. – Київ : Ред. вісн. “Ант”, 2009. – XVI, 408 с.

81. Соломченко О. Г. Писанки Українських Карпат / О. Г. Соломченко. – Ужгород : Карпати, 2002. – 238 с.

82. Станкевич М. Е. Українські витинанки / М. Е. Станкевич. – Київ : Наук. думка, 1986. – 124 с.

83. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / Педагогіка : хрестоматія / В. О. Сухомлинський ; уклад. : А. І. Кузмінський, В. Л. Омеляненко. – Київ : Знання-Прес, 2003. – 700 с. – (Навчально-методичний комплекс з педагогіки).

84. Сухорукова Г. Б. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі : підручник / Г. Б. Сухорукова. – Київ : Слово, 2010. – 376 с.

85. Таранов Н. Н. Основы учебного рисунка и производственной графики: учеб. пособие / Н. Н. Таранов, С. И. Иванов. – Львов : Свит, 1992. – 208 с.

86. Твори українського образотворчого мистецтва на уроках в школі : метод. рек. для вчителів образотворчого мистецтва. – Київ, 1997.

87. Терентьев А. Э. Рисунки в педагогической практике учителя изобразительного искусства : пособие для учителей / А. Э. Терентьев. – Москва : Просвещение, 1981. – 175 с. : ил.

88. Тимків Б. М. Виготовлення художніх виробів з дерева. Ч. 2 : Мозаїка. Випалювання. Розпис : підручник / Б. М. Тимків, К. М. Кавас ; за наук. ред. Б. М. Тимківа. – Львів : Світ, 1996. – 144 с.
89. Тихонов С. В. Рисунок : учеб. пособие для вузов / С. В. Тихонов, В. Г. Демьянов, В. Б. Подрезков. – Москва : Стройиздат, 1983. – 296 с.
90. Українська культура: історія і сучасність : навч. посіб. / за ред. С. О. Черепанової. – Львів : Світ, 1994. – 452 с.
91. Українське народознавство / за ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994. – 608 с.
92. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. / К. Д. Ушинський ; редкол. : В. Н. Столетов та ін. – Київ : Рад. шк., 1983. – Т. 2 : Проблеми руської школи / уклад. і підгот. до друку Е. Д. Днепров ; за ред. А. І. Піскунова. – 360 с.
93. Федотова Г. Послушная глина. Основы худ. ремесла / Г. Федотова. – Москва : Аст-пресс, 1999. – 144 с. : ил.
94. Художні промисли України : альбом. – Київ : Мистецтво, 1979. – 254 с.
95. Художня культура України : навч. посіб. / Л. М. Масол, С. А. Ничкало, Г. І. Веселовська, О. З. Оніщенко ; за заг. ред. Л. М. Масол. – Київ : Вища шк., 2006. – 239 с.
96. Чугай Р. В. Народне декоративне мистецтво Яворівщини / Р. В. Чугай. – Київ : Наук. думка, 1979. – 142 с.
97. Шевченко Є. Відроджуймо народне іграшкарство! / Є. Шевченко // Народне мистецтво. – 2007. – № 3-4. – С. 8-11.
98. Шмагалю Р. Т. Мистецька освіта в Україні середина XIX – середина XX ст. : структурування, методологія, художні позиції / Р. Т. Шмагалю. – Львів : Укр. технології, 2005. – 528 с. : 742 іл.
99. Юсов Б. П. Изобразительное искусство и детское изобразительное творчество : очерки по истории, теории и психологии художественного воспитания детей / Б. П. Юсов. – Магнитогорск : МаГУ, 2002. – 281 с.
100. Юсов Б. П. Изобразительное искусство в начальных классах / Б. П. Юсов, М. Н. Семенова, Г. С. Перский ; под ред. Б. П. Юсова, Н. Д. Минц. – Минск : Нар. асвета, 1986. – 167 с.
101. Яремків М. Композиція : творчі основи зображення : навч. посіб. / М. Яремків. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 112 с.
102. Яшухин А. П. Живопись: учеб. пособие для учащихся пед. уч-щ по спец. № 2003 "Преподавание, черчение и изобразит. искусства" / А. П. Яшухин. – Москва : Просвещение, 1985. – 288 с. : ил.

СЛОВНИК СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕРМІНІВ

Абрис – лінійний контурний малюнок допоміжного призначення, виконаний за допомогою кальки.

Абстрактний живопис (лат. *відокремлений*) – *живопис*, у якому увага зосереджується на зображенні тільки кольорів і форм, ще має назву “*абстрактне*” (безпредметне) мистецтво. Французький художник Анрі Матісс спрощено малював сцени, декоративні тканини, шпалери, складав зображення і насолоджувався вирізаними із кольорового паперу формами. Ще до нього подібні абстрактні кольорові форми komponували: російський художник Василь Кандінський та уродженець України Казимир Малевич, які і є яскравими представниками цього *стилю*.

Авангардизм (фр. *варта, яка іде попереду*) – умовна назва художніх напрямів у ХХ ст. зорієнтованих на докорінне оновлення художньої практики, відмова від традицій та усталених принципів мистецтва. Його представники шукали нові, незвичні засоби вираження *форми* і *змісту* творів, особливих взаємовідносин митців з життям (в архітектурі утопічні проекти “міст майбутнього” – А. Сант-Еліо, Ле Корбюзьє, “чеський кубізм” – Й. Гочар, В. Новак).

Автентичний – *правдивий*, справжній, достовірний.

Автопортрет – *портрет*, виконаний художником із самого себе за допомогою дзеркала. Один із *жанрів* у малярстві, графіці, скульптурі.

Академія мистецтв – найвищий навчальний заклад, де навчаються майбутні фахівці з образотворчого мистецтва; творчо-наукова установа в галузі художньої культури.

Акант (гр.) – *листок*, що прикрашає грецькі і римські колони.

Акварель (лат. *agva – вода*) – *фарба*, що розчиняється водою.

Аконстантне сприйняття кольору – процес відображення у свідомості художника обумовленого кольору, тобто того, що зазнав змін під впливом освітлення, навколишнього середовища або віддалення предмета.

Аксометрія – один із видів *перспективного* тривимірного зображення на площині.

Акцент – засіб виокремлення кольором, світлом, пластичністю або розміром у просторі фігури, предмета, форми до яких треба привернути увагу.

Алегорія (гр. *іносказання*) – в образотворчому мистецтві наочний *образ*, що втілює якусь ідею, наприклад, фігура із зображенням голуба у руках – символ миру і т.д.

Альбом – зібрані до купи і оправлені в палітурку чисті аркуші паперу, для малювання, збереження фотографій тощо.

Амулет (лат. *amuletum* – *ладанка, привісок*) – *предмет*, що його носять на тілі як *оберіг* від хвороб, ран, злого ока і ворожого чародійства.

Амфора (гр.) – *збанок*, часто з двома вухами.

Аналіз – творчий метод, складова частина творчого процесу митця; розкладений на окремі частини цілого явища, композиції.

Анімалістичний жанр (лат. *animal* – *тварина*) – зображення тварин у живописі, графіці, скульптурі. Художників, які спеціалізуються в цьому жанрі, називають *анімалістами*. Вони передають образи тварин, їх поведінку та середовище перебування.

Анімізм – (лат. *anima* – *душа, animus* – *дух*) – релігійні уявлення про *духів і душу*, наділення душею всіх речей, сил і явищ природи. Анімувати – *запалювати*, одухотворювати світогляд, що бачить у діях природи духовне начало.

Ансамбль (фр. *ensemble* – *разом, зразу*) – в образотворчому мистецтві означає єдність, стрункість і цілісність художнього витвору; злагоджена єдність та цілісність елементів архітектури й іншого художнього твору. Термін “ансамбль” застосовують до окремого художнього твору або групи взаємодіючих творів різних видів мистецтва, (наприклад: *архітектурний ансамбль, ансамбль скрипалів, танцювальний ансамбль* тощо).

Антикваріат – старовинні речі (твори мистецтва, стародруки).

Античне мистецтво (лат. *antiquitas* – *стародавність, старовина*) – мистецтво високорозвинених рабовласницьких держав Середземномор'я й Середньої Азії I тисячоріччя до н.е. (епоха *еллінів, стародавніх Греції і Риму*). Визначення “античне” ввели італійці в епоху *Відродження* для позначення греко-римської культури, та окремих племен Європи, Азії та Африки.

Аплікація – спосіб створення твору шляхом нашивання або наклеювання на основу певного зображення (орнаменту, сюжетних композицій).

Аркан – *шнурок* з петлею для вилову звірини, коней; назва *танцю* у покутських і буковинських українців.

Артіль – об'єднання, спілка майстрів з метою заробітку.

Асамбляж – мистецький *витвір* з незвичних матеріалів чи випадкових предметів.

Асоціація – уявний зв'язок що виник між поняттями та образами на підставі якої небуть схожості.

Афіша – оголошення про подію: концерт, виставку, зустріч, один із видів реклами, спеціалізація, самостійний художній твір.

“Баранячі роги” – народний орнаментальний мотив що використовується у розписі, витинанках, вишивці, гуцульській різьбі, металі, писанкарстві.

“Барвінок” – народний орнаментальний мотив у формі хрещатих листочків, поширений в Україні ще з часів Трипільської культури.

Барельєф – низький рельєф (*опукле* зображення), яке виступає над площиною фону (стіни) не більше половини свого об'єму.

Бароко (іт. *barocco – чепурний, дивний*) – стиль в архітектурі та мистецтві Європи і Америки XVI – серед. XVIII ст. Відзначався напруженими, динамічними формами, прагненням до декоративності та ілюзорності.

Батальний жанр (фр. *битва*) – *жанр* образотворчого мистецтва, що відображає *військові* події.

Батик – *техніка* декоративно-прикладного мистецтва: *розпис* тканин холодним і гарячим способом.

Бачення кольорів – здатність художника одночасно сприймати колірні співвідношення *тонів, світлоти й насиченості* об'єктів природи.

Берегиня – міфологічний персонаж у східних слов'ян. Уособлювання з образом жінки – праматері – наділеної магічною силою, мотив набув поширення у декоративно-прикладному мистецтві: вишивці, ткацтві, писанкарстві.

Буквиця – велика літера, ініціал що розміщується на початку тексту, розділу, абзацу книги.

Бутафорія – вироби, що імітують натуральні предмети; підробка, показна розкіш.

Бюст (італ.) – *погруддя*, верхня частина тіла людини; в образотворчому мистецтві – *твір* круглої скульптури.

Ваза (лат.) – *посуд*, велика і гарна посудина.

Вазон – домінуючий *мотив* у народному мистецтві, вигляд розквітлого дерева (образ “*дерева життя*”, “*райського дерева*”).

Вазопис – оздоблення глиняних посудин (ваз), поширене ще з часів *крито-мікенської культури* (3-2 тис. до н.е.).

Ведута (італ. *veduta* – *вид*) – гірський топографічно-точний *пейзаж*, поширений у мистецтві XVIII – поч. XX ст.

Веранда (ісп.) – прибудований *присінок* з великими скляними дверима і вікнами, відкритий спереду.

Вернісаж – перший день, відкриття, виставка інколи продаж творів, тимчасові відкриття.

Виставка – показ, експозиція творів мистецтва певного рівня і значення.

Витинанка – оригінальний вид народної творчості, художній твір декоративно-прикладного мистецтва, яким у давнину прикрашали ікони, стіни, вікна, сволами тощо.

Відродження, Ренесанс (лат. *renascor* – *відроджуюсь*) – період у культурному та ідейному розвитку країн Західної і Центральної Європи (XIV – XVI ст.). Відзначився гуманізмом і вірою в безмежні можливості людини, зверненням до культурної спадщини античності, поєднанням матеріального і духовного. В цей перехідний період бере початок історія професійної художньої творчості (картина стає товаром). Найяскравішими його представниками в Італії стали: Л. Альберті, Д. Браманте, Ф. Брунеллескі, С. Ботічеллі, Б. Мікеланджело, Л. да Вінчі, С. Рафаель, Т. Вечелліо (Тиціан), Я. Тінторетто; Німеччині – А. Дюрер, Г. Молодший; Голландії – Я. ван Ейк, І. Босх, П. Брейгель (Старший) та інші. Розрізняють: Передвідродження (*проторенесанс, треченто*), Раннє відродження (*кватроченто*) і Високий ренесанс (*чінквеченто*).

Відношення – взаємозв'язок елементів зображення, що існують у природі. Елементи природи завжди впливають один на одного, тому що сприймаються в залежності один від іншого. При дотриманні правильних, пропорційних співвідношень у доступних межах вдається зробити зображення достатню переконливим і життєво достовірним.

Відтінок – 1) *зміна*, іноді мало помітна, кольору природи під впливом навколишнього середовища; 2) невелике *розходження* у фарбах по світлосилі, насиченості, кольорному тону; 3) *розходження* в якому-небудь кольорі при його переході від холодного до теплого й навпаки.

Візуальний – сприйнятий очима (“на око”).

Вінок – дівочий головний убір, поширений з часів Київської Русі. Символ повноліття дівчини.

Віньетка – невелика орнаментальна або зображувальна *композиція*, здебільшого на початку або в кінці книги; декоративне обрамлення по периметру аркуша паперу, навколо тексту чи будь-якого зображення.

Вітраж – твір декоративного або сюжетного характеру, виконаний з різнокольорового скла.

Волюта (іт. *voluta* – завиток) – архітектурний мотив у формі спіралі, сувою, що використовується на капітелях, карнизах, порталах, вікнах і дверях.

Вугіль – широко розповсюджений *матеріал* для малювання у вигляді тонких паличок, стержнів.

Галерея – значне зібрання творів образотворчого мистецтва (*живопису, графіки, скульптури*) вприміщенні для огляду.

Гама кольорів – зовнішні особливості *колериту*, єдність основних колірних властивостей (*колірний відтінок, насиченість і світлота*). Наприклад, тепла або холодна гама, сріблиста, світло-золотава, темно-синьо-зелена й т.д.

Гаптування – *вишивання* золотою або срібною ниткою.

Гармонія (гр. *harmonia* – *зв'язок, стрункість, співзвуччя, співрозмірність*) – струнка погодженість частин єдиного цілого. В архітектурі й образотворчому мистецтві гармонія – *погоджене й розмірене* сполучення всіх елементів художнього твору.

Гедонізм (гр. *насолода*) – етичне навчання, вищим благом і метою якого в житті є отримувати насолоду; наголошення на чуттєво-емоційній природі мистецтва; добро є те, що приносить задоволення, а зло – як то, що тягне за собою страждання.

Геометричний орнамент – різновид орнаменту побудований на основі геометричних мотивів та елементів.

Геліос – у давньогрецькій міфології бог сонця.

Геральдика (гр.) – наука про *відзнаки* (герби).

Гердан (тур. *черес*, рум. *взірці*) – прикраса з різнобарвних скляних пацьорків; *силянка*.

Гільдія (рим.) – *товариство* ремісників.

Гладь – техніка художньої вишивки що утворює суцільну, інколи випуклу поверхню.

Глазурування – покриття керамічного виробу прозорою склоподібною масою, для посилення міцності та декоративного ефекту.

Глина – землиста маса – матеріал для виготовлення керамічних виробів різноманітного призначення.

Гліптика (гр. *gliptike, glipho* – вирізаю) – мистецтво різьблення на каменях.

Гобелен (фр.) – дорогий ручної роботи тканий *килим*.

Голографія (гр. *holo* – повний, *grapfo* – пишу) – повне зображення; *спосіб* записування просторової структури світлової хвилі та одержання об'ємного зображення оригінального об'єкта, якого важко відрізнити від натури.

Гончарство – мистецтво виготовлення ужиткового *глиняного* посуду в ручну на гончарному крузі і випаленого у печі.

Горельєф – *високий* рельєф, в якому зображення виступає над площиною більше, як на половину свого об'єму.

Горизонт (гр.) – *виднокруг*, обрій, світогляд. У краєвиді уявна лінія стикання неба та землі.

Гравюра (фр. *вирізати*) – вид графіки, зображення вирізане, видряпане, викарбуване на певному матеріалі (дереві – *дереворит*, лінолеумі – *лінорит*, металі – *офорт*, камені – *літографія*) і відбите, розмножене друкарським способом.

Графіка (гр. *graphike*, від *grapho* – пишу, *креслю, малюю*) – вид образотворчого мистецтва, близький до живопису за змістом і формою, але має свої конкретні завдання й виражальні можливості. Основним образотворчим засобом графіки служить *однотонний* малюнок (тобто лінія, світлотінь), роль кольору в ньому порівняно обмежена. Найчастіше твори графіки виконують на папері, лінолеумі, дереві.

Графіті – стародавні написи, малюнки, надряпані головним чином на стінах споруд.

Гризайль – *малюнок* однією (частіше сірою) фарбою, що імітує об'ємну пластику форми.

Гуаш (італ. *guazzo* – *водяна фарба*) – непрозора водяна фарба, розтерта на воді з клеєм і домішками білила.

Декор (лат. *decoro* – *прикрашаю*) – система художнього оформлення житлових приміщень і парадних зал, прикраси предметів побуту, одягу тощо.

Декоративно-прикладне мистецтво – це виготовлення побутових предметів, наділених художніми якостями й призначених не тільки для задоволення практичних потреб, але й для окраси *житла, одягу, архітектурних споруд* і т.д. До творів

декоративно-прикладного мистецтва відносяться: *вироби з дерева*(меблі, посуд, шкатулки) *килими, декоративні тканини, мережива, вишивки, писанки, витинанки, ювелірні вироби* та інші. Головною ознакою, що свідчить про приналежність до творів декоративно-прикладного мистецтва, є нерозривний зв'язок художньо-образного змісту із практичним призначенням речі.

Домінант – *елемент* на якому акцентується основна увага в композиції.

Драперія – *складки* на окремій тканині (наприклад в натюрморті) або на одязі загалом.

Ейдети́зм – *образна пам'ять*. Вона може бути вродженою і водночас її можна розвинути постійними вправами зорової пам'яті. *Ейдетиками* були первісні митці-мисливці, які зображали сцени полювали на звірів використовуючи образну пам'ять. Всі діти теж наділені образним запам'ятовуванням, але з віком сила образу слабшає і відтворити зображення завдяки *ейдетизму* буває неможливо. Завдання вчителя – зберегти безпосередність образних уявлень дитини і навчити її основ побудови зображення.

Екскурсія – *похід* до музею, на виставку та природу, *поїздка* з метою ознайомлення, нагромадження вражень, вивчення конкретної теми, виду мистецтва, творчості художника, народного майстра тощо.

Екслі́брис (*із книг*) твір-композиція не значних розмірів, який розташовують з внутрішнього боку обкладинки книг.

Експресіо́нізм (лат. *expressio* – *враження*) – напрям в європейському мистецтві першої чверті ХХ ст., який зосереджувався на хворобливому стані душі, негативних аспектах дійсності, співчужанні, приниженні і ображеним, жаху та відчаю.

Емаль (фр.) – скляна *поволока*, мальоване під високою температурою.

Емблема – використовується для позначення певного поняття або абстрагованої ідеї за допомогою умовного знаку чи зображення. Вона лишень вказує на їх зміст обмежуючись суто умовним зв'язком.

Енкаустика (гр. *випалюю*) – живопис восковими розрідженими фарбами на підігрітій основі (техніка *фаюмських* портретів); випалювання малюнку на порцеляні під високою температурою (під вогнем).

Ергономіка – теоретична та науково-експериментальна дисципліна, що досліджує психофізіологічні фактори взаємодії людини з різноманітними знаряддями та засобами її діяльності в певних умовах та обставинах. Вона спирається на дані фізіології та психології людини і визначає певні вимоги до умов праці і промислового виробництва.

Ескіз (фр. – *схема, конспект*) – підготовчий начерк, малюнок, скульптура.

Естамп (фр.) – *рисунок* на міді, гравюра.

Естетика – чуттєве, емоційне ставлення людини до дійсності. Вивчає суть і форми прекрасного в художній творчості, природі і житті.

Етюд – короткочасний *малюнок*, начерк.

Жанр (фр. *genre-pід, родина, татунок, вид*) – в образотворчому мистецтві поняття, що характеризує вид мистецтва, обмежений певним колом тем; історично сформований різновид художніх творів. Наприклад у живописі розрізняють жанри: *портретний, побутовий, історичний, батальний, пейзажний, натюрморт, анімалістичний*.

Живопис – один з основних *видів* образотворчого мистецтва; у вузькому змісті – художнє зображення предметного світу на площині, виконане за допомогою фарб, смальти і ін. Основним художнім *засобом* в живописі є *колір, світлотінь і насиченість*. З їхньою допомогою живописці досягають високої точності в передачі зображуваного. Коли говорять про спосіб виконання живописних творів, уживають слово “*писати*” (про картину або настінний живопис кажуть: вони написані, а не намальовані).

Задум – сформоване у творчій уяві автора конкретне та цілісне уявлення про загальні риси *змісту* та *форми* художнього твору.

Замальовка – *малюнок* з натури, виконаний з метою вивчення, фіксації як окремої деталі, так і цілого об’єкту.

Засіб – один із компонентів *методики*; форма матеріального втілення способу гармонізації та художнього формотворення. Він є проміжним етапом між творчим методом та технікою виконання в процесі вирішення творчих завдань.

Заставка – невелика *композиція* (малюнок) орнаментального або сюжетного характеру, розташована перед початком тексту книги чи окремого розділу.

Зворотна перспектива – система зображення простору на площині, протилежна прямій центральній перспективі.

Зліпок – точна *копія* скульптурного оригіналу, виконана механічним способом шляхом *відливання*.

Зміст і форма – в мистецтві взаємопов'язані неподільні категорії, які вказують на те, що саме відображено і виражено у творі мистецтва та якими засобами цього досягнуто.

Зовнішній вигляд – єдине джерело естетичного оцінювання виробу підчас його сприймання.

Зображення – процес і спосіб матеріалізації зорового образу дійсності, що оточує людину, з використанням певних матеріалів, технічних прийомів і засобів.

Зображувальні матеріали, прийоми і засоби – основні компоненти техніки і технології виконання художнього твору: 1) Вибір матеріалу впливає на методику виконання і вираження основної ідеї: *папір, картон, фарба, туш, глина, солома, матерія, дерево, метал* тощо; 2) Практичне вираження взаємодії *зображувальних засобів* та матеріалів для втілення певної мети; 3) Засоби поєднують творчий метод із *зображувальними матеріалами* та прийомами виконання роботи. До них належать: *крапка, штрих, лінія, пляма, об'єм, форма, пропорції, колір* тощо.

“Золотий перетин” – ідеальна форма пропорційності, точно визначене математичне співвідношення *пропорцій*, при якому одна з двох складових частин на стільки разів більша від іншої, наскільки сама менша від цілого.

Ідеал – вірець досконалості, що виробляється мисленням людини в процесі суспільної практики внаслідок критичного ставлення до дійсності. *Ідеал прекрасного* визначається рівнем культури особистості, її естетичним смаком, вихованням і особливостями національної культури. *Ідеал людини* у Ст. Греції називався – *калокагатія*: *калос* – прекрасний, *агатос* – добрий (досконалий).

Ідеографічний малюнок (письмо) – (гр. *idea* – образ, поняття, а *grappo* – пишу) – коли знаки почали означати не тільки конкретні предмети, а й поняття. Зображення ноги людини могло бути прочитане як *“ходить”*, *“стояти”*, *“приносить”*.

Ідеографія – передача думок окремими знаками (китайські *ієрогліфи*).

Ікебана – мистецтво створення *букетів* з квітів в Японії.

Іконографія – строго визначені *правила* зображення певного сюжету або обличчя в іконописі.

Ікона – станковий канонічний твір *релігійного* живопису, образ *Бога*, святих і сцен зі *СвятогоПисьма*.

Ілюстрація (лат. *освітлюю, пояснюю*) – зображення, малюнок, фотографія, карта, схема, яка наочно пояснює або доповнює друкований текст.

Імітація (лат. *imitation* – наслідування) – в мистецтві наслідування певній школі, стилю, манері тощо.

Імпресія (фр. *враження*) – стиль що виник в кінці XIX – на поч. XX ст. Назву дістав від картини *К. Моне* “Враження. Схід сонця”. Імпресіоністи *Е. Мане, О Ренуар, К. Піссарро, Е. Дега* та інші боролися з рутинним академізмом, виступали за відтворення краси навколишнього світу, красу життя, розробили закінчену систему живопису на відкритому повітрі – *пленері*.

Інкрустація (*викладанка*) – *техніка* виконання здебільшого стилізованої *сюжетної* або *декоративної* композиції з невеликих врізаних в основу на клею частинок *дерева, дорогоцінних металів, перлів, кістки, соломи*. Традиційно високомистецькі інкрустовані вироби з дерева (*сувеніри*) виготовляють народні майстри на Гуцульщині.

Інсталяція – *просторова композиція*, створена з різних речей: промислових виробів, природних об'єктів, текстової та візуальної інформації.

Інтер'єр – *внутрішній* простір будівлі або окремих твір графіки, живопису як жанру.

Інтерпретація – творче трактування будь-якого художнього твору, яке визначається *ідейно-художнім задумом* та індивідуальними особливостями автора.

Інтуїція – один із способів художньо-образного мислення, пов'язаного з чуттєвим, швидким вгадуванням правильних рішень, побудованих на знаннях, досвіді, практичному вмінні і *майстерності* автора.

Калокагатія – поняття давньогрецької естетики, що виражає ідеальне єднання фізичної краси та духовної досконалості (зовнішнього і внутрішнього), як ідеал вихованої людини.

“Кам'яні баби” – стародавні зразки скульптури, які ставили на місцях захоронення, що пов'язано з культом предків.

Поширилися серед кочівників у степовій частині України від часів енеоліту.

Канон – досконала закономірність у пропорціях людського тіла, котра виражається простим співвідношенням чисел та система норм, точних *правил* і наказів, що існували в галузі образотворчого мистецтва.

Капітель – верхня частина, *завершення* колони чи пілястри, на яку опирається горизонтальна балка.

Карбування – *слід* від твердішого за основу інструменту (долота, чекану, пуансону), один із видів обробки листового металу – бляхи, монети – карбованець тощо.

Карикатура (італ. *caracara* – *перебільшувати*) – жанр графіки, в якому навмисно чи навмання спотворюють, підкреслюють або перекручують події та зовнішній вигляд портрету, фігури з метою висміювання та викриття. Подібні перебільшення характерні загостреним сатиричним комічним портретам.

Картина – твір *станкового* мистецтва, виконаний митцем на папері, полотні, дереві, на певну тему і відповідного *жанру*.

Картинна площина – розміщена між митцем та зображуваним предметом перпендикулярно до *предметної площини*.

Картуш – ліплена деталь або графічна *прикраса* у вигляді щита або напіврозгорнутого сувою.

Картон – грубий *папір*, передовсім для малювання та вирізування, упакування (для тари).

Катарсис (гр. *katharsis* – очищення) – в античній естетиці вживається як душевна розрядка, позитивна реакція людини на завершальній стадії сприймання.

Кахля (нім. *плитка*) – з випаленої глини для формування печей, часто із сюжетним малюнком, тисненим орнаментом тощо.

Кентавр – у давньогрецькій міфології істота з тілом коня і тулубом людини (чоловіка).

Кептар (рум.) – короткий козушок без рукавів (*лейбик*).

Кераміка – (гр. *keramike*–*гончарне* мистецтво, від *keramos*–*глина*) – у декоративно-прикладному мистецтві різновиди художніх виробів з випаленої глини спеціального складу, у першу чергу *порцеляна, фаянс, майоліка, теракота*, побутові *гончарні вироби*.

Килим (тур.) – *скатерть* домашнього виробництва.

Кітч – нерозвинений естетичний смак, псевдо художні вирази, халтура, *еклектизм*.

Класика – доба найвищого розквіту *античного* мистецтва Давньої Греції. В зв'язку з цим появились поняття: “*класичне мистецтво*”, що відображає передове, прогресивне поєднання *змісту і форми*; “*класицизм*” – художній *стиль і напрям* орієнтований на форми античності.

Кліше (фр.) – металева *плита* для друкування.

Колаж – технічний прийом, твір в образотворчому мистецтві виконаний способом наклеювання різнофактурних і різнокольорових елементів композиції.

Колекція – зібрання творів мистецтва, предметів, які мають наукову, історичну, художню цінність.

Колорит (італ. *colorito*, від лат. *color* – *колір*) – система колірних сполучень у творах образотворчого мистецтва. За характером колірних сполучень *колорит* може бути спокійним і напруженим. Його називають *холодним*, якщо у творі переважають тони сині, зелені, фіолетові, і *теплим*, якщо переважають жовті, червоні й жовтогарячі.

Колона (опора) – головний елемент стійко-балкової системи, що в класичній архітектурі завершується *капітеллю* певного ордеру.

Композиція (лат. *compositio* – *зв'язування, з'єднання, складання*) – побудова художнього твору, обумовлена його змістом, характером і призначенням; розташування й взаємозв'язок його частин, що творять єдине ціле. Як правило, композиція будується на зіставленні головного сюжетно-тематичного центру і решти підпорядкованих йому елементів. Крім супідрядності предмет композиції включає й самий вибір, склад таких елементів.

Конкурс – змагання за кращу відзнаку виконаної роботи в матеріалі чи проекту.

Конструкція – взаємозв'язок, з'єднання елементів будови, виробу: деталей, вузлів, частин в єдине ціле.

Контраст (фр. *contraste*) – різко виражена *протилежність* кольору, світлотіні, форми, величини; протиставлення та взаємне посилення властивостей форми, маси, тону, кольору; *засіб* вираження композиційного задуму твору.

Контур (фр.) – *начерк; лінія*, що окреслює край предметів.

Концепція – визначальна думка будь-якого твору; система художніх ідей, переконань автора, яка визначає *методи* та засоби їх вирішення.

Копіювати (лат. *відписувати*) – точно змальовувати з оригіналу.

Краса – найвища естетична оцінка будь-якого явища дійсності (самого твору, людини) тощо.

Креативність – сукупність тих особливостей психіки, які забезпечують продуктивні перетворення у діяльності суб'єкта.

Культура – найвищий ступінь розвитку суспільства, людини; система досягнень, матеріальних і духовних цінностей.

Курос – в архаїчному мистецтві Стародавньої Греції скульптурне зображення (фігура) юнака-атлета.

Кутова перспектива – засіб зображення вулиці, окремої споруди, як ззовні так і в середині з двома точками сходу.

Ландшафт – краєвид, пейзаж.

Лекіф (гр. *флакон*) – глечик для олії на низькій ніжці з вузькою шийкою і маленькою вертикальною ручкою.

Лесування – один із прийомів малярської *техніки*, нанесення прозорої фарби на висохлий шар корпусної фарби.

Лінія – один із головних зображувальних *засобів* образотворчого мистецтва, результат перетинання або скорочення поверхонь зображуваного об'єкта. Це умовна границя всякої форми. Вона може зливатися з тлом, а може самостійно виявляти *контур*, *силует* певної форми, перетворюватися в *штрих*, проектуватися в *крапку* тощо.

Лінія горизонту (*обрію*) – умовна пряма, відносно якої на малюнку передають *перспективу*, елементи відкритого простору (екстер'єру) чи закритого (інтер'єру).

Ліплення форми кольором – процес *моделювання* предмета, виявлення його об'єму колірними відтінками з урахуванням їх змін насиченості й світлоти.

Літографія – вид друкованої *графіки*, за допомогою плаского літографського *каменю*, який залежно від зернистості може передавати різнофактурні відбитки.

Локальний колір – основний *предметний* колір об'єкта (його забарвлення), що не зазнав змін під впливом освітлення, навколишнього середовища або віддалення.

Лотос – стилізований скульптурний елемент декору в архітектурі Єгипту.

Лубок – картинки, що виконувалися безіменними митцями-самоуками на окремих аркушах паперу з використанням написів.

Люнет – сюжетна або орнаментальна *композиція* що заповнює напівкругле поле над дверима, вікнами, брамами тощо.

Мазок – технічний прийом пов'язаний зі *слідами* пензля на поверхні картини.

Майоліка – вироби з кольорової випаленої *глини* крупно пористої будови, покриті непрозорою *емаллю*.

Макет – зменшене зображення *об'єкту* зі збереженням загальних пропорцій, на відміну від точної моделі. Його створюють з дерева, картону, пінопласту з метою демонстрації (макет *будівлі*; технічних засобів – *машини, велосипеда*; друкованого видання – *книги*).

Мальовка – аркуш паперу чи мішкovina із зображенням *декоративних квіткових, сюжетних композицій* поширених на стінах народних жител с. Петриківки Дніпропетровської обл.

Малюнок – основа будь-якого зображення: у вузькому значенні – лінія, штрих, контур; у широкому – умовна границя всякої форми.

Малярство – художнє відображення предметного світу на площині за допомогою кольорових матеріалів (*фарб*).

Манера – *спосіб* виконання твору чи творчості загалом, властивий митцеві або художній школі.

Марина – твір *пейзажного* малярства, на якому зображені *морські* красиви, часто з кораблями.

Маска – зліпок з обличчя людини чи тварини, модель для студій.

Масштаб – співвідношення дійсних розмірів певного *об'єкта* та його *зображення* у зменшеному або збільшеному вигляді.

Меандр – давньогрецький *орнамент* з геометричних ламаних і кривих ліній із завитками у вигляді хреста басків.

Ментальність (лат. *mentalis* – розумовий, духовний, психічний) – спосіб мислення, склад розуму, загальний духовний настрій людини.

Метод – *спосіб* пізнання, цілісна *система* основних прийомів, дослідження або практичне виконання завдання.

Методика – система конкретних методів, прийомів, правил виконання роботи. Вона є практичним вираженням теоретичного методу, образом дії. *Методика образотворчого мистецтва*, як педагогічна наука вивчає систему методів і прийомів, інструментів та матеріалів, які безпосередньо пов'язані з технікою виконання творів пластичного мистецтва.

Меценат (держ. діяч у Римі I ст. до н. е.) – прославився опікою над поетами і художниками; людина, яка фінансово підтримує розвиток науки і мистецтва.

Мистецтво – термін, що позначає одну з найважливіших форм суспільної свідомості, в основі якого лежить образне відображення дійсності, насамперед життя людини, її відносин, характеру, переживань, а також навколишнього світу. До мистецтва належать: *музика, живопис, графіка, скульптура, архітектура, кіно, література, театр, телебачення* й інші види художньої творчості.

Мистецтвознавство – наука про історію та теорію мистецтва, а також художню критику. Найчастіше термін “мистецтвознавство” вживається при систематичному вивченні *образотворчого мистецтва*: художніх пам'яток, творів, наукових праць, мистецьких шкіл та стилів.

“Мистецька освіта” – термін введений О. П. Рудницькою для визначенні галузі освіти спрямованої на розвиток у людини спеціальних здібностей і смаку, естетичного досвіду і ціннісних орієнтацій, здатності до спілкування з художніми цінностями. На ґрунті цього визначення з'явилися терміни: “*вчителі мистецьких дисциплін*”, “*педагогіка мистецтва*”, “*мистецька педагогіка*”, “*мистецька парадигма*”, “*загальна мистецька освіта*”.

Мініатюра – *твір образотворчого мистецтва невеликого розміру, що вимагає витонченої техніки виконання. Це книжкові ілюстрації та невеликі портретні твори образотворчого мистецтва виконані фарбою на папері, фарфорі тощо.*

Мобіл – рухома скульптура.

Мода – конкретне історичне вираження краси: одягу, середовища (інтер'єру – меблів), промислових виробів, речей тощо.

Моделювання – передача *форми* зображуваних предметів і фігур в умовах того або іншого освітлення. У малюнку моделювання здійснюється тоном (*світлотінню*), при цьому враховується й перспективна зміна форм.

Модель (фр. *modele*) – у практиці образотворчого мистецтва *натурички*, що позують художникові, або *предмети* слугуючи в якості натури. У скульптурі моделлю служить *оригінал*, виконаний з м'якого матеріалу (глини, воску) для переведення у твердий матеріал: мармур, камінь, бронзу.

Модерн – стиль “нового віку”у європейському мистецтві кінця ХІХ – початку ХХ ст., для якого характерні *лаконічність*, *підкресленість* структурних елементів, використання *декору*, особливо в *сецесії* (назва стилю в Галичині).

Мозаїка (фр. *mosaigue*, буквально – *призначене музам*) – зображення з різнокольорових частинок скла, каменю, емалі, тощо; *вид* мистецтва, який полягає у створенні картин та орнаментів з різних матеріалів. В наш час мозаїчні твори часто створюють з використанням випалених глиняних плиток або плоского кольорового каменю (флорентійська мозаїка).

Мольберт – дерев'яний *верстат* для малювання, на який встановлюють полотно, картон тощо. Художники використовують переносні, невеликих розмірів *етюдники*.

Монотипія – ця техніка проста у виконанні і захоплююча для дітей. Особливо ефектні роботи вони виконують, коли симетрична композиція, наприклад метелика (одну сторону малюють фарбою, іншу відбивають, згинаючи малюнок навпіл. Для відбитків можна використовувати *кліше*, *картопляні штампи*. В минулому народні майстри використовували “*вибійку*”– малюнок різьблений на дереві, який відбивали на полотні, та *форми* для печива багаторазового використання.

Монумент – *пам'ятник*, архітектурна чи скульптурна споруда значних розмірів на честь визначної події чи особи.

Монументальне мистецтво – *рід* пластичних мистецтв, твори яких взаємодіють з архітектурним, інколи природнім середовищем. Це пам'ятники та інше скульптурне, живописне чи декоративне оздоблення (*мозаїка*, *фреска*, *вітраж*, *сграфіто*).

Мосяж (нім.) – *метал*, мішанина міді і цинку; *техніка* художньої обробки металу на Гуцульщині.

Мотив (фр. *motif*) – в образотворчому мистецтві одиничне явище (найчастіше картина природи), що служить предметом зображення. Термін “*мотив*”відноситься як до самої натури, так і до її зображення художником. *Орнамент* це окрема одиниця, складена з елементів, деталей.

Муляж (фр. *mouflage*) – скульптурний *зліпок* з натури або з подібного твору; зліпок з паперу, глини, воску або парафіну, який передає точну форму предметів, їхній розмір і колір (наприклад, муляжі яблук, груш і т.д.).

Народне мистецтво – мистецтво, створене народом і відображає його смаки та уподобання. Воно завжди носить яскраво виражений національний характер. За своєю специфікою є *прикладним* (має практичне застосування) у самому широкому змісті слова, охоплює всі сторони матеріальної культури – від будівництва до виготовлення ювелірних виробів. Художні прийоми народного мистецтва вироблялися в процесі практики протягом тривалого часу й передавалися з покоління в покоління.

Народні художні промисли – вид діяльності майстрів, об'єднань у сфері художнього ремесла, відповідних *видів та жанрів* (типологічних груп): виробів з дерева, металу, глини, *тканих, мальованих, різьблених* тощо.

Натура (лат. *natura* – *природа*) – в образотворчому мистецтві реальні об'єкти (людина, різні предмети, ландшафт і т.п.), які художник безпосередньо спостерігає при їхньому зображенні. З натури виконують етюди, начерки, замальовки, портрети, пейзажі, натюрморти.

Натуралізм – напрям у мистецтві, що прагнув до об'єктивно точного відтворення видимої реальності; художній метод, що протистояв реалізму і виражався у зовнішньому відтворенні реальності без її ідейного осмислення, художнього узагальнення, критичної оцінки.

Натхнення – стан творчого злету, душевного підйому, осяяння.

Натюрморт (фр. *naturemorte* – буквально “*мертва природа*”) – один із *жанрів* образотворчого мистецтва, в якому зображують не одухотворені предмети побуту в натуральній обстановці або створені штучно з певною ідеєю, композицією. Його складають з групи предметів об'єднаних певним змістом.

Начерк – короткочасний *малюнок, ескіз*, виконаний для задоволення або фіксації важливих деталей, передачі ідеї. У пластичному мистецтві *начерк* – це витвір графіки, живопису або скульптури невеликих розмірів, виконаний бігло й швидко з фіксацією окремих спостережень і задумів. Начерк може виконуватися з натури, з пам'яті або уяви.

Ніка – у давньогрецькій міфології богиня перемоги, зображувалася як жінка з крилами і лавровим вінком, часто на колісниці.

Німб – зображення сяйва (сяючого обруча), як символу святості навколо голови Бога та святих.

Нюанс (фр. *nuance*) – дуже тонкий відтінок кольору або дуже легкий перехід від світла до тіні.

Образ – узагальнене художнє відображення у формі і змісті певного твору, його типових характеристик, що виражає творчий потенціал автора.

Образотворче мистецтво – мистецтво, пов'язане із зоровим сприйняттям і створенням зображень на площині й у просторі: живопис, графіка й скульптура. Найважливіша властивість образотворчого мистецтва – можливість передавати відчуття живої, справжньої дійсності, із граничною точністю й повнотою фіксувати зовнішній вигляд людини, передавати її настрій, почуття, розкривати характер. Образотворче мистецтво – важливий засіб пізнання й відображення дійсності у всій її складності й різноманітності. Має значний психологічний вплив на людську свідомість, активно сприяє вихованню людини, формуванню її почуттів. До специфічних художніх засобів образотворчого мистецтва відносять малюнок, колір, світлотінь, лінію, об'єм і т.п., які повинні підкреслювати і доповнювати творчий задум художника.

Обеліск (гр. – *obeliskos*) – меморіальна споруда у Др. Єгипті у вигляді гранчастого звуженого доверху валика, стовпа, верх якого нагадує загострену піраміду.

Об'єм – тривимірний зображувальний засіб передачі форми в малюнку, скульптурі, архітектурі.

Обумовлений колір – частково видозмінений предметний колір; у живописі – найважливіший образотворчий засіб. Обумовленість кольору (фарбування) у природі створюється освітленням, глибиною простору, навколишнім середовищем і контрастною взаємодією кольорів.

Олівець – матеріал, паличка (грифель) для малювання, що має різну м'якість (М–Т, Н–В).

Ордер (лат. *ordo* – ряд, порядок) – в архітектурі строго витриманий порядок взаємного розміщення художньо і конструктивно вирішених форм.

Орігамі – оригінальний метод складання образно-просторових, об'ємних форм – геометричних фігур, птахів і тварин.

Оригінал – *первозір, правопис, зразок, дивак.*

Орнамент (лат. *ornamentum* – *прикраса*) – *візерунок*, призначений для прикраси різних предметів. Орнамент широко використовують у декоративно-прикладному мистецтві, архітектурі, декоративному живописі, книжковій графіці. Його складають в певній закономірності з *геометричних, рослинних, зооморфних, антропоморфних, геральдичних* та інших стилізованих елементів та мотивів.

Офорт – *вид* гравюри, малюнок, виконаний ріжучим інструментом або видряпаний спеціальною голкою на металевій пластині, яку протравлюють азотною кислотою (виготовлення форми-кліше).

Палітра – невелика тонка дощечка, на якій змішують фарби, перед тим як їх покласти на роботу.

Пальмета – стилізований віялоподібний пальмовий лист, як елемент декору.

Пам'ятник – у широкому розумінні *об'єкт*, який містить частину культурної спадщини; у більш вузькому – *твір* мистецтва, який увіковічне визначні події чи людей.

Панно – живописний *твір* декоративного призначення, вставлений у стіну інтер'єру.

Панорама – *різновид* образотворчого мистецтва, у якому малярство доповнюється іншими художніми засобами.

Паспарту – паперова, картонна рамка (тло) для твору графіки, живопису, декоративної композиції тощо..

Пастель – сухий кольоровий матеріал (порошок у вигляді стержнів) з домішками скріплювальної розділювальної речовини.

Парк (англ. *огорожена ділянка*) – *площа* землі засаджена деревами і кущами, що нагадує ліс.

Пегас – у давньогрецькій міфології крилатий кінь.

Пейзаж (фр. *paysage*) – *краєвид, вид*, зображення якої-небудь місцевості; у живописі й графіці *жанр*, у якому основний предмет зображення є природа. Існує цілий ряд різновидів пейзажного жанру: *міський, сільський, індустріальний, парковий, морський.*

Пензель (нім.) – *кисть, щіточка.*

Перспектива (лат.) – те, що видимо перед собою, *образ* речі, предмету на віддалі, наука про зображення у малюнку, кресленні, в

натурі; (фр. *perspective* – *бачитинаскрізь*) – система зображення об'ємних тіл на площині, яка передає їх власну просторову структуру і розташування в просторі у відповідності до зорового сприйняття людини. В образотворчому мистецтві *спосіб* зображення об'ємних тіл на площині. Існують *лінійна, повітряна й зворотна* перспективи. *Лінійна* перспектива дозволяє художникові за рахунок перспективного скорочення предметів у просторі створювати ілюзію глибини на двомірній (тобто має тільки висоту й ширину) площині. *Повітряна* перспектива передає зміну тону і кольору залежно від ступеня віддалення предмета в просторі й характеру його взаємодії з навколишнім середовищем.

Писанки – оздоблені *яйця* свійських птахів, крапанки, на які крапають воском і занурюють у фарбу (крашанки), мальованки. Найпоширенішою технікою на Гуцульщині є воскова, за допомогою спеціальної трубочки – *писальця*.

Півтінь – один з елементів світлотіні. Як у натурі, так і у творах мистецтва – це градація світлотіні на поверхні предмета, проміжна між світлом і глибокою тінню.

Підмальовок – підготовча стадія роботи над картиною олійними фарбами.

Підручник – пристосування у вигляді невеличкого настільного ослінчика, яке використовували при іконописі.

Плакат (лат. *placatum* – свідокство) – самостійний *вид* графіки, який здавна був засобом впливу на маси людей. Його відрізняють від інших видів лаконізмом зображальної мови, поєднанням малюнку і тексту, і розміром.

Плакетка (фр. *дощечка*) – твір, виконаний у техніці барельєфа на прямокутній формі з металу, дерева тощо.

Планшет – тверда основа на яку наклеюють папір для малювання і креслення.

Пластика – ліплення, скульптура.

Пластична анатомія – спеціальна дисципліна, яка вивчає пластичні властивості людського тіла, вивчається в спеціальних художніх закладах.

Плафон (фр. *plafon* – стеля) – стеля, прикрашена живописом або ліпниною.

Пленер (фр.) – живопис на відкритому повітрі, природі.

Пляма – один і основних зображальних засобів у графіці та живописі, яку характеризує площинність, тональність і фактура.

Плямографія – малюнок, утворений на основі плями.

Прекрасне – категорія *естетики*, що характеризує явища і предмети наділені красою.

Полива – глазур нанесена шляхом поливання керамічного виробу рідкою масою.

Полірування – спосіб облагородження поверхні матеріалу (шліфування, полірування політурою тощо).

Полотно – основа для малювання олійними фарбами.

Портал (лат. *porta* – вхід, ворота) – оформлений вхід в житловий будинок, храм.

Портрет (фр. *portrait*) – один з *жанрів* живопису, скульптури й графіки, присвячений зображенню певних, конкретних людей. *Портрет* може зображувати одного або декількох людей; відомі *парні* й *групові* портрети. В мистецтві поширений різновид портрета – *автопортрет*, тобто портрет художника, що зобразив самого себе.

Постава – положення фігури, моделі для малювання чи ліплення.

Постамент (нім. *постамент, n'едестал*) – підвищення, підставка під скульптурою значних розмірів, здебільшого для пам'ятника.

Прийом – компонент мистецької *техніки*, певного виду ремесла.

Примітивізм – слідування первісному і народному мистецтву; напрями у мистецтві кінця XIX – поч. XX ст., що ігнорував усталені норми художньої культури.

Проект – задум, макет, креслення, малюнок певного виробу, споруди, ідеї.

Пропедевтика (гр.) – підготовча наука, усе потрібне для вивчення певної дисципліни.

Пропорції (лат. *proportio* – *співрозмірність*) – в образотворчому мистецтві й архітектурі співрозмірність всіх частин художнього твору, їхня відповідність один одному й певне співвідношення із цілим.

Простір – загальна властивість матеріального світу; передають художніми засобами на картині, має важливе значення в архітектурі і скульптурі.

Профіль – вигляд об'єкта зображення збоку.

Рапорт – композиційна схема побудови орнаменту з багаторазовим повторенням елементів.

Ракурс – зменшення форми предмета у перспективі, або зміна його звичних абрисів в залежності від місця споглядання.

Рама – спеціальне оформлення країв *картини*, з метою належного естетичного вигляду.

Реалізм (лат. *realis* – *предметне, дійсне*) – правдиве об’єктивне відображення дійсності в мистецтві. Найбезпосередніший, крайній вияв реалізму – *натуралізм*.

Реклама – художньо-графічний *твір* з інформацією про товари, послуги, вистави (*листівки, проспекти, плакати*).

Реконструкція – відтворення певної картини, скульптури, відбудова споруди тощо.

Рельєф – один із основних видів скульптури, що частково виступає над *зображуваною площиною*.

Ремесло художнє – виготовлення художніх виробів “вручну”, використовуючи певні традиції, навикі і вміння.

Репродукція – відтворене зображення твору образотворчого мистецтва довільного розміру засобом поліграфії або фотографії з метою тиражування та популяризації. *Репродуктивна діяльність* направлена на виконання чогось, часто за зразком.

Реставрація (відновлення) – відновлення будь-чого в первісному вигляді (наприклад, пам’яток архітектури, меблів, одягу).

Рефлекс (лат. *reflexus* – *відбитий*) – відбиття кольору й світла, що падає на предмет або яку-небудь частину його (переважно затемнену), від сусідніх з ним освітлених предметів, від неба, площини. Термін “*рефлекс*” застосовують як до самої природи, так і до її зображення. Точне й тонке відтворення рефлексу сприяє передачі об’єму, багатства кольорів і відтінків зображуваної природи у їхньому взаємозв’язку.

Рефлектор – вгнуте дзеркало, що яскраво відбиває світло.

Рисунок – основний засіб побудови зображення в графіці, який відіграє визначальну роль, і дуже важливий в живописі та скульптурі. У вузькому значенні слова рисунок – це *риска, лінія, тон, пляма*; в широкому – це *форма, ідея, проект, задум*. Його виконують від руки, “на око”, він унаочнює задум, виражає емоції і почуття автора. Основа дисципліни навчального плану з підготовки художників, дизайнерів, архітекторів.

Ритм (гр.) – розмір, гармонійне звучне упорядкування складів.

Розетка (фр. *троянда, роза*) – орнаментальний мотив у вигляді стилізованої, розкритої квітки з однаковими пелюстками.

Рокайль (фр. *rocaille* – скалки каменю, раковини); характерний мотив орнаменту стилю «рококо».

Рококо – стильовий напрям у мистецтві кінця першої половини XVIII ст., який характеризується відходом від життя у світ фантазії, гри, міфології, ідеалізації; наділений декоративністю, витонченістю, вишуканістю.

Романтизм – ідейний і художній напрям у європейській культурі кінця XVIII – початку XIX ст. Для романтизму характерне прагнення до всього незвичайного, фантастичного, художнього осмислення та ідеалізації попередніх епох, до розкриття внутрішнього світу людини.

Розпис – охоплює всі пов'язані з архітектурою твори малярства (*фреска, олійний живопис*), а також декоративно-прикладного мистецтва (*писанки, кераміка, декоративне малювання*).

Русалка – у слов'янській міфології істоти з розпущеним волоссям і риб'ячим хвостом, в яких перетворювалися померлі дівчата та нехрещені діти.

Сакральний (лат. *утаємничений, сокровенний*) – священний.

Салон – приміщення для демонстрації і продажу творів мистецтва; вітальня для гостей.

Сангіна – *матеріал* для малювання червонувато-коричневого кольору у формі стержнів (червона крейда).

Сатира – особливий спосіб художнього відображення дійсності, який полягає в гострому, осудливому осміюванні негативного.

Світлотінь – розділення світлих і темних зон на об'єкті, обумовлене формою і фактурою його поверхні, освітленням, що дозволяє бачити рельєф і об'єм.

Семіотика – наука про функціонування *знаків*, їх систем, мов та символів.

Сентименталізм (фр. *sentimente* – почуття) – художня течія в мистецтві II пол. XVIII – XIX ст., виник як протиставлення культу розуму епохи Просвітництва.

Сецесія – різновид стилю “нового віку” – модерну, коли почали використовувати в будівництві нові матеріали: бетон,

залізо, скло. Творці стилю відкидали стандарти академічного мистецтва і прагнули домогтися зближення архітектури і декоративного мистецтва. В Галичині працювали архітектори О. Лушпинський, Т. Обмінський, Л. Левинський за проектами яких побудовані: будинок товариства “Дністер”, Військовий шпиталь, бурса Українського педагогічного товариства та інші.

Силует – різновид *графіки*, профіль об’єкта зображення вирізаний здебільшого з чорного паперу.

Символізм – течія у мистецтві на межі XIX – XX ст. Виникла на основі ідеалістичного, містичного вчення про два світи: *реальний* світ зовнішніх сприйнять і незбагнений (*іраціональний*), недосяжний світ потаємних сутностей.

Симетрія – розмірність, повна дзеркальна відповідність у розташуванні частин цілого відносно середньої лінії, центру. Разом з *ритмом і пропорціями* у мистецтві є одним із головних засобів гармонізації форми.

Синкретизм (гр. *об’єднання*) – *злитість, нероз’єднаність*, що характеризує початковий, нерозвинений стан розвитку певного явища чи події.

Синтез – органічна єдність, взаємозв’язок, *ансамбль* з відносно самостійних творів.

Скоропис – найбільш розвинена форма давньоруського шрифту – *кирилиці*.

Скульптура – вид образотворчого мистецтва, де об’єм і простір мають важливе значення у композиції. Буває *монументальна, станкова, декоративна, малих форм (мініатюрна)*.

Смальта – кольорове непрозоре *скло* у вигляді кубиків, призначене для виготовлення мозаїки.

“Соломка” – художні вироби із соломи в техніках: *інкрустація, плетення, скульптура*.

Соус – матеріал для малювання у вигляді м’якого чорного порошку з домішкою клейкої речовини.

Спосіб – певна дія, прийом, система прийомів, яка дає можливість втілити творчий задум.

Спостереження – цілеспрямоване, планомірне сприйняття.

Сприйняття натури – процес відображення у свідомості художника предметів або явищ при їхньому безпосередньому

впливі на органи чуттів, у ході якого відбуваються впорядкування й об'єднання окремих відчуттів у цілісні образи об'єктів натури.

Сприйняття художнє – красиве, привабливе, творче, є різновидом “*сприйняття естетичного*” і супроводжується естетичними переживаннями та естетичною оцінкою не тільки самого твору мистецтва, але і відображуваного ним світу.

Станкове мистецтво – *твори* образотворчого мистецтва (*живопису, графіки, скульптури*), виконані на станку (мольберті), що мають самостійне значення. Це картини різноманітних *жанрів, статуї, плакати* тощо.

Статуетка – скульптурне зображення фігури людини чи тварини не значних розмірів.

Статуя – значне за розміром скульптурне тривимірне зображення людини чи тварини у повний ріст.

Стелаж – багатоярусне обладнання в майстернях, кабінетах, бібліотеках.

Стенд – обладнання у вигляді *щита* зі стояками.

Стиль (гр. *стилус*) – *рильце* (паличка), яким у давнину писали на дощечках покритих воском. У мистецтві історично сформована та соціально зумовлена спільність ідейно-художніх принципів, що об'єднує у дану епоху твори майстрів, які працювали в різних видах та *жанрах* мистецтва.

Строкатість і подрібненість зображення – недоліки в малюнку натюрморту, пейзажу, портрету, які виникають, коли натуру пишуть окремими частинами, не порівнюючи предмети, деталі в цілому, між собою, за тоном й кольором. Строкатість і подрібненість зображення зникають, якщо художник виробив у собі навик цілісного бачення й порівняння елементів композиції.

Студія – спеціальна школа образотворчого, хореографічного, музичного мистецтва найпростішого типу.

Сувенір – твір прикладного мистецтва виготовлений або куплений і подарований на згадку.

“Сухий пензель” – допоміжний технічний прийом у живописі і графіці, що виконується жорстким пензлем при мінімумі фарби.

Сфумато – дим, позначає м'якість виконання, розпливчатість контурів. Вперше використав Леонардо да Вінчі в епоху Відродження.

Сюрреалізм (фр. *surrealism* – надреалізм) – модерністський напрям у мистецтві ХХ ст., що оголосив джерелом мистецтва сферу підсвідомості (інстинкти, сновидіння, галюцинації) – заміна логічних зв'язків на суб'єктивні асоціації.

Талант – людина наділена неабиякими вродженими здібностями.

Талісман (фр. *talisman*) – предмет, який за релігійними уявленнями приносить щастя і удачу.

Творчий метод – лежить в основі специфіки фахової діяльності митця і визначається сукупністю філософських, світоглядних і спеціальних знань.

Творчість – рід людської діяльності спрямована на створення чогось нового, оригінального.

Творчий процес – сукупність етапів праці митця, що сприяє втіленню ідейно-образного задуму у завершений твір мистецтва.

Тектоніка (гр.) – наука будівництва, художнє вираження конструкції – *архітектурної, малярської, графічної* – у членуванні та співвідношенні всіх її частин; сукупність прийомів і способів, що визначають художню виразність конструкції архітектурного об'єкта.

Текстура – зовнішній малюнок певної поверхні, виробу (наприклад, різних порід дерева).

Тематична картина (композиція) – об'єднує твори соціально-побутового та історичного жанрів, що розкривають дійсність або події певного часу, епохи.

Темпера (італ. *tempera*) – художній твір, виконаний фарбами, розтертими на яєчному жовтку або суміші клею з олією.

Теракота (італ.) – палена глина.

Техніка, технологія – у галузі мистецтва сукупність спеціальних навичок, *способів та прийомів*, за вдяки яким виконується художні твори.

Технічна естетика – наукова дисципліна, що вивчає закономірності формування і розвиток предметного середовища та умов діяльності людини.

Тінь – неосвітлена або мало освітлена частина моделі фігури, предмета, об'єкта зображення або споглядання. Розрізняють власну і падаючу (відкинуту) тінь предмету.

Тон – найпростіший елемент світлотіні, ступінь світлості будь-якої деталі об'ємної форми, кольорового відтінку, гама.

Торс (італ. *торс, бюст*) – скульптурне зображення тулуба, основної частини тіла людини (без голови, рук і ніг).

Тотемізм (інд. плем. оджібве *ot-otem* – “його рід”) – віра в надприродний зв’язок родової групи людей з представниками тваринного чи рослинного світу, предметами чи явищами природи, віра в те, що ці представники, явища чи предмети є предками їхніх родів.

Традиція (лат. *traditio*) – *передача, переказ, легенда*, розповідь; комплекс господарських, культурно-побутових надбань (звичаїв і обрядів, норм поведінки і поглядів), що набули сталої форми і майже у незмінному вигляді передаються з покоління в покоління.

Трафарет – прорізаний здебільшого на картоні малюнок, орнамент чи текст для розмножування за допомогою губки чи аерографа.

Триптих – твір, що складається з трьох самостійних частин на спільну тему.

Твори графіки у порівнянні з живописом мають більшу оперативність. Художники відгукуються на злободенні явища в житті і здатні брати активну участь у них. Особливо твори друкованої графіки: плакати, карикатури звернені до широкої аудиторії і мають значні можливості виховного впливу на людей.

Тушування – технічний *прийом* графічного мистецтва.

Узагальнення – у малюнку з натури завершується ряд його основних етапів: схематизація, типізація, індивідуалізація.

Фактура – характерна особливість поверхні матеріалу, техніки нанесення у натурі і творах мистецтва.

Фарби – у технології образотворчого мистецтва спеціально приготовлені рідкі, тістоподібні або тверді речовини, наділені здатністю зафарбовування і достатньою стійкістю до зовнішніх впливів. Основою будь-якої барвистої речовини служать пігменти – порошкоподібні сухі фарби. Вони можуть бути природного походження (мінерального або рослинного), а також штучного. В залежності від характеру домішаної до пігментів зв’язувальної речовини фарби діляться на *масляні, клейові (акварель, темпера, гуаш), а також пастель, воскові (енкаустика)*.

Фасад – *вигляд* будови знадвору (із зовні) під прямим кутом зору. Розрізняють *передній* (головний), *бокові, задній* фасади.

Фаюмський портрет – назва від місцевості в Середньому Єгипті, де в I-III ст. н. е. були знайдені поховання з портретами молодих людей в техніці *енкаустики* – живопис гарячими восковими фарбами.

Фетишизм (фр. *fetich* – *амулет, чарування*) – поклоніння неживим предметам, що нібито мають надприродну силу, здатну допомогти чи зашкодити людині.

Фігура (лат.) – *образ, рисунок, постава, стан, статуя*.

Філігранний – *дрібний, ніжний, тонкий* (фр. *філігрань* – виріб з тонкого золотого дроту).

Флора (лат.) – у давньоримській міфології *богиня квітів, весни та юності*.

Фляндрівка – система оздоблення керамічних виробів (в *майоліці*) способом нанесення фарб на сирий *гончарний виріб*.

Фольклор (анг. *folklore* – *народна мудрість, творчість*) – складова художньої культури народу, його неписана словесність.

Форма (лат.) – *відтиск, узір, крій*; спосіб, звичай, правило.

Формалізм – *напрям у мистецтві та естетиці* початку ХХ ст. Вживається для позначення діяльності багатьох шкіл та течій, які претендують на визнання відірваності *змісту* від *форми*, її викривлення, зневажання ідейної інтелектуальної сторони в творах мистецтва. Це такі як: *кубізм, футуризм, конструктивізм, сюрреалізм, супрематизм, дадаїзм* та інші.

Формат – геометрична характеристика *зображальної поверхні* твору.

Формотворення – спосіб та процес створення *форми*, її *конструкції* та *композиції*.

Формування – *технологія* виготовлення *форм* у *скульптурі*, для відливання *копій* певних виробів і *моделей*.

Фрагмент – *частина* будь-якого художнього твору.

Фреска (італ. *fresco* – *сирий, свіжий*) – найпоширеніша *техніка* монументального живопису на сирому тиньку в один прийом *водяними фарбами* на *свіжому тиньку* (штукатурці) з додаванням вапняного молока.

Функція – *призначення* або *роль* конкретного елемента твору чи його самого. В окремих творах вона може не відповідати *формі* та *змісту*, може мати *двоїсту* структуру (наприклад в декоративно-прикладному мистецтві, дизайні, архітектурі). Художні твори виконують певні функції: *гедоністичну* (приносять

задоволення), *пізнавальну, інформативну, навчальну, утилітарну* (практичну), *естетичну, виховну* та ін. Строга обумовленість форми, її вибір та призначення, конструкції та технології виготовлення привели до виникнення *функціоналізму* – мистецькому *напрямку* що виник в архітектурі та прикладному мистецтві на початку ХХ ст. і спричинив появу нового виду творчої діяльності – *дизайну*.

“Хай-тек” (анг. – *високий стиль і технологія*) – напрям в архітектурі та меблярстві кінця 60-х років ХХ ст., що характеризується прагненням до естетичного освоєння різноманітних технологічних та конструктивних елементів, використання новітніх матеріалів тощо.

Химера (гр.) – скульптурне зображення *потвори*; мрія; примха. У давньогрецькій міфології вогнедишне чудовисько із пашею лева, хвостом змії і тулубом кози.

Хрест – магічний знак утворений з двох ліній що перетинаються під прямим кутом, – *символ життя*, життєдайних сил (*сонця, вогню, вітру, води*). У давньоєврейській релігії знак причетності до Бога, у давніх греків використовувався як елемент *меандрового* орнаменту.

Хореографія (гр.) – мистецтво укладати і виконувати *танці*.

Художнє конструювання – вид *проектної* діяльності метою якої є створення виробів побутового і промислового призначення, з врахуванням вимог *технічної естетики* та дизайну.

Художній метод – система принципів, конкретних закономірностей способів пошуку, відбору та узагальнення художнього матеріалу, що виражає спрямовану діяльність митця на певному етапі розвитку мистецтва.

Художній образ – специфічна, властива мистецтву форма відображення дійсності вибрана митцем і часто визначена матеріалом.

Художня культура (лат. *культура* – *догляд, розвиток*) – у первинному розумінні означає усе, що створено зусиллями людей і задля людей: *художні твори, мистецькі цінності та явища, пов'язані з їх творенням, зберіганням і поширенням*. Особлива сфера, вищий рівень будь-якої галузі знань і діяльності, в якій *мистецтво*, як першооснова має визначальне значення. *Українська художня культура* – це частина світової культури, що яскравою палітрою мистецьких видів, жанрів і форм втілює ментальні риси

українського народу: *емоційність, ліризм, героїзм, оптимізм, гумор, естетичне світосприйняття.*

Художня творчість – означає творчу активність людини, направлену на створення художнього образу у будь-якій формі.

Художнє мислення – частина художньої діяльності, що проходить уявно – логічно та інтуїтивно. Пов’язане з *уявленням та фантазією.*

Художнє ремесло – вид творчої діяльності майстрів у галузі декоративно-прикладного мистецтва, які виконують роботу вручну або з допомогою засобів малої механізації з певного природного матеріалу (*дерево, глина, шкіра, солома*).

Цех – товариство ремісників певної спеціалізації з виготовлення виробів.

Цілісність – естетична якість форми, зорове злиття, нероздільність та взаємна гармонія всіх її частин.

Членування – у художньому *формотворенні* поділ цілого на окремі частини.

Шаблон (фр.) – візерунок, *зразок.*

Шарж – різновид художньої *графіки*, окремий твір відповідного типу, як і *карикатура*, заснований на сатиричному загостренні та перебільшенні характерних рис зображуваного.

Шедевр – твір визнаний найвищим досягнення мистецтва та майстерності *майстра.*

Школа – в *історії мистецтва* поняття на означення групи *митців* або художніх *творів*, об’єднаних спільністю стилістичного, тематичного та технічного рішень. Розрізняють школи як навчальні заклади і напрями творчої діяльності, національно-стильові об’єднання визначних митців, їхні прихильники і послідовники.

Шрифт – особливий вид графічного мистецтва у вигляді писаних *знаків-літер алфавіту* певного стилю і *техніки* виконання.

Штамп – спеціально виготовлені інструменти, робоча частина яких має зворотній вигляд

Штрих (нім. *strich*) – *лінія*, яку виконують одним рухом руки: один із важливих образотворчих засобів в більшості видів графіки. Ним передають контур і форму предметів, фігур. *Штрих* є складовою певної лінійно-зображувальної системи.

Янгол (ангел) – в античній міфології крилата істота – посланець богів, вважається їх помічниками і заступниками людей.

ДОДАТКИ

Додаток А. Методичні поради для вчителів та батьків

Процес малювання у початкуючих художників протікає не завжди легко і гладко, тому важливо правильно вибрати поетапність (послідовність) і посиленість навчання. Перед роботою насамперед необхідно підготувати робоче місце (клас) та учнів до процесу малювання (творення). Зайвим не буде нагадати про наявність відповідних матеріалів, інструментів тощо. На столах необхідно відкрити фарби, налити в банки воду, підготувати пензлі, палітру, підстругані олівці, тканинну ганчірку тощо. На початку важливо налаштувати клас для творчості, спрямувати думки, бажання та емоції учнів у потрібне русло для досягнення мети уроку. Для цього вчитель попередньо має підготувати наочні матеріали (натюрмортний фонд, зразки робіт, таблиці, схеми малювання, моделі), а також сам практично виконує (пригадує) завдання чи вправи, які мають виконати учні. Це допоможе уникнути неточності висловлювань, сконцентрувати увагу на практичному показі головного, а при необхідності вносити корективи у діяльність учнів, керувати їхньою творчістю.

Перші уроки малювання тривають, як правило 10-20 хвилин і їм має передувати бесіда про той чи інший вид діяльності. Засвоєння нових теоретичних знань може відбуватися і під час прогулянки в парку, на вулиці, де вчитель акцентує увагу на формах і будові рослин, дерев, архітектури, особливостях перспективи тощо. Недовготривалість уроків на початку навчання обумовлена швидким вловлюванням дітей молодшого віку, тому педагогу необхідно володіти вміннями переключати увагу класу на інший вид роботи за допомогою музики, слова, елементів ритміки (хореографії), театру, кіно. Водночас необхідно слідкувати за осанкою учнів, правильним триманням олівця, пензля і вчасно вразі потреби їх поправляти. На подальших заняттях продовжують знайомити учнів з різними предметами, їх формою, кольором, фактурою, пропорціями і тривалість уроків поступово збільшується. На перших порах важливо зацікавити дитину і привити їй елементарні знання, вміння і навички, необхідні в подальшому. Так само важливо навчити учня працювати з книгою: читати текст, розглядати ілюстрації, обговорювати сюжет і самостійно виконувати малюнки.

Додаток Б. Написання курсових робіт і вимоги до них

Виконання курсової роботи важливий етап у підготовці фахівців для середньої школи. Вона засвідчить вміння працювати самостійно над розробкою конкретної теми, що допоможе набути знань, навичок і умінь необхідних вчителю. Робота має розкривати актуальну тему і мати практичне значення. Сучасний рівень розвитку педагогічної і мистецтвознавчої науки вимагає від студента найбільш повно розкрити основні поняття і терміни, що стосуються досліджуваної теми і які містяться в опублікованих джерелах (книгах, статтях). У роботі необхідно проаналізувати художні техніки, діяльність шкіл, осередків, творчість окремих майстрів і художників, систематизувати різні думки і підходи, показавши свою точку зору на висвітлювану проблему. Практичне використання роботи змушує її автора на основі власних висновків розробити необхідні методичні рекомендації.

Виконання курсової роботи здійснюється у кілька етапів.

На *підготовчому етапі* необхідно підготувати, осмислити і обґрунтувати тему. Студент має вибрати ту тему, яку він як найкраще зможе розкрити, проявивши власну ініціативу та творчі здібності. Опрацьовуючи її, він визначає ступінь її висвітлення у науковій літературі, аналізує думки і висловлювання фахівців. Для цього попередньо в алфавітному порядку складає бібліографію основних праць за темою роботи, вказуючи необхідні вихідні дані (автора, назву, місце видання, рік тощо).

У *вступі* висвітлюють **актуальність, мету** і основні **завдання** роботи, визначають **предмет** і **об'єкт** дослідження. Мета і головні завдання роботи випливають з її назви та актуальності. **Мета** дає уявлення про орієнтовні результати і конкретизується в основних завданнях. **Об'єкт** – це сукупність відношень різних аспектів теорії і практики науки, яка слугує джерелом необхідної для дослідника інформації. **Предмет** дослідження – це певна частина дослідження відносин, процесу чи явища в межах обраного об'єкта. Предмет і об'єкт співвідносяться як загальне і часткове.

Курсова робота повинна відповісти на ряд проблемних запитань, знаходження зв'язку між об'єктом і предметом дослідження, між явищем і його сутністю. Мета роботи конкретизується в її основних завданнях (у вигляді трьох-чотирьох тез: дослідити ..., описати ..., розробити ... і т.д.).

Вивчення літературних джерел починається із конспектування праць, перероблення їх по декілька разів з точним описом цитати, яка подається в лапках.

Окрім вивчення літературних джерел, уточнення мети, завдань, об'єкту, предмету дослідження, формулювання гіпотези, корекції вимагає і методика дослідження. Важливо скористатися системою загальнонаукових методів, які оптимально будуть сприяти розкриттю теми. Це бібліографічний, історіографічний, фактологічний, статистичний (фотофіксація, обміри), порівняльний, художньо-графічний, аналітичний, систематизаційний та інші. Їх комплексне використання дозволить виконати основне завдання курсової роботи, набути навиків синтетичного і аналітичного мислення, поєднати окремі факти у цілісну систему, прослідкувати закономірності розвитку та впливи. Уточнення плану роботи може тривати протягом її виконання.

Останній етап роботи – це написання самого тексту. Для цього студент ще раз уважно повинен прочитати її назву і з'ясувати для себе проблему, яку він вирішує. Згідно змісту зібраний і систематизований матеріал викладається окремими розділами і підрозділами. У кожному розділі висвітлюють окреме питання, його головну ідею, а підрозділ (параграф) – окрему його частину.

Логічно на початку подати короткий тезовий виклад, який потім розкрити конкретними фактами. Думки мають викладатися просто і зрозуміло. Кожний висновок має доповнюватися іншим у взаємозв'язку.

За структурою курсова робота складається з титульного аркуша, змісту, вступу, основної частини, висновків, списку використаних джерел і додатків.

У **вступній частині** (3-4 сторінки) висвітлюють актуальність роботи, її мету і завдання, наукову новизну, вихідні позиції дослідження, його матеріал, методику дослідження, теоретичне і практичне значення.

Основна частина курсової роботи поділяється на розділи, у кожному з яких реалізується одне із завдань, сформульованих у вступній частині. Розділи містять підрозділи (параграфи), які за потребою також поділяються на пункти. Кожен розділ, як і його частини, повинен мати свою назву, підпорядковану загальній меті дослідження.

У процесі виконання роботи особливу увагу слід приділяти аргументації, доказовості із посиланням на погляди науковців та інші джерела. У тексті роботи вказується в дужках порядковий номер джерела в бібліографічному описі та через кому – сторінка (наприклад, [21, с.15]). Повторне покликання на одне й те саме джерело поряд на одній сторінці подається скороченням [Там само].

У ході викладу думки слід чітко розмежовувати своє і чуже, наголошуючи, що саме належить авторові роботи, а що – запозичене з праць учених. Отже, варто користуватися такими виразами: *на нашу думку, як засвідчує наше дослідження, як показують наші матеріали, з нашого погляду, гадаємо, вважаємо, як твердить..., поділяючи думку (когось), погоджуючись із міркуваннями...* тощо.

Логічним завершенням курсової роботи є **висновки**. Головна їх мета – підсумки проведеної роботи. Висновки подаються у вигляді окремих лаконічних положень, методичних рекомендацій, в них підсумовується виклад, розкривається значущість роботи – вказується на можливість використання даних у подальших дослідженнях. Дуже важливо, щоб висновки відповідали поставленим завданням. Основна вимога до заключної частини – не повторювати змісту вступу, основної частини роботи і висновків, зроблених наприкінці розділів.

Перелік використаних джерел відображає обсяг використаних наукових джерел та ступінь вивченості досліджуваної теми, є “професійним обличчям” автора і свідчить про рівень володіння навичками роботи з науковою літературою. Список має містити бібліографічний опис джерел, використаних студентом під час роботи над темою, розміщений в алфавітному порядку, причому спочатку подають джерела кириличними літерами, потім – латинкою.

Завершуючи написання курсової роботи, слід систематизувати ілюстративний матеріал, який подають у додатках.

Структура, обсяг та технічне оформлення курсової роботи. Курсову роботу рекомендується виконувати спочатку в чорновому варіанті, де можна вносити до тексту необхідні зміни і доповнення. У чистовому варіанті студенту необхідно чітко дотримуватися певних вимог щодо структури, викладу думки і технічного оформлення.

Робота повинна складатися з титульної сторінки, змісту, вступу, двох або кількох розділів і висновків. Наприкінці вміщується перелік використаних літературних джерел та додатки (ілюстративні матеріали).

Обсяг курсової роботи становить 30-35 сторінок. На виклад основної частини роботи відводиться, як правило, 25-30 сторінок, на вступ і висновки – по 2-4 сторінки. перелік використаних джерел і додатки до обсягу курсової роботи не зараховуються, хоча вони й мають спільну нумерацію з рештою роботи.

Вимоги до набору тексту

Роботу друкують на комп'ютері з однієї сторони аркуша білого паперу формату А4 (210x297 мм), дотримуючись таких вимог:

Шрифт	Times New Roman
Розмір (кегель)	14
Відстань між рядками	1,5 інтервала
Верхнє та нижнє поля	20 мм
Ліве поле	25 мм
Праве поле	15 мм
Розташування сторінок	книжне

Кожен із основних розділів курсової роботи (вступ, розділи, висновки), список літератури і додатки розпочинають з нової сторінки. Усі заголовки подаються безпосередньо в тексті. Після заголовка крапка не ставиться. Заголовки структурних частин роботи **ЗМІСТ, ВСТУП, РОЗДІЛ, ВИСНОВКИ, ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ** друкуються великими літерами з вирівнюванням по центру і виділенням жирним шрифтом.

Заголовки підрозділів друкуються маленькими літерами (окрім першої великої) з абзацу, крапку в кінці заголовку не ставлять. Відстань між заголовком та текстом має становити 2-3 інтервали. Не допускається розміщення назви підрозділу в нижній частині сторінки, якщо далі подається лише рядок тексту.

У списку літератури кожна позиція починається з абзацу.

Нумерацію сторінок подають арабськими цифрами у правому верхньому куті без крапки. Титульний аркуш вважається за першу сторінку, але нумерація на ньому не проставляється. Наступні сторінки нумерують починаючи з другої.

Номер розділу позначають арабською цифрою після слова РОЗДІЛ без крапки, а після цього з нового рядка друкують назву розділу (маленькими літерами, окрім першої великої, з вирівнюванням по центру і виділенням жирним шрифтом.).

Підрозділи нумеруються в межах розділу: 2.3., тобто третій підрозділ другого розділу, причому крапка проставляється і між цифрами і після останньої, а далі в тому ж рядку подається назва підрозділу. Класифікаційні таблиці, схеми, ілюстративний матеріал, які вносяться в додатки, нумеруються відповідно до розділу та підрозділу роботи (Додаток 1; Додаток 1.1; Додаток 3.3.1) або позначаються послідовно великими літерами української абетки, наприклад: Додаток А, Додаток Б. Додаток та його назва розміщуються з абзацу.

Орієнтовні теми курсових робіт

1. Яворівська іграшка і скриня, як джерело національного виховання учнів.
2. Мистецтво села Петриківки на Дніпропетровщині – центр декоративного малювання в Україні.
3. Художньо-композиційні і технологічні особливості виробів з глини на Покутті.
4. Художні особливості писанок Прикарпаття.
5. Художні особливості вишивки та одягу Покуття.
6. Іграшкарство в Україні: види, особливості технік, майстри.
7. Українська витинанка – особливий вид народної творчості.
8. Методика навчання дітей малювання людей і тварин.
9. Методика навчання дітей малювання натюрморту.
10. Методика навчання дітей малювання пейзажу.
11. Декоративне малювання як засіб художнього виховання учнів початкової школи.
12. Малювання на теми – важливий розділ програми з образотворчого мистецтва.
13. Писанкарство – важливий засіб національного виховання дітей молодшого шкільного віку.
14. Малювання з натури важливий вид образотворчої діяльності в початкових класах.
15. Ліплення з пластичних матеріалів – важливий засіб художньо-естетичного виховання дітей.

16. Позакласна і позашкільна робота з образотворчого мистецтва в початковій школі.
17. Методика ілюстрування літературних творів.
18. Декоративно-прикладне мистецтво як джерело художньо-естетичного виховання учнів.
19. Художнє конструювання і дизайн на уроках образотворчого мистецтва в початкових класах.
20. Образотворче мистецтво в школі як джерело художньо-естетичного виховання учнів.
21. Художні техніки що використовуються у роботі з дітьми молодшого шкільного віку.
22. Художньо-естетичне виховання учнів засобами народного декоративно-прикладного мистецтва.
23. Актуальні питання художньої освіти у різних типах навчальних закладів.
24. Художня графіка, її види і техніки.
25. Методика навчання дітей живопису.
26. Методика проведення бесід з образотворчого мистецтва і художньої праці.
27. Вплив народного мистецтва на художній та естетичний розвиток дітей.
28. Вплив об'ємно-просторового середовища на формування гармонійної людини.
29. Інтер'єр та його особливості вдома, в школі, на роботі.
30. Роль художньої праці у формуванні емоційно-чуттєвої сфери дитини.

Теми рефератів

1. Мета і головні завдання викладання образотворчого мистецтва в школі.
2. Особливості навчання школярів образотворчому мистецтву.
3. Види і жанри живопису.
4. Види і жанри графіки.
5. Види і жанри образотворчого мистецтва.
6. Види і техніки декоративно-ужиткового мистецтва.
7. Архітектура та її види.
8. Дизайн як вид діяльності людини..
9. Скульптура – особливий вид образотворчого мистецтва.

10. Малювання з натури предметів без передачі перспективного скорочення (плоских та умовно-плоских).
11. Малювання з натури об'ємних предметів у фронтальній і кутовій перспективі (натюрморт).
12. Характеристика кольорового спектру).
13. Прийоми роботи акварельними фарбами.
14. Малювання окремих предметів.
15. Особливості малювання пейзажу.
16. Особливості малювання людини (портрет, фігура).
17. Особливості малювання тварин.
18. Особливості ліплення тварин. Скульптура малих форм.
19. Орнамент і його види. Декоративний петриківський розпис.
20. Декоративний яворівський розпис (іграшкарство).
21. Писанкарство, як вид мистецтва.
22. Орнамент гуцульської (покутської) кераміки.
23. Композиція стінгазети, стенду.
24. Принципи оформлення шкільних приміщень.
25. Обладнання кабінету образотворчого мистецтва. Матеріали та інструменти.
26. Урок – основна форма організації навчального процесу.
27. Структура і типи уроків з образотворчого мистецтва.
28. Методика проведення занять малювання з натури.
29. Методика проведення занять з декоративного малювання.
30. Методика проведення занять з тематичного малювання.
31. Методика ознайомлення школярів з творами образотворчого мистецтва.
32. Методика позакласної та позашкільної роботи з образотворчого мистецтва.
33. Форми організації навчальної роботи учнів на уроках образотворчого мистецтва в початкових класах.

Додаток В.

Програмові вимоги до теоретичних модулів та іспиту з “Образотворчого мистецтва і методики навчання”

1. Мета і завдання освітньої галузі „Мистецтво” Державного стандарту початкової ланки освіти.

2. Актуальність художньої освіти. Мета і головні завдання викладання образотворчого мистецтва в школі.

3. Психолого-педагогічні основи навчання школярів образотворчому мистецтву.

4. Види і жанри образотворчого мистецтва. Живопис.

5. Види і жанри образотворчого мистецтва. Графіка.

6. Види і жанри образотворчого мистецтва. Декоративно-ужиткове мистецтво.

7. Види і жанри образотворчого мистецтва. Архітектура.

8. Види і жанри образотворчого мистецтва. Дизайн.

9. Види і жанри образотворчого мистецтва. Скульптура.
Загальні відомості та види.

10. Основи образотворчої грамоти. Малювання з натури предметів без передачі перспективного скорочення (плоских та умовно-плоских).

11. Основи образотворчої грамоти. Малювання з натури об’ємних предметів у фронтальній і кутовій перспективі.
Натюрморт.

12. Основи кольорознавства (характеристика кольорового спектру). Прийоми роботи акварельними фарбами.

13. Основи композиції (визначення, види, категорії).

14. Акварель. Техніки роботи акварельними фарбами.
Малювання з натури групи предметів – натюрморту.

15. Гуаш. Техніки роботи гуашевими фарбами в пейзажі.

16. Малювання людини (портрет, фігура).

17. Малювання тварин. Анімалістичний жанр в мистецтві.

18. Ліплення та його значення для дітей молодшого віку.
Скульптура малих форм.

19. Декоративно-ужиткове мистецтво. Орнамент і його види.
Декоративний розпис. Петриківський розпис.

20. Яворівський розпис (скрині та іграшки).

21. Писанки Українських Карпат і Прикарпаття.

22. Декоративний розпис на гуцульських виробках з глини.

23. Шрифтові роботи в школі. Композиція стінгазети, стенду.

24. Принципи оформлення інтер’єру шкільних приміщень.

25. Обладнання кабінету образотворчого мистецтва. Матеріали та інструменти.

26. Дидактичні принципи навчання і виховання засобами образотворчого мистецтва.

27. Урок – основна форма організації навчального процесу. Структура і типи уроків з образотворчого мистецтва.

28. Міжпредметні зв'язки на уроках образотворчого мистецтва в школі.

29. Види навчальних занять з образотворчого мистецтва. Методика проведення занять малювання з натури.

30. Методика проведення занять з декоративного малювання.

31. Методика проведення занять з тематичного та ілюстративного малювання.

32. Методика проведення занять з ліплення. Види і способи ліплення.

33. Методика ознайомлення молодших школярів з творами образотворчого мистецтва.

34. Методика позакласної та позашкільної роботи з образотворчого мистецтва.

35. Особливості малюнків дітей молодшого віку.

36. Педагогічний малюнок учителя на класній дошці та його роль в навчально-виховному процесі.

37. Оцінювання навчальних досягнень учнів на уроках образотворчого мистецтва. Критерії та методичні підходи.

38. Розвиток творчих здібностей молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва.

39. Форми організації навчальної роботи учнів з образотворчого мистецтва в початкових класах.

40. Програмно-методичне забезпечення уроків образотворчого мистецтва в 1 – 4 класах.

41. Наочність та методично-ілюстративний матеріал на уроках образотворчого мистецтва.

Дайте пояснення слів-термінів за словником: лінія обрїю, колорит, композиція, контраст, нюанс, локальний колір, мотив, муляж, модель, начерк, відтінок, натюрморт, пейзаж, марина, портрет, рефлекс, орнамент, аля прима, лесування, анімаліст, вітраж, вернісаж, галерея, гармонія, гобелен, гравюра, ескіз, начерк, етюд, жанр, колаж, палітра, панно, пленер, перспектива, станкове мистецтво, рельєф, ба і горельєф, фреска, мозаїка, кераміка, монотипія та ін.

**Додаток Г. Тестові завдання для контролю знань
з образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва
і методики навчання**

1. Як називають митця, який зображує тварин:

- а) дизайнер;
- б) мариніст;
- в) монументаліст;
- г) анімаліст.

2. Техніка, в якій твори виконуються здебільшого із засушених різноманітних природних матеріалів називається:

- а) гончарство;
- б) лозоплетіння;
- в) флористика;
- г) кераміка.

3. Композиція зі скла називається:

- а) гобелен;
- б) витинанка;
- в) мозаїка;
- г) вітраж.

4. До хроматичних кольорів належать:

- а) чорний, сірий, білий; фіолетовий, коричневий, рожевий;
- б) червоний, оранжевий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий;
- в) червоний, жовтий, синій;
- г) всі названі вище

5. До ахроматичних кольорів належать:

- а) чорний, сірий, білий;
- б) червоний, оранжевий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий;
- в) коричневий, рожевий, бузковий;
- г) червоний, жовтий, синій.

6. Зображення в об'ємі заглиблене (ввігнуте) в площину називається:

- а) контррельєф;
- б) барельєф;
- в) рельєф;
- г) горельєф.

7. Техніка вирізування зображення з одного матеріалу і накладання його на тло іншого називається:

- а) монотипія;
- б) графіка;
- в) аплікація;
- г) витинанка.

8. Науково-дослідницький і просвітницький заклад, де зберігаються твори мистецтва, пам'ятки історії, матеріальної культури називається:

- а) архів;
- б) інститут;
- в) музей;
- г) школа.

9. До покривних фарб належить:

- а) гуаш;
- б) акварель;
- в) пастель;
- г) сангіна.

10. Техніка нанесення фарб прозорим шаром має назву:

- а) аля пріма;
- б) пуантилізм;
- в) лесування;
- г) по мокрому

11. Монохромний живопис – це:

- а) робота виконана одним кольором;
- б) робота виконана графічними засобами;
- в) робота виконана із застосуванням різних кольорів;
- г) різнокольорова робота.

12. Твір, який виконується за один підхід в не тривалому часі:

- а) панно;
- б) картина;
- в) начерк, ескіз;
- г) мозаїка.

13. Вкажіть слово, яке означає протилежність, різку відмінність у чомусь:

- а) нюанс;
- б) контраст;
- в) блік;
- г) рефлекс.

14. Назвіть види образотворчого мистецтва:

- а) література, кіно, театр;
- б) поезія, проза;
- в) скульптура, живопис, графіка;
- г) хореографія, балет.

15. Дайте визначення поняття «марина»:

- а) картина із зображенням морських краєвидів;
- б) зображення природи в горах;
- в) зображення людей та тварин;
- г) зображення домашніх предметів.

16. Вкажіть на види живопису:

- а) натюрморт, портрет, анімалістика, краєвид;
- б) інтер'єр, екстер'єр, ікона;
- в) станковий, монументальний, декоративний, театральньо-декораційний, мініатюра;
- г) ліжникарство, кераміка, лозоплетіння, писанкарство.

17. Вкажіть на жанри образотворчого мистецтва:

- а) натюрморт, пейзаж, портрет, побутовий, батальний, історичний, релігійний, міфологічний, анімалістичний;
- б) лінія, пляма, тон, колір;
- в) вітраж, фреска, мозаїка, гравюра, ксилографія, ліногравюра, літографія, офорт;
- г) рельєф, барельєф, горельєф, контррельєф;

18. Об'ємні зображення виготовлені з глини, пластиліну та інших пластичних матеріалів належать до виду образотворчого мистецтва:

- а) живопису;
- б) скульптури;
- в) графіки;
- г) дизайну.

19. Види декоративно-прикладного мистецтва це:

- а) вишивка, кераміка, ткацтво, різьба на дереві, декоративне малювання, писанкарство, витинанки, іграшкарство;
- б) графіка, скульптура; живопис, архітектура;
- в) дизайн, графічний дизайн, художнє проектування;
- г) театральньо-декоративний живопис.

20. Основними виражальними засобами графіки є:

- а) колір, текстура, ажурність;
- б) знак, символ, фактура, пластичність;
- в) крапка, лінія, пляма, тон;
- г) динаміка, статика, перспектива.

21. Назвіть документ, в якому визначено зміст і обсяг знань, умінь і навичок з образотворчого мистецтва, що підлягають засвоєнню за розділами і темами, з розподілом їх за роками навчання.

- а) навчальна програма;
- б) навчальний план;
- в) підручник;
- г) поурочне планування.

22. До якої групи методів навчання відносять виконання учнями тренувальних (підготовчих) вправ?

- а) інформаційно-рецептивні;
- б) практичні (репродуктивні);
- в) дослідницькі;
- г) евристичні.

23. При фронтальній формі організації навчально-пізнавальної діяльності на уроці образотворчого мистецтва учні виконують:

- а) індивідуальні завдання;
- б) різні завдання;
- в) авторські роботи;
- г) однакові завдання.

24. Індивідуальна форма організації навчально-пізнавальної діяльності на уроці образотворчого мистецтва передбачає:

- а) колективну роботу учнів;
- б) самостійну роботу кожного учня за особистим завданням;
- в) групову роботу учнів;
- г) практичну роботу в парах.

25. Оцінювання на уроках образотворчого мистецтва проводиться за:

- а) 12 бальною системою;
- б) тестами;
- в) не оцінюється;
- г) 100 бальною системою.

26. Позакласна робота вчителя образотворчого мистецтва в школі:

- а) розваги учнів;
- б) індивідуальна творча діяльність вдома;
- в) гурткова робота;
- г) профорієнтаційна робота.

27. Назвіть види діяльності на уроках образотворчого мистецтва в початковій школі:

- а) малювання з натури, малювання на теми та ілюстрування літературних творів, декоративне

малювання, ознайомлення з творами образотворчого мистецтва, ліплення;

б) малювання інтер'єру, окремих предметів, натюрмортів;

в) малювання рослин, тварин, людей;

г) малювання орнаментів (візерунків-декорацій).

28. Один з видів народної творчості, що вирізують з білого або кольорового паперу:

а) мальованка;

б) аплікація;

в) оригамі;

г) витинанка.

29. Стилізована прикраса, що характеризується ритмічністю, повторенням однакових або чергуванням різних елементів – це:

а) гобелен;

б) силует;

в) гравюра;

г) орнамент.

30. Жанр образотворчого мистецтва, що в перекладі з французької мови означає "мертва природа" – це:

а) натюрморт;

б) плакат;

в) пейзаж;

г) вітраж.

31. Твори батального жанру – це зображення:

а) військових сцен;

б) сцен повсякденного життя;

в) подій минулого;

г) предметів, квітів.

32. Інтер'єр це:

а) зображення природи, міст, архітектурних споруд;

б) образно-композиційна будова художнього твору;

в) внутрішній простір споруди, всередині приміщення;

г) житлова народна архітектура.

33. Мистецтво створення об'ємних художніх творів засобами різьблення, ліплення і відливання це:

а) архітектура;

б) живопис;

в) скульптура;

г) графіка

34. Невелика спеціальна дощечка, на якій змішують фарби:

- а) пленер;
- б) пенал;
- в) палітра;
- г) таця.

35. Мистецтво будувати – це:

- а) скульптура;
- б) архітектура;
- в) дизайн;
- г) гравюра.

36. Основний принцип організації позаурочної роботи з образотворчого мистецтва:

- а) безперервність;
- б) наступність;
- в) зв'язок теорії з практикою;
- г) добровільність.

37. Доцільна рекомендована тривалість організаційної частини на комбінованому уроці образотворчого мистецтва у 1-4 класах становить:

- а) 10-15 хвилин;
- б) 20 хвилин;
- в) 2-3 хвилин;
- г) 25 хвилин.

38. Яку техніку малювання не застосовують на уроках в школі?

- а) декоративний розпис;
- б) акварельний живопис;
- в) олійний живопис;
- г) гуашевий живопис.

39. Оцінювання учнівських робіт на уроках образотворчого мистецтва в першому класі є:

- а) вербальне;
- б) бальна оцінка;
- в) неоцінювання;
- г) наочна оцінка.

40. Доцільна рекомендована тривалість пояснення нового матеріалу на комбінованому уроці образотворчого мистецтва у 2-4 класах може бути:

- а) 5-10 хвилин;
- б) 2 хвилини;
- в) 30 хвилин;

г) 40 хвилин.

41. Доцільна рекомендована тривалість самостійної практичної роботи учнів на комбінованому уроці образотворчого мистецтва у 1-4 класах становить:

- а) 5-10 хвилин;
- б) 2 хвилини;
- в) 20-25 хвилин;
- г) 40 хвилин.

42. Доцільна рекомендована тривалість етапу підведення підсумків на комбінованому уроці образотворчого мистецтва у 1-4 класах становить:

- а) до 5-й хвилин;
- б) 1 хвилина;
- в) 30 хвилин;
- г) 20 хвилин.

43. Оригінальний спосіб складання із цілого аркуша паперу різноманітних об'ємних форм – тварин, птахів, геометричних форм називається:

- а) ікебана;
- б) оригамі;
- в) витинанка;
- г) пап'є-маше.

44. Основний інструмент скульптора:

- а) стека;
- б) олівець;
- в) ножиці;
- г) пензлик.

45. Найважливішим виражальним засобом в живописі є:

- а) лінія;
- б) тон;
- в) крапка;
- г) колір.

46. Як називають чорні, сірі, білі кольори?

- а) ахроматичні;
- б) холодні;
- в) теплі;
- г) основні.

47. Стилізація в мистецтві (орнаменту) це:

- а) узагальнене трактування елементів і мотивів;
- б) відтворення;
- в) копіювання;
- г) змальовування.

48. Монументальна скульптурна споруда, найчастіше зображення історичної особи:

- а) бюст;
- б) торс;
- в) пам'ятник;
- г) погруддя.

49. Живопис – це:

- а) жанр мистецтва;
- б) вид мистецтва;
- в) твір мистецтва;
- г) художня техніка.

50. У якому виді живопису малюють на стіні?

- а) монументальному;
- б) станковому;
- в) декоративному;
- г) мініатюрі.

51. Мозаїка це:

- а) різновид монументального живопису, при якому зображення викладається зі шматків кольорового скла, скріплених свинцевою перемичкою;
- б) різновид монументального живопису, при якому зображення складається зі шматочків смальти, що вкладаються на спеціальний розчин;
- в) різновид станкового живопису, при якому зображення наноситься на папір методом аплікації;
- г) техніка монументального живопису, при якій фарби на стіну накладаються по вологому тиньку.

52. Рельєфне зображення, яке виступає над площиною основи менш ніж на половину висоти (до 50 %) називається:

- а) контррельєф;
- б) барельєф;
- в) рельєф;
- г) горельєф.

53. До покривних, не прозорих фарб належить:

- а) гуаш;
- б) акварель;
- в) пастель;
- г) сангіна.

54. Яка художня техніка називається монохромним живописом?

- а) робота виконана фарбами за допомогою одного кольору;
- б) робота виконана графічними засобами;
- в) робота виконана в об'ємі із застосуванням матеріалів різного забарвлення;
- г) різнокольорова робота.

55. Основні принципи і закономірності народного мистецтва, що має знати вчитель образотворчого мистецтва, це:

- а) поліфункціональність творів народного мистецтва, їх практична доцільність, краса форм та оздоблення, відповідність властивостей матеріалу і техніки виконання;
- б) індивідуальність і традиційність творчості, економне використання художніх засобів і матеріалів;
- в) наближеність до творчості дітей (чуттєвість, емоційність, радість творчості), при малій кількості елементів та мотивів, багатоваріантне їх поєднання, простота й доступність засобів;
- г) всі названі вище.

56. Які важливі функції виконує образотворче і народне декоративне мистецтво?

- а) гедоністичну, виховну;
- б) комунікативно-інформативну;
- в) навчально-пізнавальну, практично-розвивальну;
- г) всі названі вище.

57. За визначенням орнамент це:

- а) прикраса, візерунок побудований на ритмічному почерговому повторенні елементів, які утворюють композицію, розташовану на вжиткових виробках, архітектурних об'єктах, тощо;
- б) самодостатній візерунок;
- в) декоративна прикраса не пов'язана з функцією виробу;
- г) набір випадкових елементів.

58. За структурою орнамент буває:

- а) стрічковий (орнаментальний ряд);
- б) сітчатий (раппортний);
- в) розетковий (квітковий), вазонковий (дерево життя);
- г) всі названі вище.

59. Традиційними кольорами художньої кераміки на Гуцульщині і Покутті є:

- а) білий, зелений, коричневий;
- б) жовтий, зелений, коричневий;
- в) чорний, зелений, синій;
- г) синій, червоний, коричневий.

60. Які функції поєднують у собі народні іграшки:

- а) пізнавальна, розвиваюча;
- б) комунікативна, ігрова;
- в) естетична, виховна;
- г) всі названі вище.

Відповіді до тестових завдань з образотворчого мистецтва

1-г), 2-в), 3-г), 4-б), 5-а), 6-а), 7-в), 8-в), 9-а), 10-в), 11-а), 12-в), 13-б), 14-в), 15-а), 16-а), 17-а), 18-б), 19-а), 20-в), 21-а), 22-б), 23-г), 24-б), 25-в), 26-в), 27-а), 28-г), 29-г), 30-а), 31-а), 32-в), 33-в), 34-в), 35-б), 36-г), 37-в), 38-в), 39-а), 40-а), 41-в), 42-а), 43-б), 44-а), 45-г), 46-а), 47-а), 48-в), 49-б), 50-а), 51-б), 52-г), 53-а), 54-а), 55-г), 56-г), 57-а), 58-г), 59-б), 60-г).

ТЗ з декоративно-прикладного мистецтва

1. Декоративно-прикладне мистецтво – це:

- а) вид образотворчого мистецтва;
- б) галузь творчої діяльності людини зі створення прикрашених ужиткових виробів (меблів, посуду, одягу, килимів, іграшок) з певних матеріалів (дерева, глини, металу, тканини, соломи) для задоволення художньо-естетичних та практичних потреб;
- в) художнє проектування виробів у сфері етнодизайну.

2. Утилітарна функція виробів – це:

- а) художньо-естетична цінність виробів;
- б) матеріально-практична цінність мистецького твору;
- в) біфункціональна (двоїста) структура.

3. Художнє ремесло – це:

- а) робота, що виконується вручну, у матеріалі;
- б) галузь художньої діяльності;
- в) все назване вище.

4. Вироби прикладного мистецтва:

- а) виконують ужиткову функцію;
- б) різняться за матеріалом;

- в) наділені естетичними якостями;
- г) всі перераховані вище.

5. Види прикладного мистецтва різняться

- а) способами обробки матеріалу;
- б) функціональними особливостями виробів;
- в) все назване вище.

6. За визначенням орнаменти – це:

- а) прикраса, візерунок побудований на ритмічному почерговому повторенні елементів, які композиційно утворюють орнаментальний ряд чи раппорт, розташований на вжиткових виробах, архітектурних об'єктах, тощо ;
- б) самодостатній візерунок;
- в) декоративна прикраса не пов'язана з функцією виробу.

7. За структурою орнамент буває:

- а) стрічковий (орнаментальний ряд);
- б) сітчатий (раппортний);
- в) розетковий (квітковий);
- г) вазонковий (дерево життя);
- д) всі названі вище.

8. В залежності від характеру використаних елементів композиції орнамент буває:

- а) рослинний, геометричний;
- б) зооморфний, орнітоморфний;
- в) антропоморфний, геральдичний;
- г) всі перераховані вище.

9. Що важливіше в орнаменті?

- а) елемент;
- б) мотив;
- в) композиція, ідея, задум.

10. Які основні засоби і знання необхідно використовувати при створенні композиції народного орнаменту?

- а) ритм;
- б) симетрія;
- в) традиція;
- г) всі названі вище.

11. Якими рисами наділений український народний орнамент?

- а) святковість;
- б) декоративність;
- в) ідейність;
- г) всі названі вище.

12. Лексикон української народної орнаментики зберігає:

- а) єдність зорових і словесних образів, просторового вирішення й символічного підтексту;
- б) домінуючі мотиви української народної орнаментики та їхня семантика;
- в) все назване вище.

13. Особливості побудови і стилізації українського орнаменту пов'язані спершу з:

- а) матеріалом і технікою виконання;
- б) творчим потенціалом майстра;
- в) традиціями та іншими чинниками.

14. Які аспекти побудови українського народного орнаменту є визначальними:

- а) світоглядні (семантика, символіка, вірування);
- б) естетичні (гармонія, рівновага, декоративність);
- в) технічні (технологія виготовлення);
- г) історичні (традиційність, послідовність);
- д) всі названі вище.
- е) при малій кількості елементів та мотивів, багатоваріантне їх поєднання;
- ж) простота й доступність засобів образотворення;
- з) всі названі вище.

15. Які важливі функції виконує народне декоративне мистецтво?

- а) духовно-мистецьку;
- б) світоглядну;
- в) виховну;
- г) навчально-пізнавальну;
- д) комунікативно-інформаційну;
- е) практично-розвивальну;
- ж) гедоністичну;
- з) всі вище перераховані.

- 16. Майстри художньої кераміки на Гуцульщині використовують кольори:**
- а) білий, зелений, коричневий;
 - б) жовтий, зелений, коричневий;
 - в) чорний, зелений, синій.
- 17. Які функції поєднують у собі народні іграшки:**
- а) Пізнавальна
 - б) Розвиваюча
 - в) Комунікативна
 - г) Естетична
 - д) Ігрова
 - е) Всі названі вище.
- 18. Українські витинанки мають мотиви :**
- а) Рослинні
 - б) Геометричні
 - в) Зооморфні
 - г) Антропоморфні
 - д) Всі названі вище
- 19. Традиційна воскова техніка оздоблення яєць на Гуцульщині:**
- а) Писанки
 - б) Крашанки
 - в) Крапанки
 - г) Мальованки
 - д) Дряпанки
- 20. Візитною карткою космацьких писанок є:**
- а) Геометричні мотиви і жовтогаряча гама кольорів
 - б) Рослинні мотиви і темне тло
 - в) Крапання воску на яйце і фарбування
- 21. Писанки це:**
- а) Традиційний малюнок фарбами
 - б) Втаємничене дійство, код життя, перемога
 - в) Духовне багатство нашого народу
 - г) Все назване вище
- 22. Традиційний регіон дерев'яної мальованої іграшки:**
- а) Яворівщина
 - б) Гуцульщина
 - в) Покуття
 - г) Бойківщина

23. Типовими витинанками є силуети:

- а) Тварин
- б) Птахів
- в) Вершників
- г) Розетки (квіти)
- д) Дерев
- е) Всі названі вище.

24. Центром декоративного малювання в Україні є:

- а) Петриківка;
- б) Решетилівка;
- в) Косів;
- г) Вижниця.

Додаток Д. Орієнтовний перелік творів народного і професійного декоративно-прикладного мистецтва для використання на уроках та самостійного вивчення

АРХІТЕКТУРА

Народне житло у різних етнографічних районах України, видатні пам'ятки дерев'яної сакральної архітектури: гуцульська хата-гражда, церква, козацькі церкви, скансенсид під відкритим небом – музеї народної архітектури і побуту у с. Пирогово (біля Києва), Львові, Закарпатський музей архітектури та побуту в Ужгороді, Чернівецький обласний музей народної архітектури і побуту. Архітектурні споруди Києво-Печерської, Почаївської лавр, Софійський, Володимирський собори в Києві, Білокам'яні храми Чернігова, Володимир-Волинського, Галича; замки, фортеці, ратуші Романської архітектури у містах (Кам'янці-Подільському, Острозі, Львові та ін.). Собори готичної архітектури з гострими арками і вікнами-розами, вітражами, порталами у Парижі, Амені, Кельні, Вільнюсі. Алупкінський палац-музей, пам'ятки українського бароко і модерну. Сучасні визначні споруди в Україні і за кордоном (стадіони, театри, парки тощо).

СКУЛЬПТУРА (ДРІБНА ПЛАСТИКА)

Зображення тварин, людей і птахів на скелях і стінах печер у стані активного руху. Керамічні глечики, миски, іграшки, жіночі фігури оздоблені орнаментом в період *трипільської культури*. У *скіфо-сарматському мистецтві* набув поширення *звіриний стиль*,

в якому передані характерні риси тварин: пантери, оленя, собаки тощо. *Художнє ремесло Київської Русі* – окрема вагома сторінка української культури. Зображення галки, грифона, барса, знайшло своє перевтілення у металевих виробах на Гуцульщині (лускоріхи, ножі, пряжки, люльки) в XIX ст.

Пластика малих форм у творчості народних майстрів: (*А. Білик-Пошивайло О. Железняк, Д. Головка, О. Семченко, І. Гончар, В. Стрипко, О. Ганджа, О. Шиян, В. Джуранюк, В. Гривінський, М. Трушик*) займає одне із найпочесніших місць. Численні зразки монументальної, станкової, садово-паркової (декоративної), мініатюри, мають значний виховний вплив на дітей, твори майстрів: *Голубкіна А.* «Мавпочка», *Ватагін В.* «Ягуар» 1945, «Сім'я слонів» 1950, *Горлов Д.* «Рисятко» 1953, *Соколова В.* «Материнство» 1986, *Фокін Н.* «Соболь», *Соколов В.* «Верблюди» 1980, *Буров А.* «Совеня» 1981, *Рубан Ю.* «Мамонт» 1974, *Гончар І.* «Сім'я на прогулянці» (30 рр. XX ст.), керамічна скульптура та інші.

ЖИВОПИС

Твори художників рекомендованих для використання:

Ван Гог. Море в Сент-Марі, 1888 р.; Натюрморт з ірисами, 1890 р.; Соняшники, 1888 р.; Хмуре небо, 1890 р.; Кипариси на фоні зоряного неба, 1890 р.; Хлібне поле з кипарисами, 1889 р.; **Моне К.** Жанна-Маргарита Лекард в саду, 1866 р.; Враження. Схід сонця, 1872 р.; Регата в Аржентее, 1874 р.; Міст Ватерлоо, 1899-1901 рр.; Руанський собор, 1892 р.; Японський мотив, 1896 р.; Копиці, кінець літа в Жіверні, 1890-91 рр.; **Лео М.** Вид на Сену, 1890 р.; **Гоген П.** На березі, 1892 р.; Бретонський пейзаж з хлопчиком і гускою, 1889 р.; **Мопассан Т.** Тихе море, 1905 р.; **Моро А.** Прогулянка на човні, 1889 р.; **Сезан П.** Натюрморт з фруктами, 1880 р.; **Кросс А.** Вид на Прованс, 1900 р.; **Синьяк П.** Сосна в Сен-Тропезе 1909р.; Марсельський порт; **Матіс А.** Червоні риби. 1911.

Орловський В. Хата. 1800; **Шевченко Т.** Селянська родина, 1843; **Пимоненко М.** Перед грозою. 1906; **Васильківський С.** Захід сонця над озером. 1900; **Костанді К.** Гуси. 1913; **Красицький Ф.** Гість із Запоріжжя. 1916; **Мурашко О.** Портрет дівчини у червоному капелюсі. 1902-1903; **Холодний П.** Казка про дівчину і паву. 1916; **Новаківський О.** Натюрморт. 1916; **Бідняк М.** Ангел над Львовом. 1991; **Сар'ян М.** Виноград. 1911; Квіти. 1914; **Реріх М.** Небесний бій. 1912; **Пікассо П.** Хлопчик із собакою. 1905;

Прокопів П. Зелене мереживо. 1905; Літній день у Кривопіллі. 1998; Жовта птаха із синім крилом. 2001; **Врубель М.** Орхідея. 1886-1887рр.; **Яблонська Т.** Літо. 1967; **Буртовий А.** Скрипаль і квітка. Пастель. 2003; Зорепрядка. Пастель. 2003; Три куми. Оргаліт. Олія. 1998; Гаряча пора. Полотно. Олія. 1995; Три ангели. 1992; **Кульчицька О.** Діти на леваді. 1908; **Шатківський О.** Кали, 1906 р., натюрморт; **Бойчук Т.** Біля яблуні, 1920 р.; **Коровай О.** М.Спека, 1982 р. (пастель); Церква в Криворівні, 1981 р.; **Прокопів П.** Велика писанка, 2001 р., Натюрморт з динею, 2002 р., Карпатські мотиви (пейзажі), 2000-2010рр.; **Манайло Ф.** Хлопчик з ягнятком, 1934 р.; **Задорожний В.** «І буде син, і буде мати ...»; **Роман і Маргіт Сельські.** Пейзажі у Карпатах та морі; **Сірко В.** Пейзажі, натюрморти. 1985-2004 рр.

ГРАФІКА

Шевченко Т. Хата батьків у с. Кирилівка, 1843 р.; **Нарбут Г.** Українська абетка. 1917-1918 рр., Сім'я, 1919 р.; **Гебус-Баранецька С.** Екслібрис С.Тарануценка; **Кульчицька О.** Ілюстрування дитячих книг (обкладинки); **Пеник І.** Ілюстрації до «Фарбований лис» (І. Франко), 1984 р., «Безконечна казочка» (Й.Строцюк). 1984 р.; **Білібін І.** Ілюстрації до «Казки про царя Султана», 1915 р.; **Ковальчук В.** «Бузиновий цар» (Л. Костенко); **Ковжун П.** Літо, ліногравюра, 1921 р.

НАРОДНЕ МАЛЮВАННЯ

Народна картина *Козак-Мамай. Богородиця та Юрій Змієборець* – ікони на склі (Гуцульщина і Покуття), ХІХ ст.; писанки Українських Карпат і Прикарпаття (за кн. *О Соломченка, В. Манько та колекції музеїв Коломиї*; **Приймаченко М.** Соняшники. 1962 р.; Український бик. 1977 р.; Лев у ліжку, 1940-і рр.; Індик. 1967 р.; Індик з індичкою гуляють на весіллі. 1970 р.; Три діди; Зелений слон; Звір, Морське чудо. 1986; **Собачко Г.** Ескіз наволочки. Село Скопці. 1920-і рр.; **Сколоздра І.** Гуцульське мистецтво. 1991.; **Приходько І.** Свято Макавеїв. 1991.; **Наконечний В.** Бабине літо. 1995.; Теплий вечір. 1996.; Літній день. 1995; **Шабатура Г.** Жінка біля хати. 1989.; Осінь. 1987.; Ромашки. 1988.; Синій коситель. 1990.; Півонії. 1988.; Жоржини. 1988.; **Саснко О.** Декоративний таріль. Ескіз. 1920.; Ескіз вибійки. 1922.; Відпочинок. Гобелен. 1922; **Хома П.** Півник. Горлиця. Зозулі в саду. Дует. Мамині квіти. 1988. *Майстри Петриківки: Панко Ф.*

Панно «Хата моя, біла хата», *Рибак Н.* тарелі «Несе Галя воду», «Яблунька», «Весілля», «Пастушок». 2007 р., *Губська Н.* Декоративний пласт «Півник», «Лебеді», 2007 р., *Глуценко В.* «Півник». 2007 р., *Пікуш А.* «Горлиця». 2006 р., *Скляр Л.* «Скриня». 2007 р. (фрагмент), «Квітують соняхи». 1994 р.

КЕРАМІКА

(майстри Гуцульщини і Покуття)

Зінтюк Д. Миски, сер. XIX ст.; *Лазарович П.* Миска «Півень», 20 р. XX ст.; *Бахматюк О.* Кахлі XIX ст.; *Баранюк І.* Миска, кінець XIX ст. (іст.ук.м.т.4); *Джуранюк В.* Вази, тарілки, кахлі, кін. XX – поч. XXI ст.; *Трушик М.* Декоративні плитки, горщики, мініатюрна скульптура: «Корова», «Баранчик» та ін., 2006-2010 рр.; *Зарицька Є.* Куманець, глечик, тарілка «Гончар» та ін.; *Швець О.Т.* та *Швець В.М.* Декоративний пласт, 1989 р.; тарілка «Христос на ослику», 2003 р., *Гривінський В.* Декоративні плитки «Троїсті музики», «Рибак», 1991 р.; Ваза «Святкова», 2008 р.; Колач «Гуцул», 1990 р., *Радиш І.* Кахлі у стилі О. Бахматюка, 2009 р.; *Рйонко І.* Корови. Керамічна тарілка, 1980 р.

ІГРАШКИ

Гаврило і Явдоха Пошивайли. Барині, поч. 1980-х; Вершник, (Опішне), 1980-ті.; *Білик-Пошипайло А.С., Діденко М.О.* *Іграшки-свистки. (Опішне), 1970 р.*; *Кравчук М.* Птахи, коник, лялька, солома. (Волинь); *Матійчук М.* Курка, баранчик, вершник, сир (Брустури); *Діденко Г.* Коник, баранчик, олень. Котигорошко і змії (Опішне). *Денисенко-Яременко Л.* Коза і козеня (козіана); *Лопачак С.* Пташка, возик. (Яворів), 70-і р. XX ст., *Прийма В.* Меблі, Візок. (Яворів), 70-і XX ст., *Прийма Ю.* Візок з погоничем. (Яворів), 80-і. XX ст., *Гула А.* Гойдалка, возик, скрипка та ін. 80-і. (Івано-Франкове), кінець XX ст., *Яремін В.* Колисочка, возик, деркач. (Івано-Франкове), поч. XXI ст., *Тлустий С.* Коник, лапавки та ін. (Івано-Франкове), поч. XXI ст.

Додаток Ж. Практичні завдання для самостійної роботи

Вправи з основ кольорознавства.

Завдання для прикладу (акварель): вправи на засвоєння прийомів роботи акварельними фарба-заливання прямокутників колірним тоном (червоним, жовтим і т. д), із поступовим посиленням і ослабленням тону; малювання з натури прапорця, листків дерев, комах.

Завдання для прикладу (акварель): малювання з натури окремого предмета на білому фоні (яблуко, груша, картопля, морква, огірок і т.п.); малювання з натури окремого предмета на кольоровому (ясно-рожевому, ясно-жовтому і т.д.) фоні (кружка, каструля, квітка в горщику, чайник).

Завдання для прикладу (олівець, вугілля): малювання з натури книги, листків рослин, комах в кольорі; педагогічний малюнок зазначених об'єктів на класній дошці.

Теоретичні основи образотворчої грамоти малювання з натури об'ємних предметів у фронтальній перспективі

Завдання для прикладу: (олівець): малювання з натури закритої книги у вертикальному положенні. Малювання з натури окремих об'ємних предметів прямокутної форми у фронтальному положенні на різноманітному рівні щодо лінії обрію (коробки, ящик, шкатулка, валіза і т.п.); малювання з натури предметів циліндричної і конічної форми, розташованих основою на площині (каструля, стакан, циліндр, кружка, чайник, цебро, кавник і т.д.); малювання перерахованих предметів на класній дошці.

Малювання з натури об'ємних предметів у кутовій перспективі

Завдання для прикладу: (олівець): малювання з натури предметів прямокутної форми в кутовій перспективі (коробки, ящик, куб, шпаківня, іграшковий вагон, будинок і т.п.);

начерки і замальовки прямокутних предметів, що знаходяться в різноманітних просторових положеннях (олівець, ручка, туш); малювання на дошці прямокутних предметів у кутовому положенні (по пам'яті); малювання з натури предметів циліндричної і конусоподібної форми (циліндр, цебро, каструля і т.п.), що лежать під малює. Малювання з натури предметів кулеподібної і комбінованої форми (м'яч, повітряна куля, чайник, гіпсовий орнамент, глечик, гіпсова ваза і т.п.); малювання перерахованих предметів з пам'яті і за уявою. Виконання малюнків предметів прямокутної, циліндричної, конічної, кульової і комбінованої форми на класній дошці.

Малювання з натури групи предметів - натюрморт

Завдання для прикладу: (олівець), малювання натюрморту, що складається з трьох-чотирьох предметів (глечик, помідори, огірки і т.п.), пов'язаних (2-3 завдання; перше завдання-група геометричних тіл); тренування в малюванні окремих предметів на класній дошці.

Малювання пейзажу

Завдання для прикладу: малювання пейзажу (дерево з частиною подвір'я, частина будинку училища) із натури і пам'яті на основі попередніх спостережень (олівець); малювання з натури пейзажу (частина саду, ліси, вид за містом, частина міського парку, скверу і т.д.) аквареллю; перегляд і аналіз репродукцій пейзажів; тренування в малюванні пейзажу на класній дошці.

Малювання інтер'єру

Завдання для прикладу (олівець): малювання класу, кабінету образотворчого мистецтва з одною і двома точками сходу; перегляд і аналіз репродукцій із зображенням інтер'єра; тренування в малюванні інтер'єра на класній дошці або великих листах паперу (планшетах).

Малювання з натури, з пам'яті, за уявою (людини і тварин)

Завдання для прикладу: начерки олівцем, вуглем, сангіною, пензлем, ручкою (однотонна акварель, туш) чучел тварин (заєць, лисиця, білка, півень, курка, качка, сорока, ворона, фазан і ін.) у різноманітних положеннях; начерки фігури одягненої людини у різних позах; перегляд і аналіз репродукцій із зображенням людини, тварин, птахів; тренування в малюванні, людини, тварини, птахів на класній дошці або великих листах паперу (планшетах).

Малювання фігури людини

Завдання для прикладу (олівець, акварель): тривалі малюнки, начерки і замальовки з натури фігури людини; тренування в малюванні фігури людини на класній дошці.

Малювання тварин

Завдання для прикладу (олівець, акварель): тривалий малюнок із натури чучел птахів (качка, сорока, шуліка, голуб і ін.); тривалий малюнок із натури чучел тварин (вовк, заєць, лисиця, їжак і ін.); тривалий малюнок із натури домашніх тварин (собака, кішка, коза та ін.); начерки тварин із натури, по пам'яті і за уявою; тренування в малюванні птахів і тварин на класній дошці або на великому листку паперу.

Додаток 3. Інформаційні ресурси:

1. <http://www.oko.kiev.ua> – архітектура і краєзнавство України;
2. <http://www.spadshina.com.ua> – українська спадщина;
3. <http://prostir.museum/> – музейний простір України;
4. <http://namu.kiev.ua/> – Національний художній музей України;
5. <http://honchar.org.ua/pro-muzej> / – Український центр народної культури “Музей Івана Гончара”;
6. <http://www.mundm.kiev.ua/> – Національний музей українського народного декоративного мистецтва;
7. <http://www.derev.org.ua/index.html> – дерев'яні храми України;

8. <http://hutsul.museum/> – Національний центр народного мистецтва Гуцульщини і Покуття;
9. <http://www.artofukraine.com> – сучасне мистецтво українських художників;
10. http://www.louvre.fr/llv/commun/home_flash.jsp – Лувр (Париж, Франція);
11. <http://www.metmuseum.org> – Метрополітен (Нью-Йорк, США);
12. <http://www.hermitagemuseum.org/> – Ермітаж(Санкт-Петербург, Росія);
13. <http://www.khm.at/> – Музей історії мистецтва (Відень);
14. <http://smallbay.ru/default.html> – Віртуальний музей живопису;
15. <http://staratel.com/> – напрямки живопису;
16. <http://www.abc-people.com/typework/paint/index.htm> – мистецтво живопису, художники
17. <http://artclassic.edu.ru/catalog.asp> – колекція “Світова художня культура”;
18. <http://www.artclass.lviv.ua> – журнал “Артклас”, статті про мистецтво;
19. <http://artdic.ru/index.htm> – словник образотворчого мистецтва; художники;
20. <http://www.brainart.ru/vocabulary/19/stil.php> – словник з мистецтва і архітектури.
21. <http://www.mon.gov.ua> – програма “Образотворче мистецтво”. 1-4 класи загальноосвітніх навчальних закладів.

Пропонований навчальний посібник підготовлений відповідно до програм: Гнатюк М. В. “Образотворче мистецтво : методика викладання” – для студентів спец. “Початкова освіта”. Івано-Франківськ : ПНУ, 2008. – 32 с. та “Образотворче мистецтво : програма для загальноосвітніх навч. закладів. 1-4 кл. / Р. Т. Шмагало, Ж. С. Марчук, І. Б. Вачкова, О. В. Чорний, М. В. Гнатюк : навч. програми для загальноосвітніх навч. закладів із навчанням українською мовою. 1-4 кл. – Київ : Освіта, 2012. – С. 245-269. (Електронний ресурс: режим доступу //<http://www.mon.gov.ua>.)

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
-----------------------	----------

РОЗДІЛ 1. ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО І МЕТОДИКА ЯК ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ.....5

1.1. Мистецтво, як особлива форма суспільної свідомості, основа художньої культури та його функції.	5
1.2. Методика викладання образотворчого мистецтва як педагогічна наука.	10
1.3. Державний стандарт початкової загальної освіти – галузь “Мистецтво”. Мета і головні завдання викладання курсу “Методика образотворчого мистецтва”.	16

РОЗДІЛ 2. АРХІТЕКТУРА, ДИЗАЙН, ОБРАЗОТВОРЧЕ І ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО21

2.1. Об’ємно-просторові і візуальні (пластичні) види і жанри	21
2.2. Декоративно-прикладне мистецтво і його види	38
2.3. Засоби образотворчої мови і художні техніки	55

РОЗДІЛ 3. ОСНОВИ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ГРАМОТИ ..68

3.1. Лінійний і тональний малюнок.....	68
3.2. Передача простору і об’єму на площині.....	70
3.3. Основи кольорознавства	75
3.3.1. Просторові властивості кольорів та їх систематизація	75
3.3.2. Основні і похідні кольори. Світловий і кольоровий контрасти	77
3.3.3. Способи змішування фарб	79
3.3.4. Гармонія кольорів і поняття норми.....	79
3.3.5. Гармонія взаємодоповнюючих кольорів	82
3.3.6. Композиція кольорів, завдання і прийоми роботи фарбами.....	82
3.3.7. Психофізіологічна дія кольору на людину.....	87

3.3.8. Орієнтовні норми вибору кольорів дітьми різного віку	91
3.4. Основи композиції (категорії, закони, засоби і прийоми)	93
3.5. Зображення людей, тварин і птахів (малювання, ліплення).	102

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 113

СЛОВНИК СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕРМІНІВ 120

ДОДАТКИ 150

Додаток А. Методичні поради для вчителів та батьків. 150

Додаток Б. Написання курсових робіт і вимоги до них. 151

Додаток В. Програмові вимоги до теоретичних модулів і комплексного іспиту. 158

Додаток Г. Тестові завдання для контролю знань. 160

Додаток Д. Орієнтовний перелік творів образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва для використання на уроках та самостійного вивчення. 173

Додаток Ж. Практичні завдання для самостійної роботи. .. 177

Додаток З. Інформаційні ресурси. 179

ІЛЮСТРАЦІЇ

